

"ٻارڙا آزمودا" جو ٻيو ڀاڱو

وچتر واقعا

وچتر واقعا

(انوکا آرهودا جر پيو پاڳو)

ليکڪ:

رام پرتابراءِ پنجواڻي

پروفيسر سنڌي

جئه هند ڪاليج

۽

ھنسنگھ انسٽيٽيوٽ آف سائنس بمبئي

١٩٦٦ قيمت ٥٠-٣ د ڇو ٣

حقيقت افساني کان عجيب آهي.

ڇپايل

رام پنجواڻي ساهتيه مالها

(ڀارت جيون ساهتيه منڊل)

١٦٣ال [illegible] لنڪري [illegible] اسٽريٽ [illegible] جي.

فون: ١٩[illegible] [illegible] ستان

رام پنجواڻي ساهتيه مالا

"پارس جيون" ساهتيه منڊل ١٦٣- ڊونگري اسٽريٽ
بمبئي - ٩

پروفيسر رام پنجواڻي سنڌي جاتيءَ جي سيوا ڪئي آهي سا وسرڻ جهڙي نه آهي، هن نه رڳو ساهتيه، تعليم ۽ سماجڪ کيتر ۾ سيوا ڪئي آهي پر سنگيت ذريعي شهر شهر ۽ ڳوٺ ڳوٺ ۾ سنڌيت جي خوشبوءِ ڦهلائي رهيو آهي. هن ديس جي سيوا لاءِ ئي ڪارج شروع ڪيو آهي. اسان اهڙي ڀاءُ جي قدرشناسيءَ ۾ "رام پنجواڻيءَ ساهتيه مالا" شروع ڪئي آهي جنهن ۾ سندس اکيل ڪي ڪتاب ڏنا ويندا. سال ۾ ٦ ڪتاب ١٢-٥٠ رپين جا ڏبا. ساليانو چندو هندوستان لاءِ ڏهه روپيا ۽ ولايت لاءِ پندرهن روپيا رکيو ويو آهي. ساهتيه پريمي پاڻ به چندو ڀريندا ۽ ٻين کان به ڀرائي موڪليندا.

≡ هيٺيان ڪتاب نڪتا آهن ≡

١- ڇوڪريءَ جا گيت ١-٥٠   ٢- قيدي ناول ٢-٠٠
٣- الوڪا آزمودا ٢-٥٠
٤- وچتر واقعا (الوڪا آزمودا) جو ٻيو ڀاڱو ٢-٥٠
۽ اڃا به ڪتاب ملندا.

پروفيسر رام پنجواڻيءَ جا موجود ڪتاب

١- پدما [ٻيو ڇاپو] ٢-٥٠   ٢- قيدي [نئون ڇاپو] ٢-٠٠
شرميلا ٢-٥٠   ٤- آهي نه آهي نئون ڇاپو ٢-٠٠
لدکي ۾ موتي ١-٥٠   ٦- ڌيئر نه ڄمن ٣-٠٠
ڪيءَ جا گيت ١-٥٠   ٨- الوڪا آزمودا ۽ واقعا ٢-٥٠

سمپادڪ جي قلم مان......

پروفيسر رام پنجواڻيءَ جون سهڻيون ڪهاڻيون جو ڪتاب "الوڪا آزمودا" ساهتيہ اڪيڊميءَ پاران ۱۹٦۴ جو سنڌي ڪتاب ٺهرايل ۵۰۰۰ هزار انعام ڏنو. الوڪا آزمودا جي اهڙي ڇپ ٿي جو ۳ ڇاپا ڇپيا ويا آهن ۽ اڻ ڇپ آهي.

هيءُ ويچتر واقعا "الوڪا آزمودا" جو الڳ ڪٿي ڇپجي ۽ ٻيو ڀاڱو آهي. هن ۾ ۸ سهڻيون ڪهاڻيون ڏنل آهن. ڪيترن جي زندگيءَ ۾ جي الوڪا ۽ ويچتر واقعا ٿيا آهن تن کي نرالا قدرتي ڪهاڻيءَ جي صورت ۾ ڏنو ويو آهي. وشواس هڪ اهڙو هٿيار آهي جنهن سان ايشور کي هٿ ڪري سگهجي ٿو. سچيار ماڻهو لڌندو پرايو، دک ڏسندو پرايو، پر پڙندو ڪونہ. هو دکن ۽ تڪليف کان ايشور جي مهر سان تري پار پوندو. ايشور جيڪي ڪري ٿو اُن ۾ چڱائي آهي.

پروفيسر پنجواڻيءَ جي لکڻيءَ- ٻوليءَ ۾ مٺاج آهي. هنجي شخصيت ۾ انوکي ڇڪ آهي. جتي بہ وڃي ٿو پنهنجي واڳـــ ۽ ليڪچر سان ماڻهن کي موهت ڪيو ڇڏي. پوءِ اها مجلس سنڌين جي هجي ٿوري ٻين جي. هن سنڌين جو سنيهو ڳوٺ ڳوٺ، شهر شهر ۾ ۽ هندستان کان ٻاهر بہ پهچايو آهي.

[illegible] سڀني [illegible]

[illegible]

[illegible] سنڌي ٻولي [illegible]

[illegible] ساهتيه ۽ سڀيتا جي سيوا ڪري.

[illegible] ۽ ڪهاڻين جي اسانڪارن کي [illegible]

ڪري "آزاد" ۽ وچتر وانعا [illegible]

[illegible] جهڙن ٻارن کي ڌرمي سنسڪار [illegible]

[illegible] کي ۽ شاهوڪارن کي ٻه وهندي آهي [illegible]

[illegible] ڪري ساهتيه پرچم ورائين جهڙن

[illegible] ڌرمي پرچار لئي. اهوئي اسو سنسڪار [illegible]

[illegible] پراڻي چاهين سي لکڻ. اسان کي [illegible]

[illegible] پيدا ٿين.

شيوا ۾

[illegible] ١٩٦٦ع

جيٺانند لعلواڻي [illegible]

Printed by Shri Jethanand B. [illegible] Printing Press" Subhash Market [illegible]
[illegible]bay-7, and published by [illegible]
[illegible] Subhash Market, 27[illegible]
and Owned by J[illegible]

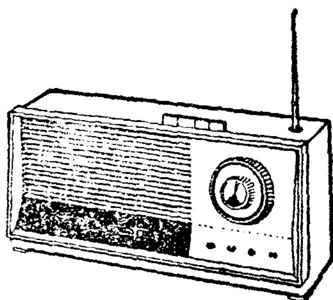
When listening is a pleasure it's

BUSH TRANSISTOR

ETR. 106. This superbly smart eight transistor portable is styled to stand out anywhere in appearance and performance! Beautiful quality of tone coupled with long running batteries makes the ETR. 106 an ideal choice

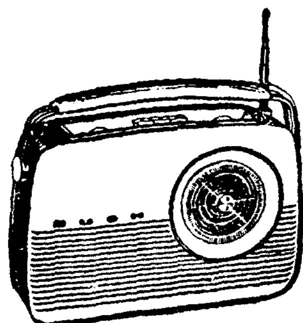
Price Rs. 445-25 inclusive of Excise duty & Sales Tax.

ETR. 91 makes listening a luxury. A cordless transistor table radio. It combines the power of a high quality mains receiver with all the advantages of a portable transistor. Price Rs. 445.25 inclusive of Excise duty & Sales Tax.

ETR. 92 is designed to bring perfection into sound with its technically, perfect transistor circuits and 5" circular speaker.
Price Rs. 528 00 inclusive of Excise duty & Sales Tax

Sole Distributors for Maharashtra & Gujarat

Modern Trading
COMPANY (BOMBAY)
Lamington Road, Near Opera House, BOMBAY-4

تو جئن ڪري نه ڪوءِ
ٻچن سان ڀلائيون

ناگهور ۾ سنت ڪنورام جي ورسي هئي. رات جا
لڳي ويا هئا، مان چوڪي پوري ڪري اچا سمهڻ
لاءِ ليٽو هوس ته هڪ پوڙهو سرهو اچي اڳيان بيٺو.
واري آواز ۾ چيائين، "بابا! مون مسڪين جي مار
مسڪين؟ هائو، برابر مسڪين ٿي لڳو! ڪپڙا
هئي جهڙا ۽ رات جي ٿڌي ۾ چاليهه، چيو! ڏاڍو
ٿي لڳو، چهري مان، سرهو مان خواه پوشاڪ مان
، بيڪس ٿي لڳو. اهڙن وقتن تي ڪيترا سوالي
سوال ڪندا آهن ۽ روپئي پئي لاءِ واڌي ٿي دعائون
ڏيندا ويندا آهن. مان ڪيس روپيو ڏيڻ لاءِ کان اڳ
ڪيڻو چيو، "بابا! صبح جو اچج ته مڙيوئي پلي ٿي
ويندو." هن ڏاڍو ٿڌو ته ڏيندي چيائين "روپئي اڌ
والي ڪاله ٿهلائي آهم. سرا سڀ روپيا کهڻ ۾ کهٽ
هن." چرچو ڪري ڪڍڻ چيو، "پٽ لڳ پوڙائين ڇا
مڙس؟" پوءِ مڙس عاجزي سان چيو، "پٽ نه بابا!
ٻاني جو ڪارج آهي. پٽ لاءِ ڪيئن هڪ ٿهلائيو؟
پٽ پوئيل هئم پر ريل جي حادثي ۾ مري ويو، منهنجي
سلهه ۾ هلي وئي. پوٽي پالي آهم. مڱائي آهم،

ٽو جو همت ڪٿي نہ اُلم ٻيو ديگ ۽ شراب ٻاٽيءَ لاءِ
سوا سؤ روپيا اڃا کپن. شادي روڪي پئي آهي. قرب
ڪر قرضدار، ٽالو اليٽي سدت ڪدور رام جو.“ مهنجي
دل وڃي وپئي. اندر مان آواز آيو، ”هن جي سهائتا
ڪرڻ اُلم دان آهي.“ مون چيو، ”ٻڍڙا، توسان وچن
آهي تہ روپيا سوا سؤ توکي ڏيندس پر عجب ٿو لڳم
تہ ان ڏينهن کان پوءِ اُنهيءَ وقت تون اچي سوال ڪيو
الهئي جڏهن وقت منڪي پر مامل سڀ پيسا ڌرمشالا وارن
جي حوالي ڪري ڇڏيا اٿم؟“ ٻڍڙي اُڌو ساهہ کڻي
چيو، ”همت تہ ٿي ٿيم ٻيو اڄ همت ٻڌي اچي آڏو
بيٺس. سڀني ڪٽنب جو آهيان. مگر ڪان مرڻ ٻلو ٻيو
آخر جڏهن ڏٺم تہ سائينءَ کان سواءِ ٻيو ڪو نہ وسيلو
ڪونهي تڏهن اچي توهان کي حال سڻايم. وواهہ پر اڃا
مهني جي مهلت آهي. اڄ نہ تہ ٻئي ڏينهن سهي. مان
ڪلياڻ پر رهندو آهيان، اڪيا ڏيو تہ اچي امينءَ پر ملاقو.“
سندس روش وٺي. مون چيو، ”اچي ملج ۽ سوا سؤ روپيا
موٽائي ليا.“ آهستو ڏيندو ٻڍڙو هليو ويو. انهيءَ کان
پوءِ ٻہ ٽي ڏينهن تہ اُنهيءَ ٻڍڙي جي شڪل ور ور
ڪري اچي ٿي اکين آڏو بيٺي. مهين مرجهايل، وار
اُپوڙيا، اکين ۾ چالدين جي ڦرڻ جو چشمو ۽ چشمي
جون ٻئي ڪاٺيون ڏاڳي سان ٻڌل. ٻڍڙي، پيڪسيءَ
جي صورت!

امبڻيءَ ۾ پنوچل جي ورسيءَ جي موقعي تي اهو
ساڳيو ڪاڪو اچي حاضر ٿيو. هٿ ٻڌي چيائين، "پنڊت
ڏينهن ۾ شادي گهري آڻيائون. ڪجهه ڪري ڏيو ته
مهرباني ٿئي. نه ته جيئڻ قسمت." منهنجو مٽر رام موٽواڻي
پڙ ۾ ويٺو هو. مون هن ڏانهن اشاري ڪيو، "دادا، هيءُ
ويچارو تڪليف ۾ آهي، هن جي مدد ڪرڻ ڪجي."
فيصلو ڪيوسين ته گهرال رقم جو اڌ اڌ ڏينداسين. پاڻيءَ
ٽماٽاڻيءَ سان ڪيو، "سائين، پنجاهه روپيا وڌيڪ ڏيو ته
توهانجي وڏي مهرباني." پر الٽي اٿي هٻڪي چيائين،
"سائين، سوا سو بس آهي. توهان جا لک ٿورا. مونکي
وڌيڪ پيسا گهرڻ نه کپندا هئا." پائي وٽن لعل پائي
پڻولارام جي اسالڪي اهڙي گفتگو ٻڌي، سو چيائين،
"سياڻي مان وڃي سندس حال ڏسندس ۽ توهان ڏانهن
چٺي لکندس ته سچ پچ گهرج ڪيتري آهس." پيڙي
آسيس ڪندي چيو، "ايشور مهر ڪندو. هاڻي مان وڃان
ٿو ۽ ڏينهن ٻن ۾ چٺي وٺي ايندس. بابا، شاباس آٿو،
ڪو لهڻو ليکو نه ڪراهي."

ٻن ڏينهن کان پوءِ چنڊر جي ڏينهن سوابو صبح جو
ڪاڪو پائي وٽن جي چٺي کڻي آيو. چٺيءَ ۾ سوا سو
روپين جي سفارش ٿيل هئي. دل ۾ خيال آيو ته پاءُ
رام موٽواڻيءَ کان پڇي ڪنهن لاءِ سهائتا گهرائيندس، حال
هن کي ٿولائي چپراسي کي چٺي ڪيڏي ٿو ڏيان. چٺي

ڏينائينس. اُنهيءَ ڏينهن دل ۾ ڏاڍي خوشي محسوس ڪيم. سچي خوشي آهي نه شيوا ۾. شيوا غريبن، اناٿن، ودوائن ۽ لاچارن جي. سوچڻ لڳس، "ڪيترا آهن جي ڏينهن جي شادين تي هزارين روپيا ٿا خرچين! هڪ رسمن تي ئي ڏهه ڏهه هزار ٿا سوڙا ٻاريون، ٻين ۽ شاميانن تي ڦهڪندي چڙن ۽ هڪ پيڙهو ڪاڪر مهڻ کان سوا سڀ روپيه لاهه پٽڪيدو رهيو آهي!" هن جي غريبيءَ تي ارمان ٿيو ۽ اُنهيءَ خوشي ٿي. نه وري نه ڪڏهن غريب جي ڪم اچي سگهيو هوس.

سومر ڏينهن وڃن لعل ڪڏيو. ٻاهر گالهه ڪيڏي تي ڪيڏي ٿڌهن کان آيل مون چيو، "پاڻي، ڪاڪي جو ڪم ٿي ويو. شاباس آلو جو ٻاري خبر ڏنئُو." وڃن لعل حيرانيءَ مان چيو، "ڪهڙو ڪاڪر؟" مون چيو، "جڏهن کي نيون ڏينهن چپي لکي ڏنئُو." هن چيو، "ٻر مون ته ڪڏهن کي چٺي ڏاڪ تي ڪانه. هو ٿڌهن ڏينهن وارو پاڻي، جو گيان گهر ۾ ڪڍيو هو، سو نه مون وٽ آيو ڪي ڪوله ۾ مون وٽي ٻچا ڪٿي نه معلوم ٿيم ته هڪ ولڙ ۽ نيڪ آهي. شادي پاڻي آلس تي ڪانه. توهان پيسا ڏاس چا؟" مان سڀ ۾ ٻڌجي ويس. وڃن لعل مڌهمجي دل ونڌي چيو، "دادا! اهي ڪم پيا ٿين. توهان نه ٿيڪ ٿيڪي ڏيکاري ته، هن جو پاپ هن سان!" مون ڪچو ڪوله ۾ اندر سرانجي ويس.

رات جو هر هر پيو پاڻ کان پڇان، "اهڙي ننڍي؟ ايڏو ڏوڪو! ڪهڙو نه لماڻو تي لڳو ۽ ڪهڙو نه سچو! پوڙهي هو؟" آڳ نه اهڙا ٻه تي واقعا ٿيا هئا جن ۾ ننڍپڻ وارو هوس پر هن واقعي منهنجو ارادو پڪو ڪري ڇڏيو ته آئينده ڪڏهن به اعتبار نه ڪندس. هن حريف جي حرفتبازيءَ منهنجي وشواس کي ڏوڏي ڇڏيو، رات سڄي ننڊ نه آئي. ٻه چار ڏينهن اندر ۾ ڏک، حيرانيءَ ۽ ڪاوڙ هئي. ٻه ٽي ڀيرا آيا پر رڙ ڏيئي ڪڍي ڇڏيومان. هرڪو سوالي مونکي ننڍپڻ لڳو. هرڪو ڪهڙجانو غريب، ڏوکي ٻار! مهينو گذري ويو تنهن اندر جو گهاءُ نه ميٽيو. وقت پڻ سور گهٽيو پر ڏک جي يادگيري نه وسري، الهيءَ عرصي ۾ جيڪو به اچي واقف آيو تنهن کي اڀاس واپس ورايم.

هڪ صبح جو اڃا چانهه پي ويٺو هوس ته در تي گهنٽي وڳي. ڪنهن در کوليو ته ڪن تي آواز پيو، "پروفيسر صاحب آهي؟" مون سمجهيو ته ڪو ٽيون ڏوکيباز آيو آهي. هڪ سهڻو، ٺاهوڪو، رشٽ پشٽ جوان اندر آيو. مون اٿي سندس ڪهڪر ڪئي. ٿهه ٿيو، چيائين، "سائين سڃاڻو؟" روش لڳا پڻ پر چئي نه سگهيس ته ڪير آهي. جوان چيو، "سائين، مان توهانجو جهونو شاگرد آهيان. ڊي. جي. سنڌ ڪاليج ۾ ايف. ايس. سي. ۽ انٽر سائنس جا ٻه سال مونکي سنڌي

پڙهائي هئي." مون چيو، "دوست! مهانڊا ته ياد آهن، پر نالا ياد ڪونه ٿا رهن." جوان شاملراءِ ليکي چيو، "توهان وٽ هزارن شاگرد پڙهي ويا هوندا سو سڀني جا نالا ڪيئن ياد رهندا؟ مهانڊا به وسري ويا هوندا پر اسين ته پنهنجي استاد کي لکن ۾ سڃاڻي وٺون. مان رميش آهيان، ديوان رواچند ليکيري واري جو پٽ." مون اڌ ٽڪ سان چيو "هائو بابا!" رميش چيو "سائين! ايشور جي ديا سان مان اڄ وڏي عهدي تي آهيان؛ الهيءَ لاءِ توهانجو احسان مڃڻ آيو آهيان. آئون سان ڪان [illegible] ۾ آيو آهيان. هن وقت سينٽرل پي- ڊبليو- ڊي- ۾ سپرنٽينڊنگ انجنيئر آهيان. گهڻو وقت شلانگ ۾ هوس ۽ ٻئي رستا جوڙيا پر هاڻي دهليءَ ۾ آهيان. سائين کان سڪ هئي، سا اڄ پوري ٿي آهي. توهان سان ملي ڏاڍي خوشي ٿي آهي." ڪجهه ترسي چيائين، "آسيس ڪريو." مون چيو، "ٻچا! آسيس ٻي ڪهڙي ڪان گهر، مان ڪهڙي وٽ آهيان؟" رميش صدق سان چيو "ڪري مٿان ٻي ڪنهنجي هٿان. اڄ مان هن پدويءَ تي پهتو ٿي نه ها جيڪڏهن مهلائتي مدد نه ملي ها. ياد اٿوَ ته فرسٽ ايئر ۽ انٽر سائنس ۾ پرنسپال اتاڻيءَ کي چئي منهنجي في معاف ڪرائي هئي؟" مونکي ياد نه هو. انڪاري اوڏ ڏسي چيائين، "ڀلا اهو ته ياد اٿوَ ته جيرامداس لالومل وارن کان پنجاه روپيا ڏر ماهيانو

سڪالرشپ وٺي ڏني هئُو؟" مان چرڪ پري اٿيس.
مون چيو، "هائو، لوڪي مان سڃاڻان- جيرامداس ناٿرمل
جو نالو ڳڻڻ نہ ياد اچي ويو. پر، جوهو ڪان سهائتا
وٺي ڏني هئي مان." ڪنڌ لوڏي چيائين، "هائو سائين
جوهرمل! مون سان وڙ ڪري ڇڏيائين. اڄ پنجاه روپيئن
جو ماهوار ڪراهي پر آهن ڏيندي ۾ ڪنج هئا، جيڪڏهن
ان هزارن جي هٿي نہ ملي ها تہ اڄ رستن جوڙائڻ جي
پدران رستا پيو ڪٽيان ها." مون کان ٽهڪ نڪري ويو.
ڪلمندي چيم، "رستا جوڙيندي پاڻي ۽ اهڙا جوڙيندو جو انهن
مهدن اندر مٽي نہ ٿي وڃن. رستن لي ڪم نہ گهٽو لي
پيو هلي ۽ ڏن کي ڏوڙ ٻ. پلا انجنيئر ۽ ٺيڪيدار ٿيا
پئي نہ ڪم الهي پاهي جو نہ ٿيندو ٿي. ايمانداري اڻ
لب وستو ٿي پئي آهي." رميش چيو، "ايشور شاهد
آهي نہ مون سچي وقت ۾ ڪاہ اي ايماني ڪانہ ڪئي
آهي. عيبن کان آجو الله آهي پر ڏيڊهن واسطہ انها لي
آزادنا آهي نہ حق حلال جي ڪمائي ڏي. هن مهل
لائين مهر ڪٽي اٿس، اڳتي ۾ لنگ آهي لنگيہ لي."
ليرن ڪيائين ؟ پورو پورو احوال نہ ڏنائين. هن جي
زندگي ٻين انجنيرن کان نرالي هئي.

ليمڪ چيائين، "سائين، هڪ وينتي آهي." مون
چيو، "چئو سچ!" رميش جهيڻي آواز ۾ چيو، "مان
قرض موٽائڻ ٿو چاهيان ۽ ڪڏهن وياج سان. مان ٻن هزارن

۽ انجنيري پاس ڪري سگهيس، پر اڄ ڪلهه ٽن سالن
۾ چار هزار گهٽ ۾ گهٽ لڳي ويندا. مان هڪ ڇوڪرو
انجنيريءَ لاءِ پاڙهڻ ٿو چاهيان. توهان ڪنهن به نوجوان
کي مدد ڏيڻ چاهيو ٿا ته مان حاضر آهيان. ڪو به گهرجائو
هوشيار وديارٿي وديا ڪاڻ واجهيو ٿو، وهڻ گهرجي."

خوشيءَ مان مون سندس منهن ۾ نهاريو. منهن جي
نهار ڏسي چيائين، "ائين ڇو ٿا نهاريو؟" مون چيو
"توهان مونکي منهنجي وڃايل شيءِ ڳولهي ڏني آهي."
عجب مان پڇيائين، "ڪئين؟" مون چيو، "وشواس
وڃائي ويٺو هوس، ڇڱائيءَ ۾ اعتبار!" پوءِ ساري واري
سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائيمانس. ڳالهه پوري ڪري چيم
"ويچار ڪيو هئم ته، ڪنهن به اڻ واقف سواليءَ جي
سهائتا ڪانه ڪندس پر توهان جي آڇ منهنجون اکيون
کولي ڇڏيون آهن. ياد به ڪونه هو ته ڪنهن وقت توهان جي
مدد ڪئي هئم. خراب خيال به ڪونه هو ته هيترن ورهين
کان پوءِ تون ايندين ۽ مدد کي قرض سمجهي قرض ادا
ڪرڻ جو خيال ڏيکاريندين." وري شڪرگذاريءَ جي
آواز ۾ چيو، "هڪ شاگرد ته توهان جي مدد جي مرحمت
۾ پاڙهيندس پر آسيس ڪريو ته، پنهنجي ڪمائيءَ مان
پڻ به گهرجائو جيون جي مدد ڪري سگهان ۽ پنهنجون
جيون سڦل ڪري سگهان." هن جي اکين ۾ آنسو هئا،
پاولا جا آنسو، انسان ذات لاءِ همدرد ڳوڙها. منهنجي

ڏنل پرچي آئي . ڪا ويرم ته چپ رهيس ۽ پوءِ چيم،
”ڇا تنهنجو هڪ ٻيڙو ٻڏي ويو؟ هن دنيا ۾ تو جهڙا
چڱا ۽ ڀلا ٻيا آهن نه؟ تنهنجي اداڪاري ۽ احسانمنديءَ
مون کي تنهن سو سڃاڻپ ڪري ڇڏيو . جڏهن تو ڳالهايو تڏهن
منهنجو من مون کي چوڻ لڳو ته هيءُ سچ يا هوءُ سچ؟
سوا سؤ روپئي وارو ٻيڙو ٻڏي ويو، ته پوءِ تنهن جي مدد
ڪرڻ ڇڏي ڏنءِ ۽ هاڻي هيءُ جوان جو وڃايل رقم موٽائي
ڪري موٽائي ڏيڻ آيو آهين؟“

رمش چيو، ”سائين! هن دنيا ۾ پنهنجي پنهنجي جا لوڪ
ٻيا آهن. سڀني کي سمجهڻ ڪٺن ڪم آهي. ۽ ڪهڙي
خبر ته اهي ڳالهيون ٻڌائي ڪيترن ڪشٽن سهڻ کان پوءِ لاچار
ٿي اهو ٻيڪ ڏاريو هجي ۽ تو ڳالهائي ٻڪي منهنجو ڪارج
سڌ ڪيو هجي؟“ مون ڪنڌ ڌوڻي چيو، ”نه سچ!
ورهاڱي کان پوءِ ڪيترن اڪار ماڻهن دوکي ۽ دولاب
تي ڪٺي پاڙيو آهي. مان پڻ اهڙي ڪٺي لوري لڪائي
ڪنڌس پر هڪ جي ڪري سڀ چور ٿي ويا؟ چانور
کائيندي پڻ چار چانور هيٺ مان ڪري پون ته چانور
کائڻ ڇڏي ڏبا ڇا؟ هڪ ۾ پاڻي پيئڻ سان پاڻي وڃڻ
کان وڃي وڃي ته پاڻي پيئڻ ڇڏي ڏبو ڇا؟ درياهه پار
ڪندي ڪا ٻيڙي ٻڏي وڃي ته ٻيڙيءَ ۾ چڙهڻ ڇڏي
ڏبو ڇا؟ هڪ دوکي کائڻ کان پوءِ سڀني سان نيڪي
ڪرڻ ڇڏي ڏيڻ کپي ڇا؟ نيڪي ته پاڻ ڄاڻي، بدي

۽ ٻاٺ ڄاڻي. اسين سائينءَ کان عدل گهرندا آهيون يا
فضل؟ مالڪ ڪڏهن سان ٻيد وڪڙو آهي؟ سج فقط ايڪ
انسان جي گهر تي چمڪندو آهي يا بدڪار جي گهر
تي ٻي؟ برسات وسندي آهي ته صرف ٻنيءَ ۾ ڪرندي
آهي يا ڪڏي ڪسيءَ ۾ ٻي؟ هن جي سخا سڀني لاءِ
ساڳي آهي. هن وٽ ڪو ٻيد ڪونهي، ٻيد انسان
ٺاهيو آهي. ٻيائي سوارٿ جي ڪري پيدا ٿي آهي.
سائين سوارٿ کان مٿي آهي، ٻيائيءَ کان دور آهي.
هن وٽ سڀ هڪ سمان آهن. هو چڱن سان ۽ چڱو ته
ٻڇن سان ۽ ٻلو." رميش چيو، "ياد آهي ابا ڪالهه شاهه
جون ٻه سٽون، جي توهان کي سال آڳ سمجهايون
هيون." ٻڌ مٿي لهارٻو ته هن چئي آواز ۾ شاهه صاحب
جو بيت پڙهيو:

چڱن سان چڱايون، اٻين هرڪو هوءِ
ڏو جڏن ڪري نہ ڪوءِ ٻچن سان ٻلائيون.

”ڏهہ ڏس ڏيکاريانءِ،
آنبيءِ پرک اکين سان“

مدراس ميل جي فرسٽ ڪلاس گاڏي ۾ هڪ برٿ
تي سمهيو پيو هو شري سبرامڻيم ۽ ٻيءَ تي سندس
استري لڪشمي. مانيءَ سان هڪ ننڍڙو ٻار سمهيل هو.
ٽئين ٻڪن مان هڪ تي سمهيل هو سبرامڻيم جو پٽ ۽
ٻيءَ تي هڪ مسافر چندرشيکر. سبرامڻيم ۽ چندرشيکر
ٻئي مدراسي هئا ۽ هڪٻئي جا واقف. چارئي جاڳيا ٿي.
ماني کائي، ليٽيا پيا هئا. سبرامڻيم ڪتاب ٿي پڙهيو ۽
چندرشيکر مئگزين. گاڏي تيز رفتار سان هلندي پئي هئي،
رات جا ساڍا ڏهہ لڳا هئا. پڙهندي پڙهندي سبرامڻيم
اٿي ويٺو. لڪشمي اڌ ننڊ ۾ هئي پر سڏ ٻڌي اٿي
ويٺي. سبرامڻيم چيو، ”ڏاڍو سٺو واقعو آهي. ٻڌين تہ
ٻڌايانءِ.“ لڪشميءَ کي اندر ۾ ڳالهہ ڪانہ وڻي پر مڙس
جي مرضي رکندي چيائين، ”ڀلي ٻڌاءِ.“ ٽئين مسافر
جو خيال رکندي سبرامڻيم چيو، ”تون هيڏانهن اچي ويهہ
جئين مسٽر چندرشيکر جي آرام ۾ رخنو نہ پوي.“ چندرشيکر
ٽهڪ ڏئي چيو، ”آرام ۾ رخنو پوي ها تہ پهرين سڏ
تي پوي ها. سڏ اٿين ڪيءِ جڏ تہ سوني جي ڪاٽ لڳي

هيو. ٻلي ٻاڻ ۾ ڳالهايو، مولڪي نڌب ڪال ٿي اچي."
اڪثر سري اچي سبرمڻيم جي ٻاسي ۾ والي. سبرمڻيم
چيو، "ٻراٻو ڪاڻ لڌي آلم. هوڻ ۽ ڪاڻ جي سوڻ ڪان
آلما جي سوڻ کي مان وڌيڪ ملهائتو سمجهندو آهيان."
چندرشيکر ڪمڪ سان چيو، "اوڻ ڳالهه ٻڌاءِ، ڏسان
ڪهڙي وت همت آلي آليٿي." لڌو ساهه ٻري چيائين،
"ٻگوان ٻگران ڪري اچي ٻلو آهين. ايشور جي لالي
سان ٿيو اجايو سڄايو ٻاٽڪي آلت ڏين. ٻر جن لي جدون
سوار هوندو آهي لن سان ٻحث ڪهڙو؟" سبرمڻيم ڪهيورٽا
سان چيو، "چڪيو ڪوڻ اليٿي ته سواد جي ڪهڙي خبر
ٻوٿي؟ عقل جي زور لي ٿيو وڪمان واري وواد ڪران،
ڪڏهن دل مان آواز اٻرئي ته ڪل ٻوئي. گيان واري
جو گلو ٿيو هلي، ٻڳتيءَ واري جو واٿ ني ٻند. جي
اندر جو اندر ۾ رس وٺن سي ڪڇي ڪين سگهن."
چندرشيکر چيو، "هاٺي ته لو وٻاڪياڻ شروع ڪيو آهي.
چڏ وعظ کي، ٻڙه ٻڌهڄي ڪتاب جو ٽڪر." سبرمڻيم
چيو، "ڇا آهي ٻل ٻرارٿنا جو، ڪيڏي نه ٿهر آهي
مالڪ جي؟" چندرشيکر چيو، "ٻرارٿنا ڪڏهڪي، ٿهر
ڪڏهڄي! ٻرمي آهين ٻرمي! ايم-اي- فيلسوفيءَ ۾
ٻاس ڪيو ته به وهم ڪونه ويو." سبرمڻيم چيو،
"فيلسوفي ٻڙهي آلم لڏهن ته چئي سگهان ٿو ته ٽڪ
مها شڪتي آهي، جنهنجي زور لي هيءَ سرشٽي هلي

لڳي. چندرشيکر رد ڏيندي چيو، ”چڱيءَ طرح
احساس ڪريان ها ته اُنهن ۾ اُنهيو ئي نه هجن ها.
چڱو نصف ڪئي، اون ابتداء جهڙي بدالطو انهيءَ." سبرامنيم
چيو، ”هن ڪتاب ۾ ڪيترا مثال ڏنل آهن، جن ۾
ڏيکاريل آهي ته پرارٿنا جو وڏو اثر آهي ۽ ايشور پرارٿنا
ٻڌي ٿو." وڏي شوق ۽ شردا سان هو پڙهڻ لڳو:-
”منهنجو ناٿو آهي باب وچرو. اوچي ٿوي ۾ مان دنيا
جو چئمپين آهيان. جڏهن جڏهن مان ڪنهن نه چئلينج ۾
۾ ڪامياب ٿيندو آهيان ۽ منهنجو ٿي ڪارڻ پڇندو
آهيان ته ڏهن اخبارون منهنجي ساراهه سان ڪالم ڪارا
ڪري ڇڏينديون آهن. سچ پڇو ته منهنجي ساراهه پڙهي
مان لڄي ٿي ويندو آهيان. ڪارڻ اهو آهي ته مان
ڄاڻان ٿو ته منهنجي ڪاميابيءَ ۾ وڏو هٿ ايشور جو
آهي. ٿوي ڏيڻ کان اڳ مان شردا سان سائينءَ کي ياد
ڪندو آهيان ۽ هن جي سهائتا مڱندو آهيان. مون ۾
پرابو شڪتي آهي ۽ پرارٿنا سان اها شڪتي ٻيڻي ٿي
ٿيندي آهي. ڪيترا دفعا ته ڪمال ٿي چڪو آهي.
مالڪ جي مهر سان اڻ ٿيڻي ڳالهه ٿي پيئي آهي."

”هڪ دفعي جڏهن فلئٽ ۾ چئلينج ٿيڻي هئي
تڏهن ان چئلينج کان ڪي ڏينهن اڳ منهنجو ڪلو سڄي
پيو. ڊاڪٽرن يڪدم پينسلين جون سيون هنيون. ڪاڏو
گهٽ ڪاڻ سو ٻانهن ضعيف سمجهڻ لڳس. والد جي

ڏينهن صبح جو هنڌ مان اُٿڻ تي دل ڪانه ٿي ٿي. ارادو ڪيم ته هن دفعي پاڻ ڪونه ويندس ۽ اڳڙو اطلاع اختياريءَ وارن کي ڏيم. هڪ ڪارپرداز مهنجي گهر آيو ۽ مولڪي والدين واري ميدان تي اچي ماڻهن کي مدهن ڏيکاري، ڪين پنهنجي مجبوريءَ کان آگاهه ڪرڻ لاءِ وينتي ڪئي، جا مون قبول ڪئي. پوءِ مون خيال ڪيو ته ميدان تي ويندس ۽ ٿوري ڏيڻ جي ڪوشش ڪندس. هار ۽ جيت جو واليڪر کي اونو ڪرڻ نه کپي. مون دل جو ٻه ٻراڙندا ڪئي. ڪڻڻ لاءِ نه ٻر ٿوريءَ ٿي لياقت ڏيکارڻ لاءِ.

”مان ميدان تي آيس ته هر طرف کان ٽڙاون وڃي واڄون. مون هڪ دفعو وري ٻه، سائينءَ کي ٽپائيو. پهرين لنڊيا ٿيا ڏيم ۽ واڳ آهستي آهستي وڌائيو. مان پاڻ عجب ۾ پئجي ويس ته، مون ۾ اهڙي شڪتي ڪٿان آئي! مولڪان مهنجي ڪمزوري وسري ويئي. واڳ ٿپ ڏيندو ٽان جو ٻوٻون ٿيو پنڌرهن فوٽ اوچو هو. مٿي پهارام! اڳي اهڙو مٿي ڪڏهن ٻه ڪونه ويو هوس. ڪنڌ نوائي پاليءَ کان ٻل گهورام. هٿ ۾ لٺجي لٺ هٿي. الهيءَ لٺ جي آڌار سان ٿي ٿيو ڏٺو هو. پاڻ ۾ اُرغيبي طاقت محسوس ڪيم. لٺ ڪٽي پوءِ ان ٻوڙندو آيس ۽ واڄهو اچي اڃانگ ڏام ته اُٿڪ ٿي ڪانه ٿي. ٿم ڏهن ٻيم جڏهن هيٺ واريءَ تي اچي ڪريس ۽ ڇوڏاري

ٽاڙين جو ٺهڪر ٻڌجي ويو. مون واريءَ ۾ ويٺي ٿي
ايشور جا احسان مڃيا.

"اهڙا واقعا منهنجي زندگيءَ ۾ گهڻائي ٿيا آهن جن
مونکي هڪ سبق ڏنو آهي ته پرارٿنا انسان کي وڏو ٻل
ٿي ڏي. پرارٿنا سان مون ڪرامت جهڙا ڪم ڪيا آهن."

لڪشمي مڙس سان شامل راءِ ٿيندي چيو "پرارٿنا آهي؛
پرارٿنا سان وڏي شڪتي ٿي ملي."

چندرشيکر چيو، "آتما شڪتيءَ ۽ ايشوري شڪتيءَ
۾ ڪو فرق آهي؟"

سبرامنيم چيو، "ايشوري شڪتيءَ سان آتما شڪتي
وڌي ٿي. ايشوري شڪتيءَ جو ٻيو نالو آهي آتم شڪتي.
باب رچرڊس جو به ته اهو چوڻ آهي نه؟ هيڏيون سوين
ٻاليون اهڙو ماڻهو جيڪر هٿ ۾ ٻرجي وڃي ته هو جاڳي
ٿو ته سندس سوچ سندس مرضيءَ موجب نه پر پرماتما
جي اڇا انوسار آهي. گهڻو نه ملي ٿي. شڪتي اچلي گهڻو
مان ايندي آهي ۽ منهنجي گهڻو ۾ ٻڌي نه. هيٺ لون
ڪر نه! ايشور جي ڪرپا اپار آهي ۽ آتما جي ڪل
کي نه لون ڏيڻ نه!"

چندرشيکر چيو، "چوانيءَ ۾ ٿي ٻڌو ٿي وئين! باب
رچرڊس پرارٿنا ڪئي ۽ هو پرارٿنا جي زور تي ڪامياب
ٿيو ٻيو ٻين جن هزار دفعا پرارٿنا ڪندي ۽ رچرڊس کان

ته ڪنهن لاءِ ٿا چوڻو اُٿئي؟ ايشور ڀڳوان کي مدد ڪئي ڇو ته هو هن جو ڪميشن ايجنٽ هو.“

سبرامڻيم چيو، ”ايجنٽ نه پر ساٿي، سائين. جو سچيءَ دل سان صاحب کي ياد ٿو ڪري انهيءَ جو ساٿ ڏئي ٿو.“

چندرشيکر چيو، ”اهڙو مرتبو منهنجي جيون ۾ ڪڏ، آيو آهي.“

سبرامڻيم چيو، ”ڪنهن ڏينهن ايندو.“

چندرشيکر ٿڪي وسانئيندي چيو، ”ايندو ته به، ايشور جي طرف کان ته سمجهندس.“

رات جا ٻه پهر گذري چڪا هئا. گاڏي هلندي رهي، مسافر الوٽ ننڊ ۾ پيا هئا. سبرامڻيم ۽ ٻيا ساٿي به پنهنجي گاڏي ۾ آرامي هئا. اوچتو ئي اوچتو لڪشميءَ جي اک کلي پئي.

ڏارچ جي روشنيءَ لئي آئي هئي. چرڪ ڀري اٿي جو گاڏيءَ جو در کليل ڏٺائين. هوءَ اٿي ٻـو سندس منهن مان آواز ڪونه نڪتو. يڪدم محسوس ڪيائين ته ڪو اجنبي گاڏي ۾ گهڙيو آهي. هو ته اڳين هلندڙ گاڏيءَ مان چوري ڪري وارو هڪ ٻاڪو گاڏي ۾ گهڙي آيو هو. لڪشميءَ کي اندر ڏسي هن يڪدم ننڍڙي ٻار کي پنهنجي هٿن ۾ کڻي، ڇڪي ۾ چيو، ”خبردار! ٻڙڪ ٻاڦ نڪرندينءَ ته ٻار کي ٻاهر اڇليندس.“ لڪشمي سن ۾

اچي ويٺي. هڪ پاسهن ۾ ٻار ۽ ٻئي هٿ سان ٽنگ
ڪٽي، چور دز جي وانگر آيو. اڪيليءَ کان چيٽ
ڪري ويٺي. چيٽ تي سترمنيم ۽ چندرشيکر آيا.
چندرشيکر ٽپ ڏيئي يڪدم هيٺ لٿو. چور موڙهاري ۾
اچي ويو. اڇلائڻ ٽنگ هٿيس ۾ اڇلائي ڇڏيائين ٻاو
ڪي. چندرشيکر چور سان ڳنڍجي پيو ۽ جيستائين سترمنيم
۾ اچي پيرو ٽئي لدهن کان آڳ، ڪيس ٽيلهو ڏئي ٻاڪو
هلندڙ ٽرين مان لهي ويو. احوال معلوم ڪرڻ تي سترمنيم
جا حوصلا ئي خطا ٿي ويا. چندرشيکر زنجير ڇڪي ۽
گاڏي بيهجي ويئي.

خبر ڦهلجي ويئي. هرڪو مسافر منهن ڪڍي ٻاهر
نهارڻ لڳو ۽ افسوس ڪرڻ لڳو. گارڊ گاڏي پٺتي ڪئي.
ٿوري پند تي اهو ٻاڪو رڙو ڪٿو پيو مئو پيو هو. سڀڪو
سوچڻ لڳو ته جڏهن ٻاڪو جو روز هلندڙ گاڏيءَ مان
ڇڙواڻ ڪري پيو لهندو چڙهندو هوندو سو ڏڙاڻ ڏڙاڻ
ٿي واو ته ٻار جو حال ڇا ٿيو هوندو؟ ۽ ڇا ته ٿيو هجي
ته ته ٻار ته هٿ ڪرڻو هو! گاڏي پٺتي هلي. ٻار لڌو.
مئل! چيڀاٽيل؟ خون ۾ ٻڏل!؟ نه ۽ جيئرو جاڳندو، خوش
خورم! هڪ ٻوڙي ۾ اٽڪيو پيو هو ۽ اتي سمهيو پيو
هو جڻ قدرت هن جي لاءِ هڪ ننڍڙو جهولڻو تيار ڪري
رکيو هو. ٻالڪ کي کڻي سترمنيم ۽ چندرشيکر پٺهين
گاڏي ۾ آيا. هن ان دوستن سان پيا ڪيترا مسافر گاڏي

۾ گھاٽي آيا. بيشمار ماڻهو گاڏي ۾ هيٺ لهندا هئا.
هرڪو حيران هو! ٻار اڃا ماءُ جي هنج ۾ وڏائون.
لڪشمي اوڇنگارون ڏيئي روئڻ لڳي.

سبرمنيم چيو، "شڪرگذاري ڪر. روئڻ جو ڇا مطلب؟"

لڪشميءَ جا ڳوڙها شڪرگذاريءَ جا هئا. هن کي اعتبار ئي نه ٿي آيو ته هڪ جيئاڙو گاڏيءَ مان ڪرڻ کان پوءِ به بچي ويو

گاڏي هلي. سبرمنيم ٻار کي کڻي چندرشيکر جي هنج ۾ ڏنو. ٻڙڪي ۾ چيائين، "جيئرو آهي. پرهلاد وانگر پرڀوءَ پنهنجي هٿن ۾ جهٽي ورتس."

چندرشيکر جي اکين ۾ آنسو هئا. ڪا گھڙي ڪڇائين ڪونه، پر آخر ۾ لفظ سندس وات مان نڪتا، "عجب آهي!"

سبرمنيم شرڌا سان چيو، "قدرت آهه، پيارا!"

اهو واقعو اخبارن ۾ آيو. ان تي ڪهڙو اثر ٿيو سا مونکي خبر نه آهي پر منهنجي ڪنڌ اسي ورهه ۾ اندر مان آواز آيو:

"آءُ تون پيارين ڀري پيالو پريم جو
ساميءَ هن اوسر ۾، ڪن من سڀ ڌاريانءِ
ده دس ڏيکاريانءِ آنپيءِ پرکم اکين سان."

سائين ڏاڍو آهي،
مٿان ڪا سينو ساهي

ديوان ڪندنداس جو ٨٧ جنم ڏين هو. ٽيهن سالن کان
سڃاڻاس. ٽيهن سالن ۾ هتي ٿوري سنڌ ۾ شايد ڪو
سال گذرو هجي جو مون کيس جنم ڏن جون واڌايون روانو
نه ڏنيون هجن. هن دفعي به وڏي ڀاوَ ۽ شوق سان
ونس ويس. البت هن دفعي ڪو شغل ڪونه ٿيڻو هو
جو سنڌس صالح پٽ سنسار مان سڌاري ويو هو.
ساماڻل پٽ جو ڏک، انڌيءَ اوستا ۾ ڪهڙو نه قهري
آهي! پر هيءَ سنت پرش اهو ڏک به سهاري ويو. سائينءَ
جو ٻل ٻيا ٻرڏ اوستا جو وسارو؟ جوانيءَ کان وٺي اڄ
ڏينهن تائين هڪ ڏينهن به پرارٿنا کان سواءِ ڪونه گذريو
اٿس. تپ ۾ پيا هنديءَ وڏيءَ ٻڙا ۾ رهراس ڇٽي ڪونه
سمهندو. آرداس لنت ليم سان ڪندو آهي ۽ وڏي وير
ويٺو ڏڪڻيءَ کي ڏيائيندو آهي. درويش دل انسان آهي
۽ اسين سڀ سنڌس سنتوش، سهڻن شيلتا ۽ پريم جي
ساراه ڪندا آهيون. جن کي پڙيءَ جو ٻل آهي لڌهندو
ڇنت سدائين نرمل ٿو رهي. هنڌي عمر ٿي وڃي آلس
نه به هر حال ۾ راضي. مون کيس ڪڏهندو، ڪڙڪندو
يا ڪڙهندو ڪونه ڏٺو آهي. ٻئار جا پٽ پيا پرلڌس نه

۽ آرام ڪرسيءَ ۾ ليٽيو پيو هوندو. ڪتي کي پڇندس ته
”ڪٿان آهيو؟“ ته ٺهه ٺهه چوندو، ”مولڪي ڇا آهي؟
تو رو لپ آهي؛ سپاڻي تائين اٺڪ ئي ويندس.“ ته آئس
پئين واري وڙه پوڙه ۽ نه آئس سراءِ جي رنجهه ڪدجهه،
ڳالهائڻ جو مزو، سياڻو جو ٻاجهارو، ٻهڄي ٻراڻي سان
ٻرام جي وراڻ ڪرڻ وارو فقير آن جمرا ٻهريءَ جي ڪري
ٻڌي گهٽ وڌ ٿو، نيڻن جي جوت ۽ ذرا جهڪي ٿي
آئس، ڏند ڪوڙا آئس، گهڻو گهٽڻ ۾ پيرو نه ۽ روز
ڏاڪڻيون گهر جون لهي ۽ چڙهي، اڌ ميل پنڌ ڪري
پوري سوري ماني کائي، سڄي محلي جو سير ڪري
سيئي سان رامسف ڪري اچي. سڄي ڏينهن ۾ مڇهڻ
جي مانيءَ کان پوءِ اڌ مدو ڪلاڪ آرام ڪري ته ته صبح
جو ڇهين اچي ڪان راتف جو ڏهين لڳي تائين ڪتب ئي
نه ليٽي. اڄڪلهه جي جوانن کي ان کو وجهه ملي ته
ڏينهن جو ٿي چار ڪلاڪ سمهي پون ٻر هيءُ ٻراڙ مڙس
بستري کان پري. آرام ڪرسيءَ ۾ آهليو پيو هوندو ۽ پير
کوڙ ڪو ڌرمي پستڪ پڙهندو. سراءِ ۾ جي اها چستي
ڪاڻ آئس نه هيڏيءَ وڏي عمر ۾ پيڙاءِ جي سستي ۽
ڳاڻ آئس. حافظو هاڻي مڙيوئي هئيو آئس جو ٻيون
ڳالهيون پنڌڻ سان وسري ٿيون وڃن ٻاقي عجب آهي
نه ڄڃراڻيءَ وارين ڳالهيون اڃا ياد آئس. مان جڏهن ڪيس
ڳڏجان ٿڏهن جهڪي ڪيس ٻرڻام ڪري ڪاڻس اسيس

وٽان. ٨٧ ڄمڻ ڏينهن لي جيڪر ڪيڪ ڪٽڻ جي رسم
ڪرڻ ليٽي ڇڏي ته به ساڌارڻ واڌائن ڏيڻ لاءِ وٽس وڃڻ
ڌرم ۽ فرض سمجهيم.

ديوان آرام ڪرسيءَ ۾ ويٺو هو. در ۾ اندر گهڙندس
ته مون کي چيائين، "گڊ مارننگ." گڊ مارننگ اهڙي ته
ڪڙڪي واري آواز ۾ چيائين جو مونکي سندس سنڌ وارا
ڏينهن ياد اچي ويا. ڇا ته هن مانجهي مڙس جو رعب
هوندو هو! سنڌ جي ايڪ وڪيلن مان هڪ هوندو هو.
اُن سمي ۾ اهڙو ڪيس مشڪل هوندو هو جنهن ۾ هيءُ
ديوان دالاڻ ديران هڪ طرف جو وڪيل نه هجي!
سرڪاري وڪيل هوندو هو. پبلڪ پراسيڪيوٽر ٻيا به
گهڻا ڏينهن ۽ پڇم ۾ هن ديوان کي ولڻ وارو ڪرڻ هو.
هوشيار ۽ ايماندار! وڏن وڏن ڪيسن ۾ تو جي زميندارن
۽ وڏيرن لکن جون رشوتون آڇيون هونديون پر هيءُ
ٽڪيو سچو مڙس، ٻهڪجي ماڪ ٽان ڪڏهن به نه ٿڪيو.
طورت ۾ ايهڙو هو نه ڪنهن جي پرواهه نه ڪندو هو.
آواز جو ڪاهل، دل جو ٻٽو، سڀاءُ جو شڪول، جڏهن
ڏيهي لڳي ڪندو هو ته ڏهن ججن داد ڏيندا هئس.
سرڪاري وڪيل جو مدو پورو ڪري ٻاهرجي وڪالت
شروع ڪيائين ته به سيڪو ڪيس عزت سان هلندو هو ۽
سندس اڳي پيا پيا دليلن جو داد ڪندو هو. دل جو به
بهادر هوندو هو. سڀ سنڌ ڇڏي آيا، هيءُ اڪيلو وڪيل

سنڌ ۾ ئي رهي پيو. پنج ڇهه سال ته ورهاڱي کان پوءِ
به اتي رهيو پيو هو پر ائين جڏهن سندس گهر ئي ڪن
غولن ڪاهه ڪئي تڏهن ڏيءُ کي وٺي هندوستان ۾
هليو آيو. سندس استري اڳ گذاري ويئي هئي. اهڙيءَ طرح
اڳ ڇهه ڪاله رهي لهندڪري ملڪ سان الوداع ڪري
اچي پارس ۾ پنهنجو آستانو ٺاهيائين. ان کي اٺ
ٻارهن سال گذري ويا. سندس ڪليل ڪيڪر پڌي منهنجي
واقف مان اڪري ويو، "اڃا جوان آهيو بابا! سؤ ورهيه
ته ضرور پورا ڪندا." مهرباني ڇوڪري جي اچاءِ چيائين،
"اڃا جيئان؟ گهڻو ئي ڏٺم!" لڏو ساهه پري چيائين،
"جيڪو ويو سو مڪت ٿيو. قيد ۾ آنند ڪهڙو؟"
مون چيو، "بابا! سنسار جيڪڏهن قيد آهي ته سولو
قيد آهي. هن ڪاليوڳ ڪهڙي دنيا هوندي، ڪير ڄاڻي؟
مان ته ڪڏهن سوچيندو آهيان ته انسان جي عمر
ايتري لنبي ڇو مقرر ٿي! پنجاهه سٺ ستر سالن ۾ آخر
انسان ڪري ڇا ٿو سگهي؟ ٻارهان پندرهن سال وڃن
ساماٽجڻ، پڙهڻ يا ٻالڪي ڏاڏي ڏاريءَ لاءِ تيار ڪرڻ ۾،
ٻيا پندرهن، سال ٻالڪي پنهنجي پيرن تي بيهارڻ ؟
گرهست آشرم کي سنڀارڻ جي ڪشمڪش ۾، باقي ٿورا
ٽيهل سال وڃن رلڻ، ڪنجهڻ ۾ ۽ ٻالڪي تندرست رکڻ
جي پٺين ۾." چيائين، "شاهوڪار وري ٿا، جڻن جو لڏڻ
پئسي جي آسري تي پيا لڳن پر پٽ، اندرين آرام

پئسي سان اُهو خريد ڪري ٿو سگهجي. پر پئسو ٻيا پدارٿ، عهدو يا اقبال، سونهن، جواني يا ناموس پر نه ئي اهڙا چيزون آهن. چندرما ڀلي پوراماسيءَ جي ڏينهن آسمان ۾ ڏوڙيءَ کي ڀنڀوڙي چمڪ سان چمڪائي ڇڏي پر چندرما جي سهائيءَ تي ڀروسو ڪهڙو؟ اڄ پوراما نه، سڀاڻي اماس!"

مون چيو، "بابا! توهان جيڪو اچا جمع نه چاهيو؟ سچ ٻڌايو! مان نه جيڪو چاهيان ٿو هن جيون جو سفر لنگهيو ٿئي ته مالڪ جي عطا ڪيل ميءَ جي مٽ مان جام جي مٽان جام پي بيهوشي ٻاس کي اسورو ڪريان. بادشاهه ظفر جو هيٺ پاد ايندو آهي ته، هڪ قسم جي خوشي اندر ۾ محسوس ڪندو آهيان ۽ سمجهندو آهيان ته مدهوش وارو جي ترجماني ڪري ويو آهي:

نشئه عشق ڪا گر ظرف ديا تا مجهڪو
عمر ڪا تنگ نه پيمانه اتنا هوتا!

مان ائين چاهيندو آهيان ته عمر ايتري وڏي هجي ها جيتري مالڪ ميءِ موجود ڪري ڏئي."

بابا کهيرتا سان چيو، "بادشاهه ظفر سٺو شاعر هو پر هڪ آتم نه جڏهن کيس گرفتار ڪري، انهن کان وڇڙي، اُڌو ڪري، گهر ۽ وطن کان دور مانڊلي جي جيل ۾ بالدي ڪري وڪيو ويو هوندو تڏهن اهڙي قسم جو شعر ڪرڻ چيو هوندائين."

مون حيرانيءَ مان پڇيو، ”بابا! اڄا مغلن جو اتهاس به ياد اٿوَ؟“

هن چيو، ”ڇو ڪين؟ پراڻيون وارتائون ذهن ۾ ٽڪيون آهن. عمر جي ڪري هاڻوڪا واقعا وسري ٿا وڃن. ماضي ياد، حال ۾ حيران، آئينده کان نا واقف! اڄڪلهه جيڪي پڙهان سو وسري وڃي ٿو ”ڪراما“ اڄ به ياد آهي. فردوسيءَ جي شاهنامي جا وڏا ٽڪر ازبر ياد آهن. رام، شاهه ظفر جوانيءَ جي وقت ۾ ابرابر عمر دراز منگي هوندي، پر ٻڍاپڻ ڏينهن ۾ جيئڻ کان بيزار هوندو. سندس هو شعر ياد اٿيئي جنهن ۾ اسان وٽ رڪارب هوندو هو؟“ سوچي چيائين، ”لڳتا نهين هي دل...؟“

مون چيو، ”ڪجهه نه ياد آهي.“ چيائين ”پڙهه.“ مون پڙهيو:

لڳتا نهين هي دل ميرا اجڙي ديار ۾
ڪس ڪي بني هي عالم ناپائيدار ۾
ان حسرتون سي ڪهدو ڪهين اور جا بسين
اتني جڳهه ڪهان هي دل داغدار ۾؟
رولا هي بد نصيب ظفر دفن ڪي لئي
دو گز زمين ڀي نه ملي ڪوئي يار ۾!

ديوان جي اکين ۾ ڳوڙها ڀري آيا. ڀرڀل آواز ۾ چيائين ”ساڳيو بادشاهه آهي نه، جنهن ڪنهن وقت وڏي عمر جي خواهش ڏيکاري هئي؟“ ٿڌو ساهه ڀري چيائين

هلندي هلائي، ڪنهن جو محتاج نه ڪري، پنهنجي گهر
مان ڏيندو رهي، سمجهه سالم رکي ۽ مت اوچي رکي ته
واه نه نه اچ وڃي وڃي. ۽ اهي سڀ ڳالهيون ڪهڙيانين؟
دنيا آهي دک جي لنگري. سک سان گڏ دک گڏيو پيو
پيو آهي. سک لاءِ جيڪو وقت وڏو آهي ۽ دک لاءِ
لفظ. سک گهڻو ئي سهاري نه وڃي، ۽ دک جو
اٿو ئي مشڪل ٿي ٿو پوي. ڀڳوان موت پيدا ڪري انسان
تي احسان ڪيو آهي نه ته دنيا ۾ پائيمال هجي ها. ۽
افسوس اهو آهي ته، مون جهڙا پڙا پيا جيئن ۽ جوان
جوان هليا وڃن. بادشاه ورهين جو مس هو ته پٽڙو هليو
ويو ۽ مان ستاسي ورهين جو پوڙهو ويٺو سندس وڇوڙي
جي دک سهڻ لاءِ جيئان!"

ٻهراڙي دفعو، ٽيهن ورهين جي واقفيت ۾، مون ڪيس
اداسائي واري نوع ۾ ڳالهائيندو ڏٺو. مون پڇيو، "اهڙو
ايڏو ۾ وسواس آلاءِ ته اوهين گهٻرائجي ويا آهيو؟"
سوال پڇيائين، "ڪارڻ ڪرڻي؟ صبر سان سڀ ڪري
پوڇيندو آيو آهيان ۽ انهيءَ جي معنيٰ اها نه ته آهي
ته مان دک کي محسوس نه ڪندو آهيان. ۽ هاڻي باقي
ڏسڻو ڇا آهي؟ ڇا نه ڏٺم؟ ماستري ئي ڪيم نه وڪالت
ئي ڪيم. سو روپين تي گذر به ڪيم ته هزار به خرچيم.
ٽيهه رواما اکهار به ملي نه ڪيس ۾ لک به جمع ڪيم.
جوانيءَ ۾ جهڪي محفلون ڪيم سي اڄا ئي ياري کي ياد

هوندا هون. اهو ڏينهن ڪونه هوندو هو جو ٻارڻي نه هوندي
هئي. مون لاءِ رنڌڻو الڳ هوندو هو، جتي طعام
پيا تيار ٿيندا هئا. سو غلام حسين کان وٺي مسٽر پرمانند
ٽرانسڪو تائين سڀ مون وٽ اچي لهندا هئا. ڇا نه شغل
لڳندا هئا ۽ ڇا نه خرچ ٿيندو هو! اڄ جو منهنجو هوندو
هوس، آهستي آهستي سڀ عهدا ماڻيم. ڇهه نه سولا پلا
۽ لغما اڄ به منهنجي ڪپت ۾ رکيا آهن. ڇوڪري ۾ ڇوڪرو
منهنجو مان آهيان. گهر جي جيون به ڏاڍي سکي هئي.
اڄڪلهه نه شرم ٿو اچي ٻار اسانجي ڏينهن ۾ گهڻن ٻارن
وارن کي لڄ ڪانه ايندي هئي. ١٣ ٻار نه مونکي به
هئا! ٧ پٽ، ٦ ڌيئر. مان شان ڪيڏو هوا جوانيءَ ۾
پنهنجي ڪم، تيزفهم، فضيلت ۽ اصيب سان وڏن وڏن
ججن لي رعب وجهي ڇڏيم. انهن ڏينهن جا انگريز
عملدار هوندا ئي درياه دل هئا. ڪڏهن سان دل پڇهن
نه چاڙهي ڇڏيس. ڪيترن آفيسرن جي مولسان دل لڳي
وئي. انهن جي السا ڏيکارڻ سان مان ان چڙهندو ويس.
ٺاڪران اسسٽنٽ نه ٻره پبلڪ پراسيڪيوٽر ليس. ڪرڙ لاڳي
جا ڪمام ۽ گڏ ڪيم. ماکي مٺي چکي ٻئر جي ٻڌيان
ماکيءَ جي مک جو ڏنگ نه هجي! جڏهن سمجهيم لي
نه دنيا سرڳ پوري آهي، عيش عشرت جو مڪان آهي،
سک جي نگري آهي تڏهن مونکي هڪ ڌڪو آيو.
جوان، مکيل پٽ گذاري ويو. ڏاڍو صدمو رسيو. اڃا

اهو سور جهڪو ٿي ته ٻيو هو ته ٻيو پٽ گذاري ويو،
الٽو ٻنهي پٽ هليا ويا! ٻنهي پٽ! ٻهراڻ پٽ جي سرڳواس
ٿيڻ کان پوءِ سائين ياد آيو ۽ موت جو اُلڪو ٿيو. انهي ٿيم
پاٺ شروع ڪيم. پوڄا پاٺ ۽ چڱا ٻيا ڪرم ڪيم ته
پوءِ؟ مولتي دک ڀڃڻ آيو پر موڻ مالڪ کي
ڪين ڇڏيو. ڪٿي ڇڏيائس جڏهن اکين ڪرمن جو لکيو
ٿي اکين سان ڏٺم؟ جي هن جنم ۾ نه ڇڏي ڏيانس ته
ايندڙ جنم ۾ هو مهنجو ساٿ ڪٿي ڏيندو! دک وساري
ڇڏيم پر هن کي نه وساريم. ڪمائي جٿي جو لٿي رهي.
خرب ڪمايم. ٺاڪا ڀيڪا لياسين. ٻار صالح هئا، چستا
ڪالا هئي. سک جي ٻٽي گذري. پر خبر ڪانه ته
ڪٿي وڏو پٽ اٿاسٺر وڇوڙي جو داغ ڏيئي هلي
ويو؟" ڳوڙها ڳڙهندي چيائين، "روز سندس مورت اڳيان
اکين اڳيان ايهندي آهي. ماڻ ڳالهيون ڪندو آهيانس.
روز سندس تصوير تي گلن جي مالها چاڙهيندو آهيان.
ڪالهه رات ١١ بجي ڇرڪ پري اُٿيس جو خيال آيو ته
اڄ هار ڪونه چاڙهيو اٿم. خاطري ڪري وري وڃي
سمهيس. الله جي جو ڏنل اڄڙي آهي. سمجهان ٿو
ته اولاد امانت آهي ۽ جي ايشور امانت ٿو وٺي ته انهيءَ
تي هالدوس ڪرڻ ناشڪرگذاري ۽ خيانت آهي پر دنيا
جو موهه به ته ڇرال آهي! ڏايڍي مرضي اٿم ته باقي ٻارن
مان موهه نڪري پر رت جي ڇڪ ته ڇڏي نه! ڇوڪرن

پرٿيون ڪيا. هڪ ڏينهن پوڙهي پر گرهستي جيون ۾
گهڻو گهاري نه سگهي. هن جي اندري ڏسي پڻ
ڇوڪرن ۾ نه پرٿينءَ جو پرڻ ڪري ڇڏيو." مون پڇيو،
"بابا! هي سڀ ڳالهيون مان ڄاڻان ٿو، پرهان ٻاهر کي
پريشان نه ڪريو." ڪنڌ اوڏي چيائين، "اها ئي ته
موليان ڳالهه آهي ته جو ساڳي ڳالهه ور ور ڪري ٿو
ڪريان! اها آهي پٽ! منهنجي آهي زندگيءَ جي شام.
شام آئي ته سج لهندو. منهنجي زندگيءَ جي اها شام
اڄ وڃي آهي. اڄها رات آئي. رات جو سهڻو آهي
ته لڪ ٿئي. موت به رات آهي جنهن ۾ زندگيءَ جو
لڪ ٻرڻ ٿي ٿئي. صبح جو تازو ترارو ٿي انسان اٿندو
آهي. تنهن جيئن آهي تيئن صبح. موت جو ڊپ ڪوڙي.
جهوني عمارت ضرور ڊهندي ۽ الهيءَ جاءِ تي نئين
عمارت جڙندي. منهنجو سرير به هڪ جهوني عمارت
آهي. ڊهي ته ڇا آهي؟ هيءَ پراڻو پڃرو ڊهي ته ٻکي
مڪس لٿي."

مون پڇيو، "بابا! مرڻ جو ڊپ ڪيو آئو؟" جواب
ڏنائين، "اصل نه. موت ڊپ پچارڻ ته آهي. هو ته ٻاهر
پيري، مرض ۽ دکن جي پڇاڙي ٿو آڻي. پر جنهن
انسان کي موت جو ڊپ آهي ته ٻاهر چڱو. موت جي
ڊپ ۾ انسان بيپرواه نه ٿو رهي سگهي. جڏهن ڊپ آئس
ته هڪ ڏينهن هلندس لڏهن ستي ڇڏي پنهنجي جيون

اسڪل ڪري جو ٻيٽ ٿو ڪري. مدش چاهي ته هن ٿوري
جيون ۾ ، اهڙا ڪم ڪري ٿو سگهي جو امر ٿي وڃي.
دنيا ۾ هيڏا سارا ڪارناما ڪنهن ڪيا آهن؟ وگيان رستي
قدرت تي غالب ڪير ٿيو آهي؟ انقلاب ڪنهن آندا
آهن؟ سنڌارا ڪنهن ڪيا آهن؟ ٿوري عمر ۾ ڪارنئين
ڇڳي ۽ وڏي عمر، لاچاريءَ ۽ اڻواريءَ جي، ڪهڙي
ڪم جي؟ مان اڃا به جيئان ۽ وڃان وڌندي ڪمزور
ٿيندو. يار دوستار، استري، ٻار ۽ ٻار هڪ هڪ ٿي
هلندا رهيا ۽ مان انهن کي ياد ڪري ٿيو جهوران!
ڪيستائين؟ جيستائين منهنجو ڪو به نه رهي؟ مان
اڪيلو ئي اڪيلو رهجي وڃان ۽ ڪروڙن ۾ ٻانڪي ڏاڍو
ٿيو سمجهان! ڪر ۽ سڀئي منهنجي ساٿ ڏيڻ وارو نه
رهي ۽ ضعف جي وس ٿي ڪنهن تي ٿيو هجان ته زندگي
ڪهڙي ڪم جي؟ ٻاٽي وهندڙ پاڻي ۽ ڍنڍ ڦٽندڙ پاڻي.
ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو آهيان ته جيڪڏهن موت نه
هجي ها ۽ هر ڪنهن جيئڻ جي ڳهڻ ۾ سؤ سؤ ڏاڏا ۽
اولڙيون ٿي ڏاڏيون هجن ها ته، هن دنيا جو ڇا حال
ٿئي ها! اڄڪله، ماڻهو هڪ ڏاڏي مان ڪڪ، هڪ
ٻيءَ مان بيزار ٿا. هيڏي ساري ڪٽڪ سان سندس حالت
ڇا هجي ها؟" ڪلي چيائين، "ٻڌها ٿيو انهي ڪري
ها، وشدو ٿيو ڪاڏي ٻهڪائڻ جا ٻٽن ڪري ها ۽ مهيش
ٻهڪش وٺي وڃي هميشه لاءِ ڪيلاش تي سماڌيءَ ۾ وهي

ها. پٽ، وڏي عمر لاءِ دعا نه مڱ، ڪارڻ ته جيئڻ
لاءِ نپارڻا ڪر." ٽالسٽاءِ پوري چيائين، "صبح، منجهند!
شام ۽ رات! ٻالپڻ، جواني، پيري ۽ موت! ٿڪاوٽ ڪواهي
آسمس ڪو نه باقي جيئڻ دک ڀيا گڏري." مون ڪڏهن
به هن انزرگ سان هن قسم جو بحث ڪيو. ڪيو هو. هو
٨٧ جمرڊن ني سنڌس گيان جي ڳڻن سان ڪولارڊ
ئي ويس. مالڪ هر ڳالهه راز رکيو آهي. ڪير سندس
ڳجهه ۾ هٿ وجهي؟ انسان پاڻ ئي نئون نئون ايجادون
ڪري ۽ روز اروز قدرت جون نروليئون سڻي، پر جيوت
۽ موت جو سوال ئي آهي جتي هو نيوس نه-و نوي.
مون وري نه نوڪام ڪندي اندر ۾ چيو، "ٻاهران سنتل
لڳندو آهي پر اندر ۾ هن شخص کي ا ـ طوفان آهي!"
هالو زندگي وار جو لاهه چاڙهه آهي. سک ۽ دک ڳنڍيا
پيا آهن. سچي ڳالهه آهي نه جي موت نه هجي ها نه
انسان کي ڪير جهلي سگهي ها؟ دنيا جو ڇا حال ٿئي
ها جيڪڏهن ڪنس، راوڻ، هرناڪش، چنگيز خان،
نادرشاه، اورنگزيب، نيپولين، زار، هٽلر، مسولني،
سٽالن ۽ مائو جهڙا ماڻهو مرن ئي نه ها يا هزارن
سال جيئرا هجن ها؟

ايشور انسان کي وڏي شڪتي بخشي آهي پر هڪ
ڳجهه ڪانئس لڪائي رکيو اٿس. جيئڻ ۽ مرڻ جو ڳجهه،
ڪانئس لڪائي رکيو اٿس. جيئڻ ۽ مرڻ جو ڳجهه،

زندگي ۽ موت جو راز، هستي ۽ نيستيءَ جو ڀيد. انسان آيو ڪٿان؟ ويندو ڪيڏانهن؟ ايندو ڪڏهن؟ ويندو ڪڏهن؟ اها ڳجهارت ڪير سلي! اٽلي وڌو جا آهي ڪوريءَ جي مٺ ۾. ناهي ٻيو ڀاهي، ڪنڀار والڳر. لاهيءَ ڪري نه درويش چئي ويو آهي ته الله ڏاڍو آهه. حقيقت آهي ته:

سائين ڏاڍو آهه مٿان ڪا سيڙو ساهي
ڪري ويٺو ڪار ڪنڀار جي
هڪڙا ڀڃي ٻيا ٿو ٺاهي.

قسمت قيد قوي نه ته
ڪير اچي هن ڪوٺ ۾؟

شيخن جهڙو مڙس هو. پدن رڪ جو ٺهيل هوس.
آکاڙي ۾ لٺو نه جهلي آفريڪا جو ڪارو چيتو ڪاهي آيو.
داءُ پيچ هرڪنهن راندیگر کي اهڙا آهن جو هن جون
حرڪتون انوکيون هيون. ڪري ته ڪشتيباز هن جي آڏو
اچڻ کان نه سگهندو هو. سڄي پنجاب ۾ ڌوم مچائي
ڇڏيائين. للڪارون ڪيتيون ملڪ پر للڪار ڪرڻ وارو
تال ۾ پنهنجي پٺي زمين سان لڳل ڏسي، آڻ مڃيندو
هو. وڏو دل گل ٿيو. فاليلس ۾ هيءُ پانڪر پهادر چئمپين
قبول ڪيو ويو.

پنهنجي پ-رالت ۾ پهرين نمبر پهلوان، پنهن پ-وانتن
جي ڪشتيبازن سان، مقابلي ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو. اهو ئي
وقت آيو جڏهن هندستان جي ملهن جو مقابلو ٿيو.
چنانچه جبري هئي ته آخر ۾ سوڀ جو سهرو هن سورمي
جي سر تي آيو. عجب اهو نه جن ته جبرن هن جوڙي
سان سيڙو ساهيو سي گرزن ڪي سيڪنڊن ۾ سهڻي
ويا ۽ هار قبوليائون. طاقت نه پنهن راندیگرن ۾ نه هئي،
انڪلون هو اهو سکيا هئا، سان جا سال آيپاس هڻن ته
ڪيو هو پر هن ڪشتيباز ۾ ڪهڙي علحدي خوبي هئي

جو ٻال ۾ ئي ٻنهي ووڙهن کي سٽي سگهندو؟ نالو ٻڌجي ويس "هڪ ڪي." ساري هندوستان هن کي چئمپين قبوليو. ڪنهن پلا هن ديو جو نالو نه ٻڌو آهي؟ نالو هوس گاما! گاما پهلوان.

گاما پهلوان جي هاڪ هندستان مان نڪري وئي. سمنڊ ساره ولايت کي وسيو. دنيا جو مشهور کيڏاري زبسڪو کهي پارت ۾ آيو. مقابلي جا وڏا سانباها ٿيا. گاما تيار هو. گاما ۽ زبسڪو! انهن ٻنهي شينهن جو مقابلو هو. ڪير کٽندو؟ شرطون لڳي ويون. لکن جون شرطون! هڪ روپئي کان وٺي ڏهن هزارن تائين. دنگل جون ٽڪيٽون بليڪ مارڪيٽ ۾ وڪامڻ لڳيون. هر ڪو منتظر هو هنن ٻن ٻوڏن جي ٻڌ ڏسڻ لاءِ ٻر ٽڪيٽون ڪٿي؟ جڏهن گاما ۽ زبسڪو اکاڙي ۾ آيا تڏهن تاڙين جو ڦهڪو ٿي ويو. ٻنهي جي ٻهڪ عاليشان هئي. گاما ڪارو ۽ زبسڪو گورو! ڪاري ڪر کنيا ته گوري گردن اوچي ڪئي. گاما جو هٿ زبسڪو جي گردن ۾ ته زبسڪو جو هٿ گاما جي ڳچي ۾. ريفري تيز نظر سان تيار بيٺو هو. ڪٿي ڪير به ٻر ڄاڻا ڪ هئي ته مقابلو جهرو ٿيندو ۽ حاضرين کي ٽڪيٽ جو اجورو پورو ملندو. سيٽي وڳي ۽ ڏسندڙ سڏا ٿي ويٺا. ڪنوڻ جو ڪهڙ اهو وقت ولندو آهي. هيڏ ته اهو وقت به نه لڳو. واه ڙي هڪ! اک چنب ۾ زبسڪو اچي زمين تي سڌڪو ڪيو ۽ ڏهن

سيڪنڊن ۾ شڪست قبول ڪئي. اعتبار جي ڳالهه
ڪانه هئي ته ڳالهه سچي هئي. ڏسندڙ ٻارن نه سمجهي
ڪونه سگهيا ته جڏهن راڻوءَ سڌي وڃائي، پهلوان
کي هيٺ ڪري، گاما جو هٿ مٿي ڪيو تڏهن تاڙيون
وڄي ويون ۽ نعرا لڳا. حقيقت آهي ته جيڪي نڪتيون
وٺي آيا هئا سي سڄو معاملو منٽن ۾ ختم ٿيل ڏسي
اداس ٿيا ته جڏهن محسوس ڪيائون ته گاما جي سوڀ
۾ هندستان جو مان مٿي ٿيو تڏهن فخر وچان ڏاڍيون
جون ڏاڍيون لڳائڻ لڳا. ڇا ته جشن ٿي ويا! ڳلن جي
ورڪا ٿي ويئي. ماڻهن چالديءَ جون منهون ٻري مٿان ڦس
گهوريون. گاما جو ٻول بالا ٿي ويو. اکيان ڇڏي، پوءِ
گاما جي گاڏي ۽ ٻئيان چاهڪن جا ميڙ! زنڪو ڪان
ڪٿي آيو هو ته چڪرورتي راجا ٿڪجي آيو هو! گاما
هوندي ته شڪل جو موچارو هو ته هن سوڀ جي گهڙيءَ
۾ ڏاڍو سهڻو ٿي لڳو. اکين ڏٺن ۾ جڏهن ڪو سورهيو
ڪيٿ ڪٿي ايندو هو تڏهن ٿي ڪيس ايلاءِ آجيان ملندي هئي.

پٽيالا جي مهاراجا هن کي پنهنجي درٻار جو رتن مقرر
ڪيو. قدردان قدر ڪيو. گاما پارسي رتن جو مرتبو ماڻي،
پٽيالا ۾ پهلوان منڊل شروع ڪيو. جتان ڪتان جا پهلوان
اچي اتيءَ سکيا گهر ۾ شامل ٿيا. پنجن ورهين ۾ ڪشتيبازن
جو ڪٽڪ تيار ٿي ويو. هڪ هڪ جوڌو پنهنجو مٽ
پاڻ هو. اتيءَ ڪاپوءِ گاما کي ورڇي وڙهڻ جو ضرور نه

ٿيو. ڪڏهن للڪاري ۽ پهرين هن جي شاگردن سان فيصلو ڪري. ڪڏهن پهلوان گاما تائين رسي نه سگهيو. گاما کي پينشن ملندي رهي. اهو ڪافي هو ته پارٽ جو وڏي ۾ وڏو ڪشتيباز پٽيالا رياست جو رتن هو.

ورهاڱي کان پوءِ گاما کي هندوستان مان لڏڻو پيو. آکاڙي ۾ ويهي ته پهلوانن کي للڪاري سگهيو ٿي پر راتوچاڪ جي سمي ڌرم، مذهب جي جنون ۾ هٿ ڦلائي حملو ڪندڙ حيوانن کي ڪير للڪاري سگهي؟ پيا نه نهرو ٻڌو گاما ته بچي ويو! ڪٿي نه بچي؟ پلا هڪ واحد ۾ هندوستاني گاما ڦري پاڪستاني گاما جو ٿي ويو! سياست جي ڪري ڏيک ٻڌ ٿي پيا، ڀراوا ٿي پيا، ڏڪار جي لائق ٿي ويا! گاما جي هرڪو عزت ڪندو هو. هن جي ڪارنامن تي سڀني کي فخر هوندو هو. پر تعصب اکين ۾ ڦيرو آڻي ڇڏيو. لڙيا حيوان، مٿا انسان. وڙهيا سان لٽاڙيا پورا. سکن سان ڪڏ آيا ۽ سڙڻ لڳا. بغض جي باه کان گاما الائي ڪٿي اچي لاهور پهتو! جون تائين ڪن سک سڄڻن جي سهائتا ملي وئي، جن جهوني دوستيءَ جو ذمو نڀايو، ڪيس سرحد جي پار پهچايو. سڀ ماڻهو هڪجهڙا نه آهن. مثال آهن ته پاڪستان ۾ ڪيترن مسلمانن جا هٿ هندن کي رسيا ۽ هندوستان ۾ ڪيترن مسلمانن کي هندن جي مدد ملي. پر ڪوني ڪاهي. ڏيکي صفا ارشاد ٿي ڪاڏهن واقعي

آهي. ڪاري ٻڪري اچا ۽ اڇو ڪير ڏني ٿي. گاما لاهور
۾ رهڻ لڳو ۽ ڪمائيءَ جو ذريعو ڳولي نه سگهيو. ٻار،
دوستار ۽ شاگرد ڇڙوڇڙ ٿي ويا. ڪوئي نواب يا سردار
ڪرڻ رهيو جو هن پهلوان کي پالي. اوستا وڏي همٿ
ٿهڪڪري وڙهڻ کان ٻري هو. آڪاڙي ۾ استاد ڪري
رکيس ها ۽ ڪير ويٺو آهي ڪشت سر لي ڪٺي جڏهن
هرڪو پيٽ جي پورائي ڪرڻ ۾ غلطان هجي؟ پرڏ اوسعا
وارا نام ڪنيا ڪلاڪار ۽ پهلوان ماڻهن کان وسري ويا ۽
وسري ويو پيڙو شير گاما! ميڙي چوڌري سڀ ڪوچي
ويو. گاما وڃارو ٿي پيو، محتاج ٿي پيو. ويلي ٿي پنج
مرغيون، ٻڪريون پيدا، ٻرڻانيءَ جي ڏالهه، ڪاڻڻ وارو پڻالا
جو پهلوان لاهور ۾ ويلي لاه واجهه، وڃڻ لڳو. غريبن ۾
وري اهو قياس وڏيڪ هوندو آهي سو ٻيءَ ۾ رهندڙ
غريب پيا سندس سار لهندا هئا ۽ آهي وڃارا ۽ ڇا
ڪن؟ دل گهڻي ٻر همت ڇڏيو نه ڪري! گاما ٻڙي ڪمزا
ٿي ويو.

اخبار جي مضمون کي هميشه اندر ۾ لوچ رهندي
آهي نئين خبرن لهڻ جي. هڪ هندو رپورٽر لاهور ۾ آيو
۽ اچي گاما جي پڇا ڪيائين. هونءَ ته يادگيري شايد
نه به اچيس ها ۽ هند پاڪ جي ڪمدارن جي دنگل ۾
ٻين کي ٽڙندو ڏسي ڪشتيءَ جو اهو ياد اچي ويس. گاما
جو نالو سڻي کي ياد هو ۽ رپورٽر جي پڇا لي نئين سر

ياد آئين ٿا ڪيڏي نه ڪيرلي اُٿس، ڪيڏو نه مان اُٿس!
پر اِهو مان ڪيسٽا ٿيڻ؟ سونهن جو شعاع ڪـن ساعت،
جوانيءَ جو جوش ٻل ٻر، عهدو اقبال لا بقا، شاهوڪاري
هڪ سٿي ۾ ختم! سڀ ڪوڙ، سڀ فنا! مرڻ کان پوءِ
انسان وسري وڃن. ٻهروڻو وڃي ڪمس ڳولهي لڌو. ڏسي
حيران ٿي ويو. هيءُ هو گاما پهلوان، لکن جو لاڏلو!
هن گاما ۽ هن گاما ۾ ڪيڏو فرق! گندي بستيءَ ۾،
اونداهي ڪمري ۾، اڌ ڇڳل کٽ تي سمهيو پيو هو!
ولي پراڻي، وهاڻو ميرو. غربت جي مجسم تصوير! ٻهروڻو
گاما کي اڳي گهڻا ئي دفعا ڏٺو هو پر هيءُ گاما ساڳيو
گاما ڪونه هو. هو گاما هو ديو جهڙو مڙس ۽ هيءُ هو
هڏن جو پڃرو. هوُ هو فخر هند ۽ هيءُ هو وساريل
پاڪستاني! ٻهروڻو جي وات مان لفظ نڪري ويا، "گاما
جو هيءُ حال؟" گاما ضعيف آواز ۾ ورائيو، "آسمان
مان ڪريل انسان جو حال ڌرتيءَ تي اهڙوئي آهي. خير
ڪريو توهان ڪئن مونکي ياد فرمايو؟ اڃا به ڪي آهن
جي هن مسڪين مهاجر کي ياد ڪن ٿا؟" ٻهروڻو جڏهن
ٻڌايس ته هند ۾ هن جو نالو اڃا به عزت سان ورتو ويندو
آهي تڏهن هو روئي ويٺو. ڳوڙها ڳاڙيندي چيائين "مان
هند ڇڏي آيس جو سمجهيم ته هند ۾ رهڻ ناممڪن
آهي ۽ جتي ڪروڙين مسلمان اچيا، رهن ٿا اُتي مان به
سمائجي وڃان ها. مون سمجهيو ته مسلم حڪومت ۾

منهنجو مان اوچو ٿيندو ۽ مان آزاد پاڪ ۾ عزت جي
زندگي گذاري سگهندس پر سياستدانن کي سورمن جو
ڪهڙو قدر؟ ويلي جي ورونهن ڪانهي. لاچار ٿيو آهيان،
ڪو حال پڇڻ وارو ڪونه رهيو آهي." ٿڌو ساه ڀري
چيائين، "شڪر آهي الله جو، جو ڪي ته جهڙو پراڻا
چاهيندڙ آهن جي هند مان نه ٿيو پيري اچي تا حال پرسي
ڪن." پوءِ نو منهنجو پٽ ڪٿي سؤ روپئي جا نوٽ
گاما کي آڇيا. گاما وٺڻ جي نه ڪري. چي "مهمان مون
وٽ آيو گهر ۾ گهڙي، مان سندس مرحبا نه ڪري
سگهان ٿو هيڪاري ڪانئس وٺان!" پوءِ نو اچين ڏينهن
جا قسم وجهي ڪيس پيسا ڏئي جان هن وڏي ڏکيائي
سان سوڪار ڪئي. غريب گاما ۾ اڃا غيرت ڪونه
ڪوٽ پرايل هئي. پوءِ نو اٿڻ وقت چيو، "ڪو ايڊو
ڪو سمهو." گاما چاڪندي چيو، "سارپنان ٿيو سڪ
سان هندوستان جي سڪتين کي ٿو ڇڏي ۽ نه ڪهن مان
ٿي آئيس! آئيس نه واپس وڃان ها ٿو..." ٿڌو ساه کڻي
چيائين، "قسمت!"

هندوستان جي اخبارن گاما جي حالت ڇپي. خبر
پڙهي ڪيترا قدردان ڇرڪ ڀري اٿيا. گاما پاڪستان ۾
هو ٿو اصل هو نه هندوستان جو! ڪڏهن ڏينهن هندوستان
جو نالو سڄي دنيا ۾ بلند ڪيو هئائين. حالتن جي وس
ٿي وڃي جي پاڪستان وسايو هئائين ته ڇا ٿيو؟ دلين

پراڻو ڦٽائيندڙ آهن، جڏهن پراڻو ڪري نه سگهندڙ
آهن. ڪيترن جهونن چاهڪن جون دانهون ڄڻڪو ڪاڻي
آيون. ڪئن وٽس پئسا پهتا سو موڪليندڙ ڄاڻن، پر
خبر پيئي ته پارٽ مان گاما وٽ مدد پهچي وئي. پارٽ
مان سهائتا پهتي ته پاڪستان ۾ هلچل هلي. سرڪار
سووري لاءِ پينشن مقرر ڪرڻ جو خيال ڪيو پر سرڪاري
ڪاڏو ڏاڍو ڏيري هلندو آهي. چوندا آهن ته جيسين سانو
ڪٿي ساهه ليسين پڪئي جي وڃي جان. سرڪار جي ديگ
لٽي پر آهستي. ليڪ سرڪاري پينشن مقرر لي پر جڏهن
اها خوشخبري نيپالي ڪٿي آيو لڌهن اهو خط گاما نه وراو.
گاما ڪيئن وٺي؟ گاما هو لي ڪٿي؟ هڪ ڪلاڪ اڳي
هن جو پران پکيئڙو پرواز ڪري چڪو هو. شاعر فردوسيءَ
وانگر هڪ در کان سندس لاش نڪتو ته ٻئي در کان،
غزنوي جا موڪليل، اشرفين سان پريل اٺ اندر پيئا.

گاما وارو سپڪو ويندو. پر اهڙا جيئو عبرت پريا
سبق سيکاري نا وڃن. مرڻ کان ٿورو وقت اڳي هن
چوطرف ٿي نهاريو. پڇڻ تي ڪجهه نه ٻڌايائين. لڳو اٿين
ٻئي چڻ ڪا وڃايل شيءِ لي ڳوليائين. ڇا ٿي ڳوليائين
ڪير ڄاڻي! آخر وقت اچي ويو. هٿيءَ مان ٿيل ڪمي
وارو وٽ ڪامي وئي. وساڻ کان اڳ هٿيءَ اپرڪو
ڪاڏو. اپرڪي ۾ آواز هو. چون ٿا ته پوئين اکر سندس
وات مان نڪتو، ”قسمت!“

سچ قسمت! قسمت پرٻل آهي. تقدير سان ڪير پڄي؟ ڄائو ڪٿي، مئو ڪٿي؟ ڪٿي هندوستان، ڪٿي پاڪستان! مرڻ کان پوءِ پلا ڪهڙو آستان؟ هندوستان آزاد ٿيو، پاڪستان جي نئين اسلامي حڪومت ٿي، پر سچي آزادي ڪٿي؟ سچي آزادي عالم ارواح ۾، آتمائن جي مڪان ۾، جتي نہ رنج نہ مصيبت، فقط خوشي ئي خوشي. شاه سائينءَ جو ماروئڙ جي واتان چوايل بيت ڪهڙو نہ لنز آهي!

قسمت قيد ڦوي، نہ تہ ڪير اچي هن ڪوٽ ۾؟
آڻي لکئي لوح جي، هند ڏيکاريم هيءَ
راڄا راضي ٿيءَ، نہ ماڻن ملي مارئي.

هيڏا هاڃا ٽين، ٻري هن ڀنڀور ۾

دوست اسپتال ۾ ٻيو ڀيرو ڏسڻ ويو هوس. ڪيس ڏسان ته هن کان اڳ ٻه واري ڪمري جي ٻاهران ڪرسيءَ تي ويٺل مائيءَ اڳيان هٿ جوڙيا. مون کيس ڪو نه سڃاتو. واڄهو واس نه چيائين، "ٻاڳيءَ جي ماءُ آهيان. ڪراچيءَ ۾ ساڳئي محلي ۾ رهندا هئاسين." مون کيس سڃاتو. پڇيومانس، "ڪير بيمار آهي؟" اڃا جواب ڏئي تنهن کان اڳ ڪوليءَ مان هڪ ٻائي ٻاهر آيو. مونکي ڏسي ڪيڪر ڪري چيائين، "ٻيڄواڻي صاحب آهيو؟ دوست کي ڏسڻ آيا هوندا؟" مون سوال دهرائيندي پڇيو "توهان جو ڪير بيمار آهي؟" هن چيو، "منهنجي ننهن ٻاڳونتي. منهنجو راڻين جو ليو آهي جو هتي رهيا پيا آهيون. ويچاريءَ کي ٻه ڪمت ڏنو آهي. اسٽو ڦاٽي پيو ۽ اچي باھ لڳيس." اکيون اگهندي، سڙي ٻري آواز سان چيائين، "ڪرما" مون مائيءَ ڏانهن منهن ڪري پڇيو، "ٻاڳيءَ کي باھ لڳي؟" مائي اوڇنگارون ڏيئي روئڻ لڳي. منهنجو من ڀي ڀرجي آيو. اهڙي وقت ٻرچاڻ لاءِ زبان مان اکر ئي ڪو نه اچهندا آهن. فقط سوچڻ لڳس "ڪلن جهڙي ٻاڳي، جوانيءَ جي ٻهار ۾ سڙي ٻسم ٿي ويئي! اهو ڪهڙو ايشوري انصاف آهي؟" ڳرا مونکي جواب

ڏيندي، ماڻهو سڏڪي سان چيو، "ڪرم! بابا ڪرم!"
منهنجي مرضي آهي ته مان اندر وڃي ٻاڪيءَ کي ڏسان.
ٻاليءَ چيو، "هائو، ڀائي آهستي ڪريو. ٻيهوش پيئي
آهي. ڊاڪٽر ته جواب ڏيئي ويو آهي. اسان پنهنجي پاران
ڪين گهٽايو آهي پر جڏهن ڀاڳ مهر ڪري." مان اندر
ويس پر وڃي ڇپتائم. سڄي رڏي پيئي هئي. آهستي
ساهه پئي کڻيس پر اکيون انهن ۾ اڃا مئن جي مهمان
آهي. ٻاليءَ ڪهڙي سان ڪرسيءَ تي ويهڻ ماڻيءَ کي
چيو، "پروفيسر پنجرائي صاحب آهي." ماڻيءَ ڪان ڇرڪ
نڪري ويو. مون ڇرڪ ڏٺو. عجب لڳم. ڇرڪ سڃاڻپ
جا آثار جو نه هو پر حيرانيءَ جو. مون چيو، "مونکي
ڏاڍو ڏک آهي جو توهان تي هيءَ آپدا آئي آهي."
هن ماڻيءَ ٻه اکر چيا، "ڪرم!" سندس اهو هڪ اکر
'ڪرم' ڪٽي ڪٽ ڪيو هو. برابر 'ڪرم' نه نه ٻاڪيءَ
جهڙي ٻالي ڇوڪري اهڙي ٻروڪڙا جو ڀوڳي؟" مان اڪرڙ
تي هوس نه ماڻيءَ چيو "آهستي ڪجوس نه وڃي سگهي
ٿي." وڏي پيڙا ڏني اٿس. اوجاڳا، خرچ......" ٻاليءَ
کي اهو ڳالهائڻ نه وڻيو. ڌيمي آواز ۾ هڏيءَ سان چيائين
"اوکي اولو خرچ جو." ماڻي سمجهي ويئي. ٻاليءَ چيو
"سالين ا لهنا ڏيڻي آهي. حساب رکيو ٿيو آهي نه اوس
ڏيو." مولسان گڏ گوري ٻيڻي نه. هئي پر هوءَ اندر نه هلي.
مون سمجهيو ته هوءَ منهنجي دوست جي ڪوڻيءَ ۾

ھرندي ٻر ٻاھر نڪرڻ لاءِ ڏٺم ته ھن ٻاڳيءَ ماءُ جي ٻر
۾ ورتي ھئي. مائيءَ کي آٿت ڏيڻ چاھيم ٻر ٻاھيءَ
کي آٿت کھڙو ڏجي جا آس وڃائي ويٺي ھئي ۽ جنھن
ٻال ٻال ٻئي پُٽيو ته وڃي ويچاري سگھي ٿي؟ ٻاڳيءَ
کي ڏسندي مولڪي کي ٻک اُي ويٺي ته اچي ڪالهه
سگھندي ته ماءُ کھڙي اميد اندر ۾ سانڍي ويٺي
ھوندي؟ پُٽان لاءِ پُوڙھا ھئس. ڪند ڏوٺي چيائين،
”مسافر مان ۽ موٽي آيا آھن. ٻر ھن حالت ۾ مولڪي
ته ڪوبه آسرو ڏسڻ ۾ نٿو اچي. مون ته موڪل ڏني
اٿيمانس. وڃي سگھي ٿي.“ مون پُڇيو، ”ٻاڳي ڪڏھند
کھڙي وقت ايندو آھي؟“ سوال غلط پُڇيو ھئم ٻر مولڪي
کھڙي خبر ته ٻ سال اُپ ڪولمبو ۾ گذاري وٺو ھو!
مائيءَ جھرندي چيو، ”ٻاڻ جيترو ھجي ھا ته ھيءَ ڏکيو
ڏينھن ڇو ڏسڻو پوي ھا؟“ مولڪي اھو جواب سمجھي ۾
نه آيو. سوچڻ لڳس، ”ٻاڳيءَ جي سڙڻ سان اُيءَ جي
مرليءَ جو سمبند کھڙو ۽ جيڪڏھن ٻاڳي ڪڏھند جيترو
ھجي ھا ته ھن ھولناڪ حادثي کي ڪيئن روڪي ھا؟“
ٻاڳيءَ جي سھري وڃڻ ڳالھائيندي، وھڙ مان چيو،
”ڏيءَ جي دک ۾ مائيءَ جي مت ٿي منجھي وئي
آھي.“ مائيءَ سڙاديءَ دل سان چيو، ”آنڌي جي جر
آھي، ٻر ٻاوي. ڏوه ڪنھنکي ڏيان؟“ ٻيھانيءَ لي ھمت
رکي چيائين، ”قسمت! ٻالي ته لاڏ سان ھئم ٻر لوڏ لي

لوڻي وڃي." لڌو ساھ ڀري چيائين، "ھاڻي وڃي سگھي
ٿي." پاڳيءَ جي سهري جو منهن ٽامٽي ھڻي ويو،
مون ڏٺو تہ سيٺ جو جهڳڙو ٿو ٿئي سو ڳالهہ کي ڪانہ
ڇهڻ، "ڇگو، اسين موڪلائين ٿا." ھو ڪجهہ جواب
ڏئي اٿهڪان اڳ، مان ۽ گوري اُتان ھلي وياسين.

دوست جي حال پرسي ڪري جڏهن اسپتال ڇڏي
ٻاهر آياسين تڏهن مون چيو، "گوري، سيٺ جو ٺڪر
ڏٺءِ؟ مولڪي نہ ڳالهہ سمجهہ ۾ ئي نہ آئي." گوريءَ
چيو، "مون سڀ ڪي سمجهيو." مون پڇيو، "ماڻيءَ
لوڪي ڪجهہ ٻڌايو ڇا؟" چيائين، "سڀ ڪجهہ. ٻہ
آئس ٻہ ٽاٽي ڪانهيس. ٻاکي لسٽو ٻارهندي سڙي نہ
آهي، ھيالي ءَ مان ھزار ٿي ماڻ ساڙهو آئس. ڇوڪري
ڪانوينٽ ۾ پڙهيل، انڊو ٻاس نہ ڇوڪرو اُٺ پڙهيل، ٻيءَ
جي ڪماٽيءَ تي ٻلجهڙ، بس ڪر ڪو ڪاڏل ۽ سهرو
مڃڙُ مڙس. ڇوڪريءَ جو ٻيءَ گذاري واو، ماءُ ٿي وڃي
لاچار! بس ڇوڪريءَ جي زندگي زهر ڪري ڇڏي. چار
سال ٿيس پرڻي ٿي ماڻيءَ جي آڻ ٻڌ نہ ٿي. ٻار
اڇڙو ھوس نہ سسٽس نرٽيس ڏنس تہ جي ٻيت چاٽو نہ
واڌالي ڏھ ھزار ڪٽي اچج ۽ جي ڏيءَ ڇانئي نہ ٻڌجن
ھزارن جو ٻون آڻج. ڇاٽو مٺل ٻار. اس ٻوءِ ٻيت ٻاراٽو
شروع ٿي ويو." مون چيو، "اڇا اهڙا ڪاڙر انهن ٻيا
ڇا؟" گوريءَ چيو، "اڪ مٺيا آهن ٻر سهاڙ ڪوڙ ڦريا

آهن." مون پڇيو، "ڀلا ڀاڳيءَ جي مڙس ڇو نه دخل ڏنو؟"
ڳوريءَ چيو، "دخل ڏئي نه، لاوارث ٿي ويو. ٻيءَ جي
ڪمائيءَ تي رهندڙ هئا، ماءُ ۽ ٻيءَ سان مهاڏو اٽڪائي
سگهندو؟ مائيءَ لاءِ چيائين نه ڏاڍي رعب واري آهي.
ٻڌمڃيءَ ايڏيءَ ۾ نه اصل ڪان بدنام آهي. ڀاڳيءَ ماءُ
کي روڪيو ڪهڻن ۾ ٻيو ڏسي سمجهي ويٺي. ڳالهه نه
ٿو ٿو ڇالا ٻري ٻئي ڇمائين ڏواهه، ٻاوي." مولڪان ٻڌو
ساه ڪري ويو. ڏک ۽ حيرانيءَ مان چيم، "ڏاڍي ڏيتي
ليتيءَ جي آهڙيءَ ۾ اچا ۽ ٻيءَ ون قربانيون ڏون!" ڳوريءَ
چيو، "هيءَ هڪڙي وڏي ڪ." مان وسوسن ۾ اچي ويس.
سوچڻ لڳس، "علمي طبقي وارا اهڙن ڳالهين تي اعتبار
ڪندا؟ شهرن ۾ اڄڪلهه جي واسو مسٽل کي ڏسي
سمجهي ٿو ته ڇوڪرن ۾ ساهس اچي ويو آهي ۽
ڇوڪرين ۾ سس جي ڪر ڪر سهڻ جي طاقت ۽ ضرورت
نه رهي آهي ۽ هيءَ واقعا ڏسي عجب ٿيو لڳي ۽ ڏک
ٿئي ته هيءَ سڌارو فقط ٻاهران ٿيو ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته
اندر اهو روڳ جيئن جو تيئن قائم آهي. ڳوٺن ۾ ۽ خود
شهرن ۾ سواءِ ڪن ڳاڻ ڳڻين آزاد خيالن مائٽن جي اها
ڇهت ٿئي، ڏيتي ليتيءَ جي ڇڪتاڻ، ماءُ ٻيءَ جي
ڏاڍائي ۽ مڙسن جي لاچاري ۽ مورواهي بلڪل اهڙن تي
قائم آهي جيئن اڳ هئي. ڀاڳيءَ جهڙي گل ڦل واري
اکهاٽ ڪري ويٺي! ١٩ صديءَ ۾ اهو واقعو وواجي

سمجهجي ها ته ٢٠ صديءَ جي ٦٤ سال ۾ اهڙا واقعا
ٿين! شرم جي ڳالهه ڇٽي." ڪوريءَ چيو "ڇو سن ۾
ٿيڻجي ويا؟ لوهان سمجهو ته سماج اهڙن ڪارن کان
آجي ٿي چڪي آهي؟! دهلي دور آهي." مدهن جي
وات مان فقط لفظ نڪتو "افسوس!"

گهر آئيس ۽ اچي ڳالهه ڪيم. سڀني کان ڇرڪ نڪري
ويو. "ٻاڳي!" ها ٻاڳي! هر ڪو ڪيئن سڃاڻندو هو.
انهيءَ وقت کان جڏهن هوءَ ابوجهه اڃا هئي! ٻڪولتي
ڏالو هوس ته ٻيار مان ڪرنيندا هئس ٻاڳي. ٻاڳي ٽ ٽ
هئي، ٻاگهي هئي. ٻهڄڻ سالن جي مس هئي ٻو سڄو
ڏينهن ٻيٺي ڳالهائيندي هئي. هر هر گهر ۾ ٻاڪي ايندي
هئي ۽ اچي مهنجي چاچي جي ڏيءَ سان راند روند
ڪندي هئي. ساڳئي ماڙي ٿي ٻهه سامهون واريءَ
دلتت ۾ رهندي هئي. اسان سڀني کي وڻندي هئي.
گورو رنگ، وار ڇهڪ ڪارا ۽ گهنڊيدار، اکيون
چمڪندڙ، نڪ سڌو ۽ ڳالهائڻ مٺو! ڪنهن کي اهڙو
معصوم ٻار نه وڻندو؟ ٻهه ٻوڙي لڳندي هئي. اسين
ٻه ٻيا ڪيس ڪڏيءَ والگو لهائيندا ڪڏائيندا هئاسين.
ٻاڳي ڪرمچند جي ڏيءَ هئي. ٻاڳي ٻلاوڙو هو. ڪوڙي
جي دلالي ڪندو هو. مڇيءَ ماڻيءَ وارو ماٺهو هو.

ٻاڳي ۽ ليلا ساڳئي سڪول ۾ وڃڻ لڳيون. سڪول ۾
وڃي ته اسين سڀ ڦاسي وياسين. جيڪي سڪول ۾

ٻڌي، سڪي اچي سو اچي گهر ۾ ٻڌائي. "دادا، ڳالهه
ٻڌايائو؟" ڪاڏي ٿي ويندي. ٻر چڙهن سان چنبڙيس
"ها" لڏهن يڪدم ڪري ريڪٽ شروع "هڪ هٿي
ٻري. لالو هوس پکولني. اکيون مٽڪائي چوندي "سڄي
آهي نه آڪاٽي؟" سو ڪير چوي؟ ٻهڪ ٻيٿي ڏيندي
هئي. ٻاٽ کي ٻاري سمجهندي هئي. اسين نه ڪيس خوش
ڪرڻ لاءِ عجب سان پڇندا هئاسين "ٻاري! ڪير؟
پکولني!" ٻپ ڏيئي چوندي هئي "ها. مان، ٻيو ڪير؟"
ٻاڳي اسان لاءِ ولدر هئي. سهٽي، سياڄهي ۽ سمجهو! دل
۾ چوندو هوس "هيءَ چوڪري وڏي هوندي رڻ ڪندي"
هڪ دفعي هن وٽان ڪتاب ۾ موڙلون ڏنيون. موڙلون
ڏسندي هڪ هنڌ ٻڪٽڪي لهاريندي رهي. مون ڏٺو
ته صفحي تي قيراتي سو آهستي آهستي وڃي هن جي
ٻنيان ايندس. هوءَ نه ٻهڻجي ٻورن ۾ ٻوري هئي. هڪ
ولکين تصوير ۾ نظر انڪيل هئس. واقع ٿي موروث اهڙي
هئي جو من چڪي وئي. وارم گذري ويٺي ٻر هوءَ مٽو
رهي. آخر مون پڇيو "ڏيئي ٻيٿي ولهئي ڇا؟" چڙڪ
لڪري وئس. "ٻالي الا" ڪري، آئي ايٺي. مون ڏي
مٿهن ڪري وڏڙن والڪر چيائين "الهن ٻار کي ڏاٻاڙاو
آهي؟" گود ۾ کڻي، مون کيس ملي ڏاٻي. ٻڇيو مانس
"ٻاڳي موروث ۾ ڇا آهي؟" يڪدم چيائين "وڏي ٿيندس
ته اهڙي ٿيندس. سني نه آهي، دادا؟" مون چيو "اون

۽ سٺي آهين. وڏي ٿيندينءَ ته هن ڪان ۽ سهڻي ٿيندين.“
ٻار سان چيائين ”پوءِ راجڪمار سان شادي ڪندين.“
دل ۾ چيم ”جهڙڪ ڏهن ٿهڻجي سندرتا ڦرلاري ۽ راجڪمار
قدمن ۾ ڪرڻا ٻه هوندا!“ ٻاهران چيم ”مونکي ۽ الهيءَ
وقت گهرائج.“ اڳڙي هڻي چيائين ”ٻه-وه توهين واڳ-،
ڳاليندا؟“ ڪل اچي وٺي. مون ٻڌو ”راجڪمار لاءِ لک
رپيا ڏيتي ليتي ڏيڻي پوندي.“ حيراني مان پڇيائين
”ڏيتي ليتي ڇا دادا؟“

ٻاڳيءَ جون ڪيتريون ڳالهيون ياد اچڻ لڳيون. هڪ
ڏينهن ڪاليج مان موٽندي اچا محلي جي در ٽائين
ٻڌس ته مٿان ٻاڳيءَ جي گهر مان ٻاڳيءَ جي ماءُ جا سڏ
پدم ”ٻاڳي، ٻاڳي مٿي اچ! جلدي اچ.“ ڏسان ته هڪ
پناڻ ٻيو ٻاڳيءَ جي پلاند ۾ ڪاڇا ۽ اڪروٽ وجهي. مٿان
مائس ٻنهي وڙٻون ڪيون. مون چيو ”ٻاڳي، پٺان ڪاڻ
لي؟ مٿان ماڻهين ٻنهي وڙٻون ڪري!“ اڀو جهائيءَ سان
چيائين ”اڪروٽ ۽ ڪاڇا؟“ پناڻ مون ڏانهن نهاري چيو
”صاحب، بڙا پيار هو گيا هئه. اس اهي سي. روز آکي
اس ٿانئه اس ڪو اڪروٽ اور ڪاجو کلاتا هون.“ پناڻ
جو پيار لسوانت هو ۽ هرڏانهن مان ٻچي وڌي هئي.
مٿان آواز آيو ”ٻاءُ، مٿي ولي اچ ٻاڳيءَ کي. موءُ
واپس ڏيو مٿي کي“ پناڻ پڇيو ”ڪها ٻرلتي هئه؟“ مون
سڏي ٿورلي چيو ”ڀو گئي هئه.“ عجب مان پڇيم ٿئين

”پر گٿي هئي. ڪيئن؟“ ڪهڙو جواب ڏيانس؟ ڏک ۾
اٿيس لڙهڪڙي چيومانس ”پرديسي هو، جنهن پٺيان
نهين هئي.“ دل ۾ آيو ته چوانس ”پٺاڻ آهن، مسلمان
آهن، ڏاڍا آهن ۽ عام طرح پڻ وهندو آهي ته پٺاڻ
ٻارن کي ٻڌائي ويندا آهن.“ پر مان ڪجهه چوان تنهن
کان اڳ ٻاٻا چيائين، ”تون نهين آئونگا، سلام!“ هليو ويو
پر ڏئي ته ڏک ڏيئي ويو. مٺي آس ته ٻاڳيءَ ماڻ ٻاٻيءَ
کي مارڻ لاءِ ستوري آئي. رڙ ڪري چيائين ”ڪالهه
جهليومانءِ جو ته اهيءَ مٺي پٺاڻ کان ميوو نه وٺج؟“
مون ڏاڍهن نهاري چيائين ”مان ته مري ويندي هئس!! مٺا
پٺاڻ ٻارن کي ٻڌائي ويندا آهن. اوهين ٻڌيس کي چتايو،
مٺي کي ڪاٺ ۾ وجهاٿو.“ ڏسان ته ڪرڙيءَ وانگر
ٿڙي ڪنبي. مونکي گرديو ٽئگور جي مشهور ڪهاڻي
”ڪابلي والا“ ياد اچي ويئي. آلت ڏيندي مون مائيءَ
کي چيو ”اهڙو هڪ پٺاڻ هڪ ڪهاڻيءَ ۾ پڙهيو اٿم،
متان هيءَ به اهڙو نيڪ هجي.“ ڪڏ اوڏي چيائين
”پٺاڻ ڪٿي نيڪ هوندو؟ پر هن جو ڪم ڪهڙو جو ٻار
کي مفت ميوو ڏئي؟ اڇليو اهو ميوو. متان انهي جي دوا
ملايل هجيس.“ ٻاڳيءَ جي ٻلاند مان ڪاڇا ڪٽي، هڪ
واٽ ۾ وجهندي مون چيو ”ڏسان، مون لي ڪهڙو ان الر
لئي! ميوو ڪاڏم ۽ انهيءَ مان ڪڏ ڪابلي والا جي ڪهاڻي
مائيءَ کي ٻڌايم. ٻئون حصو آکاڻيءَ جو ٻڌي، مائيءَ

جي دل کي ڇهيو آهي ۽ هن انهي کي چيائين "ته، ٺيڪ سڀ
ٻنهي اهڙا هوندا ڇا؟ مان ٻاهه ڏيان مٿي کي." مون چيو
"ڇتا ته ڪر ٻيهي، سياڻي ڪان وٺي هو ايندو ٿي ڪولهه."
مائيءَ سامت جو ساهه کڻيو. مائي ڪاٿي جڏهن ٻاڪي اسان
جي گهر ۾ آئي تڏهن مهنجي چاچيءَ ڇرڪ ڀري چيس
"اڙي، ٻنهي ڪٿي وڃي ٿي؟" بيوسيءَ سان چيائين
"ٻري آهيان. دولهه جي ديءَ سان اڏامي اچاس.
ٻريءَ کي ٻه ٿيندا آهن ته دادا؟ جادو ته ايندو اٿس نه؟
مون ٻڌو جو گهڻيون آکاڻيون ٻڌيون آهن. ٻڌايو
آکاڻي؟" مون سندس واٽ کي هٿ رکي چيو "هڪ
هٿي ٻري. ٻالڪ هوس ٻڌوڻي اها آکاڻي نه؟"

جلد پاڪستان ٺهيو. ڪرمچند ڪٽنب سميت ڀارت
ڏي هليو ويو. وقت گذري ڪيترن سالن
وري وڃن. هي سڀ ڪجهه ٻه وري ويو. سورهن سالن کان
پوءِ ٻاڪيءَ سان گڏجاڻي لاءِ ڪڙين حالتن ۾! واعدي
موجب شاديءَ جي ڪولهه گهرايائين ۽ ان مون سندس
شاديءَ جي ڪيمت ڀاڳو. شاديءَ جي لاءِ پير موڪلي
ويو سائنس. جڏهن وقت سندس سرير کي ٻاهه وڃڙي ويٺي
تڏهن ٻاڪيءَ جا اکر ياد آيا "ٻري آهيان دولهه جي
ديءَ مان اڏامي ويندس. ٻريءَ کي ٻه ٿيندا آهن ته
دادا! جادو ته ايندو اٿس نه؟" دولهه ڏٺم. جڏهن دولهه
مٿي چڙهندو رهيو تڏهن ڏٺم ته دولهه ڦري ٻري ٿي اڏيو.

ٻري ڀڳوانتي! مسڪرائيندي چئي ۽ چئي. مهنجي ڪن ۾
ٻري رهيا هئا اڪر "ٻري آهيان. ڏولهن ليءِ ڏري ۾ مان
آڏاءِ وٺندس." اندر مان آواز ٿيو "ٻنان ڪان اچي
ولهن ٻري! ٻر اهڙن ٻنانن وٽ تو جهڙن ٻارڙن ڪهڙين
ڪاٻو هوندا ٻون؟ تو واڪر اچا ڪهڙيون ٻارڙون ڏولهن لاءِ
آڏامي ويندا ٻون؟ ٻر ۾ اندل هڪ ڏوست چيو "ٻرونيسر
صاحب، هلو." چرڪ ٻري مون چيو "هلو." اندر ۾ چيم:

هيڙا هاچا ٽين، بري هن پنيور ۾،

خوشي ڏيندين ته خوش رهبو
جي غم ڏيندين ته پيو سهبو

ڏهن سالن کان پوءِ ناگر سان ملاقات ٿي. ممبئي
ڇڏي وڃي دهلي وسايائين ٺهڪندڙي سان. ملڪ ۾ عرصو
پنجي ورهه ته ٿي. جڏهن ممبئي ۾ هوندو هو تڏهن ٻاهر
ملڪ ويندو هو. زندگي آهي ته ٻاهر ملڪ ٿئي، تڏهن ڏاڍهن
گڏجڻ آيو. دعوت ڪئي مانس. ڪالو آهي ملڪ جو ٻاهرين
ڪالي جي ٻاهري ملڪائين ٻه ٻانڍ ۾ روح رهاڻ اهڙي ڪئي سون
جو سالن جي ڳالهه لهي ويئي. مٿو اچو ٿي ويو اٿس
۽ ته سرائر ۾ سڌول پٽي لڳو ۽ ڳالهائڻ جو اهو ٿي مڙو.
پوءِ ٻار ۾ عقل وارو ته شروع ڪان وئي هو، هاڻ ا ڪنهن
۽ خوش فهم لڳو.

”ڪر خبر يارا هنن ڏهن سالن ۾ ڪهڙا سمنڊ لتاڙيا
اٿيئي؟ اڳيان رهيا آهيون ۽ هڪ ٻئي جي ڪار گذارن
کان ناواقف ٿي ويا ۾ مفاصلن ۽ متون منجهائي ڇڏيون
آهن. اچان دهليءَ ته رهان ڏيهون اڌ، ماڻهن ۽ متن سان
ملڻ ٿي محال. ملڪ جو مرقعو ملهو آهي ته ڏي سمورو
سماچار. ڪيتي ٻچا آهن؟“

منهنجي سوال جو جواب ڏيندي چيائين ”احوال
ڏيندس ته انسانو ٿي پوندو.“ مون چيو ”هڪ انوکو

آزمودو وڏي ٿيندو.“ ”ٻڌ“ چئي ٻڌايائين. چيائين
”وڏي چڪر مان لنگهيو آهيان. مصيبتن جي درياه ۾
غوطا کاڌا اٿم ۽ ساٿي جن الله پڄهان سي نه ٻڌائيندوس.“
حال ڏيندي چيائين ”١٩٥١ کان ١٩٥٣ تائين صفا لڙهي
ويو هوس. فيروزشاه مهتا روڊ تي آفيس نه ڏني هئي؛
ورهاڱي ڪانپور ۾ ٽي سال ڪم هليو جنهن جو ٽٽڻ. جتي واس
ڪمائيندو ٽٽڻ واس ڏن ڏاڍي ۾ سڙائيندو. هر ڪو
منهنجي مدد، هوشياري ۽ علم جو داد ڏيڻ لڳو. رڳيا
خوب وڪامڻ لڳا ۽ جيڪڏهن فقط الهيءَ ڏس ۾ قدم
وڌائيندو رهان ها ته شايد ڪنهن چوٽ تي رسي وڃان
ها پر مان وچي ٿيس رڳيو جي ٻڙن ۾. وڏو واپار ڪيم،
سڀ ٽيسو سڙائم. ڪٿ سچي ته ٿڪيٽي. وڏو واپار
ڪيم ۽ وڏو نقصان پاتم. سڀ ڪجهه ته ويو ۽ ڏيڻ
لک قرض اچي سر تي رهجي ويو. چوطرف منهنجي
ڪمفهمي، ابهرائي، ۽ آزمودگاريءَ جي چرچا ٿيڻ لڳي.
اهڙي مت ماٺ ۽ دوست جي منهنجي عقل ۽ دانشمنديءَ
جون سرڪون ٻڌندا هئا سي ڪلهه ڪالهه چٽرون ڪرڻ
لڳا.“ مون چيو 'دنيا جي ساراه ڪي لعنت نه ڳالهه ڪي ۽
لعنت' شاملراه ٿيندي چيائين ”سچ آهي سائين! سياڻپ
۽ الهيءَ جي نه قسمت جو چڪر ۽ انهيءَ وٺان. چپ
ڪري ٻيو هلندو هوس، جن جو قرض هو ان جا پير سهما
سهندو هوس ۽ نه هرڻ ٻيو منهن تي مرڪ رکي گهمندو

هئس. آئون وڪيل ها نه چڱي چوکي ٻڌڙي ملي هوئي
ها ٻر دل ۾ اهڙي واپار هو ته جيڪڏهن آئون نه وڪيل
ٿيندس ته وري اُسري نه سگهندس ۽ ڪڏهن وقت نه
اهڙي سٺي آئون هٿ نه ايندي. منهنجو آستانو ڇڏيان
ها ته ضرور انهن کي لٽي ها. مالڪ ٻن ۾ سڀني وڏي
جو زور ٿارن هوندي به منهنجي ارادي کي اڏول رهيس.
هڪ دوست ڪالسواء ٻئي منهنجي سچائي ۽ وشواس
آڻي مونکي ڇڏي ڏانو ٻيو هڪ ٻيو متر ٿيسي جي جو
سبب رچي ڪيس داخل ڪيو. ڪورٽ منهنجو حال
ڏسي ايڏاڪي سؤ روپين جي ماهوار قسط مقرر ڪئي جا
مون اڪ مري به ٻري ڏني. لڙو گهڻو مال ٻيو لهڪال
ليندو هو ٻيو حال اهڙو هوندو هو جو ڪيترا دفعا چاهه
جو ڪرب ٻه نصيب اُهو ليندو هو. نصيب مون سان
عجيب راند ڪئي ٻر مون نصيب مان آس نه لاٿي.
پڪ هئم ته هڪ ڏينهن اهو ساڳي قسمت منهنجي
ٻڌائي ڇهندي.

”هڪ ڏينهن تمام اداس، منهنجي آئيس ۾ ويٺو
هوس ته هڪ دوست لکهي آيو. چوڌاري ڏسي چيائين
'آئيس ۾ اچڻ ڪالهوڻ تو معلوم ٿئي ته منهنجي اسٽتي
لڙڻي ۾ آهي.' مون ڪالهه، لتائيندي چيو 'ڪر خبر يار،
ڪٿي اچڻ ليو آهي؟' چيائين ”سوچي آيو هوس ته تو ٿان
مدد وٺندس. هڪ متر آهي، مل جو مالڪ سو ڪڏهن

لکہ جي چپڻ ۾ اچي ويو ۽ سندس ڏاڍي ۾ ٿي لکہ
سمجهايائين. تن لکن جي تہ پرواهہ ڪانہ هئس پر ڏکہ اهو
هئس تہ هيءَ هوشياري هوندي هڪ چالاڪ جي چيچي
۾ ڪيئن ڦاسي ويس! ريلن جو مال ۽ پرزا اڪيچار هئس
۽ اچي ٻاڻ وٽ جمع ڪرايا هئس. منهنجو ويچار آهي تہ
جيڪڏهن تو جهڙو سچو ۽ آزمودگار ماڻهو منهنجي مدد
ڪري تہ هن جو ايمان موٽي ايندو. ڪميشن جهڙي
ولي ڏيندو سانءِ." پنڊت ماڻهوءَ کي سهارو مليو ويو پر
ذرا ٺهو سان چيم "جيڪڏهن مان ڪم اچي سگهان تہ
حاضر آهيان پر مال نظر مان ڪيان." انهي ڪو سوداگر
ويندو هو منهنجي رضامنديءَ لاءِ سو ٺهہ اهو چيائين
"اچي هل تہ هلي مال نظر مان ڪيون" مون چيو
"چانهہ تہ پي." پر منهنجي انڪار ڪرڻ تي اندر ۾ خوش
ٿيس جو ڪيسي ۾ ٻانهن تي اچو. آياسين سيٺ جي مل
۾. سيٺ سان گڏ ٿياسين. مال ڏٺوسين. مال جي ڪٿ
ڪيم ۽ چيم تہ هڪ لک ٽيهن هزارن ۾ نيڪال ٿيندو.
هڪ لک ٽيهن هزارن جو آنگ ٻڌي سيٺ حيرانيءَ مان
منهنجي منهن ۾ نهاريو. بي اعتبار نگاه سان پڇيائين
"ڪير وٺندو؟" مون چيو "جن کي گهرج هوندي. تن
منهن ۾ نيڪال ٿي ويندو." پڇيائين "منهنجي ڪميشن؟"
مون چيو "هڪ لکہ ٽيهہ هزار توهان، وڌيڪ منهنجو.
جيئن توهانکي اهي پئسا هٿ ۾ ملن تيئن مونکي

ڀائي اهو نه ڪوي." ٻڌي ٻڌي ڪندي سيٺ چيو "هڪ
سندي آهيو ۽ چاليهن هزارن جي آڇ ڏيڻي ويٺو ۽ ٻيو
سندي ٿو ڏئي هڪ لک ٽيهن هزارن جي آڇ! آخر ماجرا
چا آهي؟" موهن چيو "مونکي اِهي ڳالهه خبر ڪانهي.
توهانکي مهنجي آڇ قبول هجي ته مان شيوا ڪرڻ لاءِ
حاضر آهيان، دوست جا دوست آهيو." سيٺ پڇيو
"اوهان اهو مال سياڻي جو سياڻي هڪ لک ٽيهن هزارن ۾
ڪٿندا آن؟" موهن چيو "پئسا هجن ته هينئر جو هينئر ڪڍان،
پر هن وقت مون ۾ ايڏي سمرٿي ڪانهي. مان پڙهيل
ڳڙهيل ماڻهو آهيان، اوچ خاندان مان آهيان ۽ مان مدد
ڪرڻ لاءِ تيار آهيان." سيٺ کي اعتبار اچي ويو.
مهنجي اکين ۾ نهاري چيائين "توهين سياڻي ڪان وٺي
ڪم سنڀاليو ته مهرباني."

"ايشور جو نالو وٺي ڪم شروع ڪيو. سائين ڪري
سٺائي ته مڇي؟ مان سون لئي وڃي، قسمت جي هجي
اوٽائي ته ڏن مان اهو ڏوڙ! ان مهين ۾ هڪ لک روپيه
جو مال نيڪال ٿيو ۽ اڃا اوڙولي مال گدام ۾ پيو هو.
سيٺ راضي ٿيو. پنج هزار روپيه ڪڍي هٿ ۾ ڏنائين.
چي "حساب پوءِ ڪنداسين، حال خرچ پکي لاءِ هي،
وٺ." بوڪ بوڙ ڏاڍي ڪٽي آئو. مونکي توهان ۾ نه
وشواس ٿيو آهي پر انسان ذات ۾ اعتبار واپس موٽيو
آهي." جيڪي پنج هزار مليا تن مان پنج سو روپيه

واپس ڪري گدام مان مال ڪڍي آيس. گهر اچي هڪ
ڪاريگر کي گهرايم ۽ انهيءَ کي اجورو ڏيئي چار ريڊيا
ٺهرائي تيار ڪيم. پوءِ دفعي جڏهن سيٺ سان ملڻ
واپس لڌهن وچي هڪ ريڊيو سندس آڏو رکيم. ريڊيو
ڏسي چيائين "ريڊيو ڇو؟" مون چيو "سوکڙي ڪڍي آيو
آهيان." پڇيائين "ڪٿي ورتءِ؟" مون چيو "توهان جي
گدام ۾ پيل مال مان اهي چار ريڊيا پنجن سؤ روپين
مان ٺهيا آهن." اکيون ڦاڙي ڏٺائينس. عجب مان پڇيائين
"انهيءَ گند مان (Junk) مان هي ريڊيا ٺهيا آهن؟"
مون چيو "انهيءَ مال سان فيڪٽري هلائي سگهجي ٿي."
سيٺ سوچ ۾ پئجي ويو. مان چپ چاپ سندس منهن
۾ نهاريندو رهيس. وشواس واري آواز ۾ چيائين "ٺهرائون
سنڌي پنجن هزارن روپين ۾ ورهين هزارن جو مال ڪڍي
ويو ۽ سڄو مال چاليهن هزارن ۾ ٿي وڪائين ۽ تو سوچيائي
مان اهڙي وڏي دام ۾ مال وڪڻي نقصان ڪري ڏيکاريو
ته انسان، انسان مان وساهه نه وڃائي. سڀ جيئو ساڳيا
نه آهن. تو اهڙي سچائي ڏيکاري آهي ته مان به تو لاءِ
ڪجهه ڪرڻ ٿو چاهيان." اتي جو اتي ٽيليفون هٿ ۾
کڻي نمبر ورائين. اڳ پڇي چيائين "ڪير؟ چڱن ڀائي،
وقت هڪجهڙي نه هڪدم هليو اچ. هڪ اهڙو ماڻهو مون
وٽ ويٺو آهي جو توکي تمام ڪارائتو ثابت ٿيندو."
ٽيليفون رکي چيائين "ريڊيو فيڪٽري وجهڻ ٿو چاهين،

ٻو ڪر ڪارائتو ۽ اعتبار جوڳو ماڻهو ڪوٺ تو مليس توهين
ڪڏهن ڪم ڪرائو نه ڪٿن؟" مولکي اعتبار نه آيو. مان
ٻڌي ٻهڙ ڪيو سندس سامهون ويٺو رهيس. چانهه جي
پيالي اڳيان رکي هئي. چانهه مان اٿندڙ ٻاڦ ڏي
نهاريندي الاجي ڪهڙي هنڌ وڃي نڪتس، ڪويا ٻاداڻ
تي سواري ڪري وڃي اندر ديو جي راڄدانيءَ ۾ پهتو
هوس جتي چوڌاري آنند ئي آنند هو. مان انهيءَ آنند
۾ لين هوس! سيٺ مٺي نهاري چيو "چانهه ٺري
وئي مسٽر ٺاڪرا مان ٻه چئين ٻڙهڪ ۾ ڪر تي واس،
ٻو توهين لاءِ شايد فئڪٽري ٻڻائي، ويٺا وڪٽي سال
جي ڪمائيءَ جي ڦالڊائي وڃائڻ ۾ غلطان ٿي ويا."
مان ڪجهه چوان تنهن کان اڳ چڪن لعل اندر آيو جنهن
سان تمام سهائيندڙ لفظن ۾ سيٺ منهنجي واقفيت ڪرائي.
چڪن لعل سيٺ جي واتان منهنجي تعريف ٻڌي ڏاڍو
متاثر ٿيو. چيائين "جيڪڏهن اهڙو سچار ۽ هنڌ ڏوکي
ڪم ڪندڙ ملي ته مان سياڻي کان ڪم ڪرڻ لاءِ تيار
آهيان." سيٺ چيو "هاڻي وڃي ٻاڻ ۾ ٻهو ۽ ڪڏهن
سمجهوتي تي اچو. مان فقط اٿري خاطري ڏيان ٿو ته
هيءُ جوان ويل نه وڃائيندو." چڪن لعل ۽ مان نڪري
چڪن لعل جي آفيس ۾ آياسين ۽ فئڪٽريءَ جي صلاح
مصلحت ڪئيسون ۽ ڪڏهن سمجهوتي تي نه پهتاسين."
ٺاڪر جي اها وچتر ڳالهه ٻڌي منهنجي منهن مان

اچانڪ ٺڪري ويو ”ٻاجهه، ٻڌايو ڀلا تون ٻيو ۽
ٻي ڪنهن جو.”

ٺاڪر شام لال ٻڌندي چيو ”سچ ٿو چوين، آءٌ
مان اڪيلو هوس جو توکي ٻه ڏيندو هوس، مان ٻيو هوس جو
توکي سهارو ڏيندو هوس. مون ڪري ته اڄ تائين ڪنهن
ٻه ٽاري، جي نظر ڦيري ته تائين ڪي به اوڙاهه ۾ ڪم
ڪري.”

مون چيو ”هائو، ڀلا وڌ ايتري سمجهوتو ڪهڙو ٿيو؟”

ٻاٽيءَ جو ڍڪ لاهي چيائين ”چمڪندڙ لعل جي ڏاڍي مرضي
هئي ته ٻاٻي جي ٺڪري ڪٿي ۽ هو انڪل تي
لک روپيه سيڙائڻ لاءِ تيار هئو. پوءِ اسان ته صلاح
ڏني ته ٻل جي مالڪ کان باقي رهيل مال چاليهن
هزارن ۾ خريد ڪري.”

مون چيو ”پر ٺهيل حساب موجب ته لک کن جو
مال پيو هو نه؟ توهان انهي ۾ ڪمال ڪيو ها ته ٿوري
ڪيترو اچي ها؟”

چيائين ”وقت لڳي وڃي ها وڪڻڻ ۾ ۽ شايد اهڙو
ڪو ٻيو گراهڪ پيو ڪونه ملي ها جو اهو مال
جي آڌار تي ٺڪري وڃي ها. توکي به انهي جي
کوج هئي. ڏهه هزار ته اچيا ٿي نه؟” چمڪندڙ لعل کي سچي
ڳالهه ٻڌايم. ڪنهن ڪا ٿي ته سوارٿ ڪرائيم ۽ ميان
ماڻس سچائيءَ جو وهنوار ڪرڻ ٿو چاهيان. سڪا چاليهن

هزارن ۾ سڄو مال خريد ڪري ڇڏڻ لعل ياقوت ڪڻائي
آيو ۽ موڪلاڻ ڀيرا اهو شرط وڌائين تہ فقيري پورن
ريت شروع ڪري ڏيندا ان. پانيواري ۽ ٻيو ٻگهار ڏيڻ
لاءِ تيار هو. عجب اهو ہ لڳس جڏهن چيو مانس تہ مان
ڪيئن ٻگهار ڪڍڻ لاءِ تيار تہ آهيان جيستين ڪم چالو ٿي
وڃي. ٻيو ان گجراتي مل مالڪ موڪلي يڪدم ڏهہ هزار
روپيا ڏنا ۽ اڳيان پنج هزار ہ واري ڇڏيا."

مون چيو "اڇا ہ قدر ڪرڻ وارا أدار دل انسان هن
سنسار ۾ آهن تہ؟"

ناڪر چيو "ادا، اڄ ڪونہ آهي ڇا؟ اوت چڱي
ڪر تہ مرت تہ چڱي ملندي. ٻيو رام، الهيءَ ڪان ہ
وڏيڪ هڪ فائدي واري ڳالهہ ٿي جنهنجي ڪري
سيٺ موٽي پيو. مرهست ٿي پيو."

سياويڪ پڇيم "ڇا ٿيو؟"

چيائين تہ "ٽائيمس آف انڊيا ۾ هڪ مشهور پيڙيڪ
جو اشتهار پيو هو تہ هڪ وت هڪ رڍيو ناهڻ جي
مشيني گروي ٻيٺي هئي جا هو نيڪال ڪرڻ لاءِ تيار
هئا، منهنجي من ۾ خيال آيو تہ منهنجي زندگيءَ جي
سوچي ڪڏهن نانڪ اداس جي لکيل سک الس لائڻ
وارگو تہ وليل نہ آهي؟ اڇا مال خريد مس ٿيو آهي!
مشيني ٿي وڪامي! سوچيم تہ مجبدار ۾ قائل ٿيا
ڪُٺن مان لڪري دريا جي سڌي وهڪري ۾ اچي

پيا خوف هڻڻ لڳي آهي. دل ۾ اندوهه ٿيو ته اها
مهندي اسانکي ملندي ۽ مان جلد ئي جلد سيٺ
چگن لعل کي نوڪري شروع ڪري ڏيڻ ۾ ڪامياب
ٿيندس. اهڙو مهربان ۽ چڱو مهربان. ٻيا چار سڃاڻ
جي گهڙي واس ٺڪ جي مٿيس وٽ. هيءُ صاحب
فضيلت سان پيش آيو ۽ پنهنجو ماڻهو ڏاڍن مشهوري
نظر مان ڪڍڻ لاءِ. مشهوري ڪارائي هئي. مون
چگن لعل کي خواهڻ جي صلاح ڏني. چگن لعل چيو
"بابا، اهي ڏاڍا ٿورن ڏينهن جهڙي ڪمائي سو ڪر.
توکي اختياري آهي ته اکهه مقرر ڪري وڃي مشهوري
هٿ ڪر." چگن لعل کان پڇيم "تون لکن ۾ گروي ٿيل
مال ٺڪ لڪ، کان گهٽ ته نه ڏيندي؟" هن چيو "بابا،
ڪيئن ولندن؟ هر ڪو ماڻهو لئو رڳان جي نوڪري
وڃي چا؟ ٺسا روڪ، پنجاهه هزارن ۾ ڪم لاهي آهي.
موڪلاڻ مهل چيائين "ڪٽري ا وٺين ته اسان سڳڙو
پنهنجي ڪمشن چڪي ولجانءِ." مولکي سيٺ جي
ڪالهه لي ڪل اچي وٺي. "ٺڪ وارا، گروي مال
مان ڪڪ هتا. مڻهين گهٽي مقاڪت ڪئي ته مان
چاليهن هزارن کان مٿي چڙهان ئي نه. دلالڪڙن کان
ڪا اڳ مال کهڙي سا اکهه لي وڪڻڻ جي اختياري
وٺي ڇڏي هئائين. ضرور مال کي ليڪال ڪرڻ جو ٺٽن
۽ ڪير هوندائين. ڇا ه هجي چاليهن هزارن ۾ سودو

ٿيو. مون آئي جو آئي سوالي ڏني. چمڪن لعل سان ڳالهه
ڪئي ته ٻيو اڪيون ملهائي. هو هو ٻيو چوي "چاليهن
هزارن ۾ تن لکن جو مال! ٻنهڪ سان ڏنگيءَ جي مقدمي
۾ ته اڙجي ويندا سين؟ سياڻي وڃي مشهوري هٿ
ڪر." اينئي ياد ڪيري ٻيس، ٻچاڻين "لکهڻجي ڪميشن
جو ڇا فيصلو ٿيو؟" مون ڪلي چيو "پيسا سيڪڙو
ڪٽيا ويو آئن."

"مشهوري ملي، ماهوار ٨٠٠ روپين جي مسواڙ تي
فيڪٽريءَ لاءِ جاءِ به ملي، فيڪٽري تيار ٿي وئي.
ٽيوٽا نوٽ لڳا. فيڪٽري ته چالو ٿي وئي پر امپورٽ
لائسنس ڪاڻسواءِ ڪم وڌي ٿو سگهي ٿي ڪٿان هلي؟
انهن ڪمپنيءَ کي لائسنس وٺڻ چڙهي ٽڪوٽي اگهه
ٿي ٻر اهي ۽ ڪمپنين؟ ڪن جاڻن سان صلاح ڪئي،
ڪنهن ۽ دلاريءَ جهڙو جواب نه ڏنو، باقي اهو سو
معلوم ٿيو ته جيڪي اڳي لائسنس هٿا سي وري انهن
طرح مليا ٿي سو ۽ هڪ هزار ڀنيان ٿي سون جا. مولڪي
اهڙا لنڊيڙا سمت لائسنس هٿا. دل ۾ چيم ڏاهي ۽ چڱا.
ڪم ڪري ٽڪر ۽ هوس. هوا مٽائڻ جي وچار سان
ڏڪري ڀيس ۽ اچي دهليءَ ۾ پهتس. دوستن کي
جڏهن دهليءَ اچڻ جو ڪارڻ ٻڌايم تڏهن ڪليا ٿي. چي
"ڪمٽو واٽيو آهين ڇا جو واهي وهيون جاچڻون اينئي؟"
مون چيو "٢١ سون جا لائسنس ٻٽڪ ۾ جيڪو کٽي

۾ وڪامن؟ پر مونکي ته پنهنجي فئڪٽريءَ لاءِ ٻاٽي
ٻاٽي جو لائسنس به ڪانٿو ملندو! هڪ دوست پڇيو
"پنهنجي فئڪٽري کولي اٿيئي ڇا؟" مون يڪدم چيو
"هائو!" پڇيائين "ڪهڙي سبب آهي؟" سڄي ڳالهه
ڪري ٻڌايومانس ته ڪئن لعل جي پٽران ٻاٽڪي مالڪ
ظاهر ڪيم. اهو دوست نوڪري ڪندو هو لائسنس
ڊپارٽمينٽ ۾. چهڪي وڃائيندي چيائين "ٻڌ خبر
اٿيئي ته ڪلهه ڪميٽي جا ٻه ميمبر مان ڇڏائي ڏهڪي
گهڻي جا لائسنس ڏيندا هئا." مون چيو "يار اهو ته
تون ٻال ۾ لهي سگهندين." پوءِ مان چيائين "چڱو تون جو
يار آهين، ضرور مدد ڪندوسانءِ. سرڪار جو فيصلو
آهي ته ٻه هڪ نيل يا ڪٽل فئڪٽريون ڪري چالو ڪري ته
انهيءَ کي ساڳيا لائسنس نوان نه ملندا. اسين انڊسٽريءَ
کي همٿائڻ نٿا چاهيون." مان دل ۾ سائينءَ کي ڌيائڻ
لڳس ته مونجو فائدو ڪري. هو ٻه اهڙا ته هڪ همٿ ته
جيڪڏهن ڪامياب ٿي ويا آن؛ وڃي مالڪ کي خوشخبري
سڻايان ته هو ڪافي قدر ڪندو.

"هفتو کن ڊوڙ ڍڪ ۾ لڳو. هزار روپيه کن خرچ اچي
ويو. ليڪن معلوم ٿيو ته ڪوشش ڪرڻ سان ڇهن لکن
روپين جا امپورٽ لائسنس انهيءَ فئڪٽريءَ لاءِ ملي
سگهن ٿا. ڇهن لکن جا لائسنس؟ ٻاٽڪي ڇهه ٻارون
ٻاٽڻ لڳس، سور محسوس ڪيم ته ٻه اعتبار نه، اچي ته

سهڻو نه ٿو لڳان. درخواست لکي ڏاڍو مٺڙو جي
حيثيت ۾ درخواست ڏني هئي آءٌ انهيءَ. چڱن لعل
سان ڳالهه ڪيم نه اکيون ڦاٽي ويس. مون سمجهيو ته
اوچتي شاڪ ڪري ويٺي ٿي گذاري وڃان، پر جڏهن
اکيون کولي پڇيائين "ڪٿي آهين نه؟" ۽ مون ڪنڌ
لوڏي چيو "آهيان" تڏهن اکين مان پاڻي وهي آيس.
ٻاٻا ڪري چيائين "تو منهنجي ڪيڏي نه مدد ڪئي
آهي!" مون چيو "پر سيٺ اڃا ڪميشن ته فيصلو
ڪري!" ڳالهه سمجهي ۽ آءٌ نه چيائين "پره موني چو
آهين؟ اڄ واسطو جو مون وچ پارهين انهي واري هوائي
جهاز جي ٽڪيٽ بوڪ ڪرائي! انهيءَ ياد آيس
"هن مهل ساڳين پگهار ته ڪانه ڪيٽي اٿو؟ هلو ڪٿي
پيا؟" دل ۾ چيم اڄ نه واپار ڪو نه آهي پر ٻاهران چيم
ٻڌڪ ۾ پيسا پيا آهن." ڪنڌ لوڏي چيائين "نه نه!
هزار روپيه پگهار ڪٿو. گهڻو وقت ٿيو آهي توهان کي
مولسان ڪم ڪئي؟" مون چيو "اٺ مهينا". هن چيو
"اهي ۽ ڏٺو، ڪمال ڪيو اٿو! پنهنجو نه خيال ڪونه
ڪا ڪري تو ٻارن جو ته خيال ڪرڻ کپي." مونکي
هنجي اوچتي اداڪاري تي کل اچڻ لڳي پر کل اندر ئي
ويٺي جڏهن سچ پچ اٺ هزار روپيه روڪ هٿ ۾ مليا
واپسيءَ جا ٽڪيٽ يا بئنڪ جا ساڳين جاچي پر مونکي لڳي
جي رنگ ۾ رکي ٿورو ڏسڻ ۾ ڪونه آيو. مان الهيءَ

رات ٻارنهن موٽي دهلي ۾ آيس. هوائي اڏي تي ٻه هزار
روپيا سيٺ خرچ پکي لاءِ ڏنا.

”ڪميشن وٺي. ادمت ٿيا. ڪن ممبرن مخالفت
ڪئي ته چيئرمن جي من ۾ سائين اچي وڃڻ جو ٻيا ڦي
اسانجي وڪالت ڪيائون ۽ ٻيا ٻاهر جي اسين ٻنهجي
منزل تي پهچي وياسين.“

مون چيو ”هي ۽ سڄيما جي ڪهاڻي ۾ وانگر آهي
وسهڻ جهڙو واقعا ته ٻڌائين ٿو ائين پر ٻاڪي درست ڪندي
چيم ته حقيقت افسانی کان عجيب آهي.“ تنهن چيو
”اون جا ٻه جڏهن اهو آرڊر آئي سيٺ کي هٿ ۾ ڏنم
تڏهن وانگر منهنجي منهن ۾ نهاري پڇي ٻئي
ڏانهن ڏنائين ۽ ڪاغذ مان منهن مٿي ڪري ٻيهر مون
ڏانهن ڏٺائين.“ مون ڪلي چيو ”سيٺ صاحب، سرڪاري
سيل ليل ٻرزو آهي جنهن اوت ۽ آهي.“ سهيل ۽
حيراني ۾ واري آواز ۾ چيائين ”ڪئن ٿيو؟“ مون چيو
”قسمت اهڙي سوال تي ٺهڪ ڏيئي کلندي آهي.
نصيب ياوري ڪري ته اڃا ڪي به شاهه بنائي،
لڪڙ ٺيڪو ڪاڻي ته شاهه کي ڪفن جي اڻ وان کان ۽
دفن لاءِ اڻ گز زمين کان سڪائي.“ ٻاهر ٻڌائي چيائين
”ڪاميابي ۾ لوڪي فيلسوف بڻائي ڇڏيو آهي.“ مون
چيو ”قسمت لوهارجي ۽ ڪاميابي ۽ لوهارجي. انسان
ڇا ٿو ڪري سگهي؟ ڪري ته منهنجو مالڪ ڪري.“

ڏيئواد ڏيندي چيائين "ڪنهن ڏينهن شال مان به توهان جي ڪم اچي سگهان."

"اسان ويچارا ناهيون. سال ورهيه مون فيڪٽريءَ ۾ ڪم ڪيو. جيڪي ڪمايم سو اڄ تائين قرض ۾ ڏيندو قرض موٽائيندو هوس. مالڪ اڳيان قسم کاڌو هوم ته ڪڏهن به ليائيندو هوم. وڏو ماڻهو هو ته واعدي ۾ وار ڪيئن وجهان؟ ڏاڍي قرض موٽائڻ لڳس ته قرضن جو وياج موٽائڻ لڳو ۽ هو موٽڻي شاباس ڏيڻ لڳا. هنن جي شاباس تي مان هر ڀيرو ڀاڻڪي اچيندو هوس ته هي هنن جا پئسا واپس وٺي موٽڻي شاباس ڇو ٿا ڏين؟ دل جواب ڏيندي هئي ته جيڪي آس لاهي ويٺا هئا تن کي جو ڀيرا گهڻا ئي پئسا ڏي مليا سي ڪيئن نه شاباس ڏين؟ هنن موٽڪي شاباس تي ڏني ۽ مون مالڪ جا شڪرانا ڏي مڃيا."

ناڪير جا اهي لفظ ٻڌي منهنجي من مان آواز آيو "قرض ۽ فرض!" اسان ڏي ته ڪو قرض آهي، ڪو فرض آهي! اسين قرض جي مرض کان آجا آهيون؟ آڳي اسان تي ڪيڏا احسان ڪيا آهن! اسين انهن احسان جي موٽ ڪيئن ٿا ڏيون؟ اسان ڏي ته ڪي قدرت فرض رکيا آهن انهن جي پالنا ڪيئن ٿا ڪريون؟ اندر مان آواز آيو.

"سانئينءَ جون مهرون لکين نه ڳروڙان
ڪهڙيون مڃي ڪهڙيون مڃان ڙي جهجل؟

قبول ڪيا ٿم ڪاٽڻ سان."

مون سان ڳالهه مهنجي خيال جي وهڪري ۾ وهندي ٽاڪر ٿيو "قرض اڃا ٻيو ڪو ٿيو آهي. باقي هڪ ٻه دوست مهنجي دوست پرنسپال... جا ٻڌا رهيا ٻيا آهن سي ٻيڙا ڪريان ٿو. ڪڏهن جو اشڌان ڪيم. الهيءَ ڪي ۾ قسط ڏيڻ شروع ڪئي اٿم. حلال جي ڪمائي ڪيئي ڏنائين، ڪرڏي ڪاري ليڪ نه ڏيندو سائس؟"

اسين ته وڃي اُن ڳالهين ۾ ٻڌا هئاسين. سو مون ٿيو "ٻلا ليمڪ ڇا ليو؟ اسٽي ڇڏي ڏهاڪيءَ ڇو هليو ويئين؟" مذاق سان ڇيائين "ٻڙي ٿي ڪڇو، ڪئن ٿو ٽاڪر ٻڪڙ ٻيندو ٻيو هلين. مون سمجهيو ته وارثا ٻڌي ڪا ٿي ٻيو هوندان ٿو ٻيلي لڪي واري عادت وڃائي ڪئين اٿئي. اها ته آءُ ۾ خرابي آهي نه ته ٻئي ڪي ٻڌائڻو اهڙي خوض سان آهن جو اڳلو اٿين ٻيو سمجهي ته هن جي هڪ هڪ اکر ڪي اهميت آهي."

"ڇڪن لعل جي ٻوڏي ٿي ته جرمنيءَ جي ڪنهن مشهور ڪمپنيءَ جي سهيوگ ۾ ٽائي سان رنگا ٺاهجن. مون کي اها صلاح وڻي ٿي ته. مهنجي من ۾ اهو خيال اڀريو هو. سچ ٿي ته ڪو وقت اڳ ۾ مهنجي سر جرمنيءَ جي ڪمپنيءَ سان اکوڙيءَ هلائي هئم. جڏهن ٻڌي جي هڪ راءِ ٻيڊي ٿڏهن پاسپورٽ وغيره جو ٻندوبست ڪيوسون ۽ جرمني وڃڻ جا سانباها ڪياسين. سانباها

نه ڪم ٿو منهنجي انصيب ۾ جرمنيءَ وڃڻ ڪٿي؟ آرچڊ
ٿيڻي ويٺي. هڪ صبح جو اوچتو سان آيو چڪن لعل
گهرايو. اچي ڪرسيءَ تي ويهي ڪري ڏاڍي خوشيءَ واري
آواز ۾ چيائين "رائف ڪاب ۾ سيٽ مسڪ پائي مشهور
ڏاڍو ڏاکڙو سان ملڻ ليو. ويچان ٿاهت ڳالهه ڪتي ؟
جڏهن ڳالهائيندي جرمني واري ڳالهه ڪٿي ماڻس تڏهن
اٿل ڏيئي چيائين ته. اما رت ته مون ان ٿي ۾ دلي
آهي. هن چيو "جي ٿي ٿيا سارا ڳالهه سرچيون ته
ڪڏهن جو ڪنهن ڪم ڪراون؟"

مون پڇيو "توهان ڇا چيس؟" چيائين "چيو ماڻس
سنو خيال آهي ته ڏاڍهو يه سوچي جواب ڏيندس."
مون چيو "چڪن ڀائي، مان پانواريءَ جي بر خلاف آهيان.
مون آزمود و ٿرايو آهي ته يه پانوار ان ڏيراڻين وانگر
آهي ٿر ٿوء جي فائدو ٿري ته ان پانوارن جي وڃ ۾
خرچ هڪي تي ڪٽ ڪٽ لٿي ۽ جي نقصان ٿري نه هڪ
ٿئي مان وارون ڪي ۾ ڏاون نه ڪڏهن ا، عمر ٿر
پانوار رهي ته سگهندا. اڃان وقت ويا. هيڏو اهو
وشواس ڪراهي ۽ سچ ٿيو ته سهڻ شڪتي ۾ گهٽ
آهي. ٿر مالڪ آهيو."

دل ۾ سوچڻ لڳس "مالڪ جو ڪر مالڪ؟" هن
پڇيو "جڏهن پانوار ڪريانس نه سيڙپ ڇا ڪري؟"
مون ٿيا گهڻي خيال جي چيو "پيڇ لڳ وڃهي نه ليڪ

آهي، پاڙيواري اڏواڙ!“

”هفتي کن ۾ ڳالهيون طئي ٿيون، مسڪرائي سڀ
شرط قبول ڪيا. ڇاڪاڻ پاڻي کي عجب! پر مون دل ۾
چيو ته ڀائي مسڪرائي ملڪان مشهور ۽ سياڻو ماڻهو آهي،
ٻانڊو ۽ ڏسي ها ته ڪوڏي ته سيڙائي ها. خير، اڳي
هر هڪ مالڪ، هاڻي ٿيا ٻه! مون ان مالڪن جي نوڪري
ڪرڻ ته چاهي. دل ۾ سوچڻ لڳس ”نوڪري ته ڪريان
نه ڇا ڪريان؟ ٻولهي لهڻي ڪانه، قرض اچي لٿو ڪرلهي،
ڪم ڪهڙو ۽ ڪٿان شروع ڪريان؟“ سوچيم ”جرمني
جي آڇ آهي، اها پوري ڪري، ڏاس ۾ موٽي اچي
ٻار ڇڏائيندس. ٻوه جهڙي هوندو نصيب ۾.“ پر
ڏينهن ان ۾ جرمني وڃڻ جي آس اُسا لسا رهي.
ولي هاڻ ڪسان ڇاڪاڻ ڀائي، کي مسڪرائي، جو
سالق وڏيڪ وڌيو. سياڻڪ! مونسان اها ڳالهه لمام
ساڙڻ اموالي سان ڪيائين. مدت ۽ خيال ڪرڻ آيس
ته مان شايد من جو من ۾ نراس ٿيو هجان. مولڪي ساڻ
ولي هلڻ جو خيال ائين اڇلائي ڇڏيائين جئن چاڪليٽ
ڪاڳي مٿيون ٻيو اڇلائي ڇڏيو آهي. سچي ڳالهه اها آهي
ته مان ناأميد نه ٿيس. سوچيم الهي، ۾ ئي ڪا چڱائي.
الهي، راسا لي آهستي آهستي هري وار هوس. دکم
ڏسي انسان ٻڪو لي ٿو پوي.

”پٽيوار جرمنيءَ وارا ۽ جنهن ڪم لاءِ ويا تنهن ۾
ڪامياب به ٿيا ۽ واپس ورڻ تي سندن رٿ پسي پيئي.
جرمن فوج سان ٺاهه ڏيڻ لاءِ تيار هئي پر اُن جي
عيوض هنن جيڪا هڪ رپيو ٿي ڏهن روپين جي گهر
ڪئي سا هندسرڪار منظور نه ڪئي. مٿان سڀ جو معاملو
منجهيل ثابت ٿيو. هندسرڪار ضروري نه سمجهيو ته
جڏهن ريشم جو الڳ ستريءَ دڙاش ۾ ترڪيءَ جا آڇاڻ ڏيکاري
چڪي هئي تڏهن ٻيو ڊاس وارن کي وڌيڪ ٽالي ڏيڻ لاءِ
پيسو ڪيئي ڏجي. سيٺ ڇگن لعل ۽ پٽيوار ٻه سمجهيو
ته ريشم جو تالو نپيو... نه ٿيو ته نپيو... ۽ نيڪ ٿيندو.
پس اڌ جرمن ۽ اڌ هندستاني تالو ڏيئي ريشم چالو
ڪياٺون. ريشم خوب هلڻ لڳو. ٿوري وقت ۾ چڱو ٿي
فائدو ڪيائون. فائدو جو لکيو ته مٿي ۾ ڀائي آئي.
ڪيئن جهڙن ڳالهين تي هٿ ٿيڻ لڳا. ڪڏهن ڪڏهن
ته طوفان مچي ويندا هئا. مون سمجهيو ته هاڻي هٿ جوڙ
ڪري ٻاڻ ڇڏائجي. هونءَ ته ڪم ماڻهو پگهار مان
شاهوڪار ٿي سگهندو ڇا؟ تنهن ڪم شروع ڪرڻ تي
ڇاهيم ۽ دهليءَ ۾ آئي سوان سهولتون ملي ٿي سگهيون.
جڏهن ڇگن لعل سان ڳالهه ڪيم، تڏهن ناراض ٿيو. چي
”هي وقت آهي مونکي ڇڏي وڃڻ جو؟ تنهنجي صلاح
مڃان ها ته هيءَ نوبت نه اچي ها. پر هاڻي قاسڻ ڪانوءِ
ڦٽڪڻ ڪهڙو؟ هلاهه حرفت، جند آزاد ڪرا.“

”هليون ڳالهيون. چمن لعل کي پنج لک روپيا مليا.
پاڻيواري ختم ٿي. چمن لعل پنهنجي سر خوش ته سندس
پاڻيوار پنهنجي سر خوش. پنهنجي وٽان لونگي ملي. چمن لعل
ادار ڏابي ڏيکاري مولکي روپيا پنجويهه هزار ڏنا جن
سان اچي دهليءَ ۾ رپين جي لنڊيڙي فئڪٽري چالو
ڪيم. اڳيان لائسنس اوان تي مليا. ٿوريءَ مسواڙ تي
فئڪٽريءَ لاءِ جاءِ ملي، رهڻ جو مڪان ۽ هٿ ڪيم
۽ واس ڪم ۾ جنبي. رپيا ناهيم، هٿون هٿ کپي
ويا. اساه وڌيو. سڀ رپيا مهني ۾ ڇا سٽ جهلين؟ اڄ
ڪالهه ڪڙميءَ ۾ مزدور کي ب اڌرسٽر ڪپي. مون
پڇيو ”٢٥ هزار العام ڏنائين يا قرض؟“ کلي اڄ ته
سڀان ضرور هڪ ٻئي سان رسن. چيائين ”مڏائي!
ٻر عجب ٿا ڪاڻ! اهڙا ٿا آهين سڀ ئي ويا
سدسار مان.“ فئڪٽريءَ تي ڏيري ڏيري ايالي لکم
لڳي ويا. چمن لعل ٿي مدد ڪئي. قرض ڏنائين ٻر هٿن
ڏيڻهن ۾ قرض ڪير ٿو ڏئي؟ لکوڙه ۽ ڪاله. زبان تي
اعتبار، سڏن لي ويساه! مون ۾ سڏين پنهنجي واس الائجي
سچائيءَ جو قدر ڪيائين، ٻيو مان چوان ٿو سائينءَ
جي مهر.“

مولکي هڪ اردو شاعر جو شاعر شعر ياد آيو سو
جهونگاريندي مون ڇيو:-

”ڪوئي انسان ڪسي انسان ڪو ڪيا ديتا هي؟
آدمي ايک بهانا هي، خدا ديتا هي.“

هن شال ليمدي چيو "ٻار جڏهن مٿان وارو ڪنهن جي مٿان ۾ وهي ٿو؟ زمانو سخت ڀاري آهي ٻار جيڪڏهن هو چاهي ته ڀتر کي ئي موم ڪري ڇڏي، ڪنجوس کي سخي بڻائي ڇڏي. اڄ ڪالهه سو ڪير ٿو ڪنهن جي مدد ڪري؟" مون چيو "ڪرم ڪيو اي قدر ٿيو! شال ڪرم ڪائي، شال سمت ڏئي، شال سڀني واٽ تي هلائي." ڳالهه ٻولهه جو سلسلو جاري رکندي چيو "دهليءَ ۾ شروع ڪيم، حيدرآباد دکن ۾ وڌايم. اڳي سڀ هيٺ چار سو روپيا ٿو وٺان. حيدرآباد ۾ سرڪار جي پاران سهوليتون مليون آهن جن جو ٻورو ٿيو ڪير الحمد. هاڻي دک دور آهن. امي، ٻچڙا، بنگلو، دهلي ۾ حيدرآباد ۾ آهسون آهن. پٽ، پوٽا ڪم ۾ رليا پيا آهن. خرچ ٻيو نٿو ڪري. هاڻي اهڙو ڪو ليمدي. قرض جي قيد مان اچي ڇٽو آهيان ۽ شڪر آهي جو قرض جي چڪ ڪاٽهي. ڏيهن واٽ ٻيو شڪر ڪريان."

مون چيو "هر حال ۾ شڪر!" ڪنڌ لوڏي چيائين "هاڻو هڪ شڪر ۽ ٻيو صبر!" دک ۾ شانتي ۽ سک ۾ واه! واه! هاڻي نه هري وار آهيان هرڳالهه ٿي. جتي حجت هلي ڪال اٿي راضي ٿي رهيو آهي. ڪنهن سان حجت هلائجي ۽ ڪنهن سان سينو ساهجي؟" مون ضيا جو اهو جهونگارو:-

"خوشيءَ ۾ پنهنجن لاءِ خوش رهو
جي غم ۾ پنهنجن لاءِ ٻيو سهارو

مونکي جئن تون هلائيندين

تنهنجيءَ مرضيءَ تي پيو هلبو."

اکيون چمڪي پيس. چيائين "ادا سچ ٿو چوين. اها ائين منهنجي دل جي حالت! دل وٺان پيس پڙهندو اٿيئي. اڄ اي الا الا اڄ آهيان پر زندگيءَ ۾ مونکي عقل کان وڌيڪ ايمان ڪم آيو آهي، تنهنڪري کان زياده اعتبار ساڻس ڏنو آهي. هاڻي ته سڀ ڪجهه پاڻ حوالي ڪيو اٿم هو جيئن ڪري. ٻڌو سڀڪو، ٻڌاءِ:-

"خوشي ڏيندين ته خوش رهبو

جي غم ڏيندين ته پيو سهبو

مونکي جئن تون هلائيندين

تنهنجيءَ مرضيءَ تي پيو هلبو"

ڪنهن جي ڪمائي
وڏرٿ وڃي ڪاڻ ڪا

سيٺ منگهومل ٻانڊي واري جي ڌيءَ جي شادي
ٿيڻي هئي. تاريخ مقرر ٿي چڪي هئي. ٺهڪري
سيٺ وٽي واپار ڪندڙ لاڙڪاڻي وڃي ڏاجو ۽ ٿڙالي
آڻيو ۽ زر زيور جو به آرڊر ڏيئي آيا. منهنجي
سيٺ ڏالدومل سان سيٺاڻي گڏجي هئا؛ سو ڌيءَ کي
سڀ ڪجهه ڇوڪر ڏاڻ لي چاهيائين. اچا وٽي زال
سان صلاح ڪيائين ته پاڻان هوڪو ڏيارائين:- "ڪرنو
ڪوڙي وارو لاڙڪاڻي مان آيو، هٿ ٺهيو، گهر وٽي
پهرائڻ آيو. اگهه ڪفائتي، ڪوڙو سستو، سڌ ڪري وٺو،
سڌ ڪري وٺو." هوڪو ته ڪونه لي ڏنائين پر ڪيٽ
ٿي ڳالهائين! گهر جي پائين جو ڏيان چڪجي ويو. سيٺ
جي گهر واريءَ چيو "گهرايوس ته ڪوڙو ڏسونس."
سيٺ چيو "هن وقت وري ڇا هوندو؟" گهرڙ ٿي
وٺان ڪو اهڙو ڪوڙو ملندو ڇا جو ڌيءَ کي ڏاجي ۾
ڏجي." پاڻان آواز آيو "ڏسڻ جو ملهه ڪونهي. ته
وٺي نه نه وٺو. ڏسو، هڪوار ڏسو. اپڻ نئين پولڊي.
من وڻي پولڊي. سستو به ڏيان، سو به گهر ويٺي!"

مائيءَ مڙس کي چيو ”هيءُ ته ڪو انتهائي آهي!
گهرايوس ته سهڻين.“ سيٺ منگهرمل ٻاهر دروازي تي
ٻيهي سڏ ڪيو ”اڙي بابا، ڇا آندو اٿيئي؟“ تمام مٺي
آواز ۾ فضيلت سان ٻجڪي واري جواب ڏنو ”سائين
واهه، وڻ آندا اٿم. سيب ولائتي! سلڪ، ڪرِف، سٽين،
گلبدن، زر اطلس، جارجيٽ، ٻاش. سائين گهر ۾ شادي
هجي ته سهڻو ڏاجو اچي ٿي ڏيئي وڃان. ٻٽ ڪالسواه
چڪدو، ٻالين...“ سيٺ سندس ڳالهائڻ تي موهجي ويو.
خيال ڪيائين ”طبعيت ۾ نوڪ ڪرڻي. ٻاڻ ٿي ڏو
لائين ٻاهجي وڃو آهي، ڏسڻ ۾ ڇا آهي؟“

ڪونو ٻجڪائي، سيٺ صاحب جي ٻنيان، گهر ۾
گهڙيو. ڪونو ڳالهائڻ جو چتر هو. شڪل شبيهه ۾ ان
سادڙو ٻجڪائي ۽ ٿي لڳو. ادب سان ٿي ڳالهائيائين
۽ هرويرو اجائي خوشامد ۾ ڪاڻ ٿي ڪيائين. ڪپڙو
ڏيکاريندي هڪ ڳالهه جو خلاصو ڪري ڇڏيائين ته
اگهه ۾ گهٽ وڌائي نه ڪندو ۽ نه ڪپڙي ڏيندي
ڪپت ڪندو.

سيٺ کي خراب خيال ۽ ڪرڻ هو ته هڪ ٻجڪائيءَ
وٽ اهڙو سٺو ۽ اتري وڙ جو ڪپڙو هوندو. مائيءَ کي
۽ ڪپڙو وڻيو. ويا ڦاڙائيندا. سايون ٿن سون جو ڪپڙو
خريد ڪري ويا. جن ڏينهن جي ڳالهه آهي تن ڏينهن ۾
ووهٽي جو ملهه هو. سٺي ۾ سٺو ڪپڙو ڇهين ٻڌين

روپئي وال. ذري جو مان هو ٻار اُنهيءَ جو نه ڪهڙو
اکيو! اڄ جا شيءِ پنجاه روپئي نه ملي سا ان ڏينهن ۾
پنجن روپين ۾ ملي. اڄ ڪلهه ڪا ڇوڪري ڪپڙو ڍڪڻ
ٺهرائي نه گهڻو لڳي وڃيس؟ اڳي وانگر وڳا ٺهراءِ نه لڳن
چار سؤ روپيه. وانگين روپئين وڳو! ڇنڊا اسي وار. اڄ
وانگن رانين ۾ سڃي ساڙهيءَ لاءِ پلاڪوز نه مس ملي. وڏيءَ
جي ساڙهي ڪاٿي هزار روپيه! هزار روپيه خرچي ڪندار
اچي وڏيءَ لي وهي لـ، اـ، ڪالهه ڪا ٻئي
ڏينهن ”سيٺ ڦلاڻيءَ مل جي ڌيءُ جي شاديءَ واري
ساڙهي هن ڪان سٺي هئي. اڳي ته ٻه پنڊوهن سؤ واس
نه!” مهانگائي نه وڏي واڌي آهي ٻار وڏي واڌي آهي
ان مهانگائي سان سڀني جي سيٺ. ڪهڙو لـ، ٺهيو ٻار
مٺائي منڊيءَ لي ڪيترو خرچ اچي ٿو وڃي! ڇو ڪئن
اينڊو؟ ڪڏاهن وڃي روپيه سون جي تراو ۽ ڪڏاهن
سوا سؤ روپئي ڏهه گرام! ڪڏانهن ١٣ روپيه ڪٽي ۽
ڪڏاهن ١٠٠ روپئي ڪٽي! وانگر وٽا، وانگر ترلا سون،
اپالي سؤ وٽر، سؤ ڏيڍ جون ڊائيمون، سوا سؤ لاکي،
گهوٽ ڏاڏي، گهوٽ ايءُ، گهوٽ ماءُ جو وڳو، استرو،
وچٽو، لاڻو، لکو، ٻيو سڀ هزار ڏيڍ ۾ ٻورا لي واندا
هئا. شاهه شاهوڪاري شاديءَ لي خرچ اٽرو هوندو هو،
وچولي درجي وارا سيٺ ان سون ۾ سرخرو ۽ غريب
غرايي جو ڪارج سڌ ان ان سون ۾. اڳي ڇا هو ۽ هاڻي

چا آهي! جنهن لڏ لڏن وڌ. لڳراٽيءَ جو ڀت تورو ٻڙهي
آبو نه ٻهج هزار روڪ گهرندو. شاهوڪارن جو نه دماغ
آهي آسمان ۾. ٻهج هزار روپيا ڀڄن، ٺٺ ۽ ٺڪال لاهه
ڪن. ڪاڏو ٻهتو لڌهڪان سواءِ. گهوٽيتا چوندا "مان ڪجو"
نه ڪنوريتا چوندا "ڪواءِ نه چوندو ته اسين ٻين ٿڻي
شرطن کان گهٽ ٻيا سهون." شرط لڳي ٻيٺي آهي. گهوٽيتا
خوش نه ڪنواريتن شان رکين، ڪنواريتا خوش نه ڦلاٽي
ڪ ڦلاٽي سيٺ جهڪو سهڳار ۾ نٽ ڪيو هو تهن
کان گوهه ڪٽي وياسين. سنڌيانن نه امٻٽي وارن جا وانيسر
لي ڦيرائي ڇڏيا آهن. ڪاريءَ ڪمائيءَ وارن نه جنسي
ڪيس ڪري ڇڏيو آهي. مري ويا آهن وچ ۾ حق حلال
جي ڪمائي وارا. وچولي درجي وارا لڳ نه رهيا آهن
هيڏانهن نه هوڏانهن.

سيٺ منگهومل، سنڌس ڏوهٽيءَ ۽ ٻاڙي جون
ماءُون ڪوڙو ڏسي خوش ٿيون. ڪرنو ۽ ڏايو راضي
لي لڳو. هن هڪ دفعو وڏي ڪوڙي جا وال ڳٽي
حساب ملايو نه ٿي سو ٻاهٺ روپيا ٿيا. سيٺ منگهومل
جي زال چيو "هيترو ڪوڙو ورلو اٿون ۽ اکهه ۽ ٿوٽي
ڇڏيو اٿون، هاڻي ٻاڻ گهٽو ٿو گهٽ ڪريان؟" سيٺ
صاحب چيو "ڏيوس ٻورا ساڍا ٿي سو روپيا." ڪرنوءَ
چيو "مالڪ، هڪ روپئي لي ٿڪو منهنجو آهي. هن
سودي ۾ مونکي ماندا ٿي سو ٻاهٺ ٽڪا ۾ سي ليا،

سائين ٽيڪي ڏيئو سوا ٻارهن روپيا. روزي ڪمائيندي
ڪوڙ نه ڳالهائيندس." سيٺ پڇيو "روپئي تي ڪل
هڪ ٽڪو فائدو رکيو اٿيئي؟" ڪوڙو هٿ ٻڌي چيو
"سائين مالڪ جو فائدو الڳ. اگهه مقرر ڪري ڏيندا
آهن. منهنجو اجورو روپئي تي ٽڪو." سيٺ کي
ڪوڙي جي ڳالهائڻ ۾ سچائي محسوس ٿي. چيائين
"ڌڻي هي ايڪو تنهنجو نه آهي!" نمرتا سان ڪوڙو
چيو "نوڪر آهيان. سيٺ ٿڌارام واري جو ايڪاڻي
آهيان. هونءَ ته ڪنهن کي اُڌر ڪوڙو ڪيڏي ڪرڻ
ڏيندا آهن پر مون تي اعتبار اٿن تنهن ڪري سوين
هزارن جو مال ڪيڏي ڏيندا آهن." سيٺ پڇيو جيڪڏهن
مقرر ٿيل اگهه کان مٿي وڪڻي وڃين ته؟" ڪوڙو چيو
"مالڪ سان ڪپت ڪجي ته رب رسي وڃي. سائينءَ
سمت ڏني آهي. شاهه سان ڪڏهن به ڪوڙ نه ڪندس.
"وساه گهٽي، ماءُ گهاٽي!" منگهرمل جي دل کي جهٽو
اچي ويو. مٿي تي هٿ رکي چيائينس "ٻالي ٻاٽي ڪري
وٽ ۾ ٽولي وشواس آهي. ايڪاڻي ۾ سواري ٿي
وشواس ايندو ڪونهي پر تون ٽرالو ايڪاڻي ٿو لڳين.
اصل لاڙڪاڻي جو ويٺل آهين؟"

"نه سائين! مان واڍڻ جو ويٺل آهيان. مکي موٽرمل
جو نالو ٻڌو هوندوَ، مان انهيءَ جو پوٽو آهيان." عجب
مان سيٺ چيو "مکي موٽرمل جو پوٽو آهين! قيمت واه

جو پٽ؟ قيمت رام به نه گذاري ويو نه؟" اُنڌو ساهه
پوري چيائين "مکي موٽرمل جي اولي جو هيءُ حال
وڃي ٿيو آهي؟" ڪوڙي شاهديءَ سان چيو "شڪر
آهي، جڏهن اهو حال ۾ رکي. تقدير سان ڪير ٿو وڙهي
سائين؟" سيٺ چيو "لاچار مکي هو. سندس ڏيهالت
لي مان پرچاڻيءَ لاءِ آيو هوس. توهان کان ڏينهن ۾ چار
مس هوندا ها. افسوس آهي ته قيمترام ٻيءَ جي پر نه
پاڙي. جواڻيءَ جي ڏينهن ۾ سڀ ڪجهه دف ڪري
ڇڏيائين. وڏل جي صحبت ۾ وڃي عيش ۾ پيو. پنهنجو
۽ جائداد مڙئي، وڏو رهيو ڪونه. جواڻيءَ جي الڙهائيءَ،
خوشامدڙيا اچي مڙيا! بابا وڃارو قيمت نه ويو. ڪوڙا
ويندا قوڙا قولڻ." ڪوڙي اڙ لي همت رکي چيو "الله
ازلي آهي قادر، تو پڙي ۽ اٿري." سيٺ جي ڏرمهنديءَ
چيو "سچ ته چوي وڃارو. ڀڳوان اسان ۾ اوڪس
وجهندس." وڏي همدرديءَ سان سيٺ چيو "سوان
هندون ۾ الڏيو هو مکي موٽرمل جو پٽ قيمت! اڪيلو
۽ سڪيلڌو پٽ هو. قدر ڪري ها ته اڄ ڪوٺيءَ جون
مائيون ڪٿا به نه کائين ها! ڪٿا مکي موٽرمل جو اوٺو
۽ ڪٿا اهڪاڻي!" ڪوٺيءَ جو منهن ڳاڙهو ٿي ويو پر
ٿهر سان چيائين "شڪر آهي، روزي ملي ٿي. ماڻه به
پاڻ ۾ هڪ پيٽ. سراسري ۸۰-۹۰ روپيا ماهوار پيدا
آهن. چڙو پنهنجو آهي. اهو پيٽ لاءِ رکيو اٿم. پرٽي

نه اهو گهر وڪڻي ڪاڄ ڪندس." سيٺ پڇيو "بابه
۾ ڪهڙا ڏينهن رهندا ان؟"

"ٻه ڏينهن ساڻين."

"ڪٿي اٿو آهين؟"

"سيٺ واڌومل جي ڪريءَ تي."

"مولڪي اڄ شام جو اوطاق تي ملج. ڪو خيال آيو
آهي. ٻڌايو، ايماندار جوان آهين. تنهنجو ڀالهانڻ ۽
روش ڏسي ڏاڍو ٻرسن ٿيو آهيان. شام جو اچ ته گڏ جي
سو چيندا سين."

ٻيا وڻي ڪوڙو اڪيلي گهر مان اٿيو. خوش
هر جو هڪ ئي گراهڪ ونان سوا ٻارهن روپيا ڪميشن
لڳي هئس ٻه الهيءَ خوشيءَ سان گڏ هو سندس دل ۾
هلڪو ڏک جو ايءُ ڏاڏي جي االي ٻڌڻ سان ٿيو
هوس. ٻه هڪ ٻل ڏک نيس. ڪوڙو جوان هو پر اڌيڙي
اوستا ۾ ڏنو ٻڌو گهڻو هئا نين انهڪري عمر کان وڌيڪ
آيو هوس. دک انسان کي گهاٽي ٻٽائي ڇڏيندو آهي.
شام جو جڏهن سيٺ مڱهومل جي اوطاق تي ٻهتو
تڏهن ڏاڍي ڪيڪو نيس. سيٺ صاحب اڳ ئي سوچي
ويٺو هو. ٻهنجائيءَ سان چيائين "ٻٽ، مون ونئي
انهيءَ آئيندي بابت سوچيو. مان سمجهان ٿو ته
جيڪڏهن تو ڪي ٿورا ٻئسا ٻهنجا هجن ۽ آهن ٻئسن
سان تون ساڳيو ڌندو ڪرين ته گهڻ ٿي ٻراي." ڪوڙو

چيو ”پورهيو مس اي ٿئي. اڃا ۾ پنج سئو قرض ايندو
هوندو." سيٺ چيو ”تو جهڙي سياڻي ۽ سمجهدار
جوان کي قرض ڏيڻ کان ڪو به نه هٻڪندو. اهو سمورو
ايڪو ڳهٽي جو هوندو؟"

”هزار پارهين سوان جو؟" سيٺ مشڪندي چيو.
”جيڪڏهن توکي هڪ هزار روپيا مان اڌارا ڏيان؟"
ڪرڻ ايمانداري سان چيو ”نه اٿ فائدو توهانجو؟"
سيٺ ڪنڌ لوڏي چيو ”۽ جي فائدو نه وٺان ته؟"
ڪرڻ چيو ”شاهه شاهوڪاري واج ڏيندس." سيٺ
چيو ”مکي مولومل جي صدقي ۽ تنهنجي ليکڻ جي
ڪري واج به نه وٺانءِ؟" ڪرڻ چپ ٿي ويو. سوچڻ
لڳو ”سچو به ڪري، توهان؟" چرڪ نڪري واس جڏهن
آواز ڪن تي پيس ”تو لاءِ هزار روپيا ڪئي رکيا اٿم."
ڪرڻ جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو. ڪهڙيل آواز ۾ چيائين
”مان توهانجو ٿورو لاهي ڪين سگهندس؟ مونکي نه
توهان پهريون دفعو ڏٺو آهي. ايڏو اعتبار ڪيئن مونتي؟"
سيٺ چيو ”سچو ماڻهو پري کان پڌرو. مان اٿو چاهيان
نه تو جهڙو هونهار جوان ساري عمر پڪندو رهي.
مکي مولومل به ڪيترا ڪرل گهر چاڙهيا هئا. دان پنج
۾ اڃا به ڪمس ياد ڪندا آهيون. هن پوکيو، تون لڻ."
ڪرڻ چيو ”لاڙڪاڻي وڃي مان پنهنجي سيٺ سان
ڳالهه ڪندس. ڪوڙي ڪٽڻ جي جيڪا سهوليت ڏنائين

سا اچي توهان کي پڙهائيندس. ڪٿس ڇڏڻ کان اڳ
سندس آسيس وٺندس." سيٺ چيو "شاباس ٻچا،
جڏهن چوندا آن تڏهن ٻيا ڏينهن ٻه جي لکي موڪليندا آن
ته ٻه ڏياري موڪليندس." سيٺ سان ڳالهائي ڪرنو
ڪري ته ٻي موٽي آيو. هيرت ۾ حيران! هر هر پئي "شڪر
شڪر" ڪيائين. هرڏانهن سيٺ مڱهرمل دل ئي دل ۾
پئي چيو "ٺورو ٺٺو. هڪ دفعي منهنجي چوڻ تي مڪي
موٽومل هڪ غريب ماستر جي ڌيءَ جي شاديءَ لاءِ
پنج سو روپيا ڏنا هئا. پاڻ اهڙو رڃ مڙس! جيڪڏهن
سندس پرٽي لاءِ مون ڪجهه ڪيو ته ڇا ٿيو؟ اڌارا
پئسا واپس آڻڻ ته به نه وٺندو سانس. سان جي ڳالهه
ڪئن اچي ڪرنو پاڻ ڏياري! شڪر آهي شڪر آهي."
ڪرنو سيٺ اڌارام جي آسيس ۽ سيٺ مڱهرمل جي
مدد سان ڪم شروع ڪيو. ٿورن ڏينهن ۾ ڪري، ڀوءِ سانڍڪل
۽ ٿوءِ لنيڙي ٿڙي. ٿڙيءَ مان ٿيو دوڪان. سڪر ۾
ڪراچيءَ مان ڪوڙو اچڻ لڳو. ٿورن سالن ۾ ڏاڪو مٿائي
چڙهائين. ڪرنو اڄڪالهه سيٺ ڪرنومل ٿي پيو. ڏن
۾ وڌيو ٿيو من ۾ نه. سڀ سان هٿ جوڙ. ڳالهائڻ جو
مٺو ۽ هولي. ٿر ۾ خبر پئجي وئي ته سخي جو سڀني
اکيه جو پورو، سياڻو جو سياڻو، دل جو وڏو ۽ هٿ
جو ڪشادو آهي. ٿوري نڪي وٺو ته اچي لڳي جنڪ.
بس پو ٿجي پيو. خوب ڪمايائين. واهه ڪرنومل ٿهنجا

پاڻ! پيءُ قيمت راهه مڪي مونرمل جي ڪمائي ڪٽ
ڪري ڇڏي، ساري مارڪيٽ لٽائي ڇڏي. پٽ ڪنورمل
پيءُ جو قرض نه ڀاڙي ڀاڙي ڪري موٽائي ڏنو پر پيءُ
ڏاڏي جي نالي ۾ ڪوهه ڪٽائي ڇڏيا.

وقت آيو ورهاڱي جو. هن لڏيو، هن لڏيو نه ڪنورمل
ڪٿي رهي؟ ڪنورمل ٻه لکو. ٻه هزار روپيه وشرڪ
ڏيٺي پيس ۽ ڪٽي ڪرڏي ڪوڏي آيو. اڄڪلهه سان اچي
مولجي جيٺا مارڪيٽ ۾ دڪان ورتائين اڪـ چپ ۾
گراهڪي نـاهي ڇڏيائين. سنڌي ڪهڙو جو وٽس نه
اچي؟ شادي لئي ۽ ڪنورمل جي دڪان تي نه چڙهي
نه ڏاجو ٿي پورو نه ٿئي. پنجن سالن ۾ پنجن دڪانن
جو مالڪ بڻجي پيو. ممبئيءَ جا سنڌ ڪري پڪڙيائين.
چرچ گيٽ اسٽريٽ، فيروزشاهه مهتا روڊ هن طرف نه
مران لائين اسٽيشن ۽ لئمگٽن روڊ هن طرف. سنڌ ان
سان پيا نه چڪجي آيا. اي حد ڪمائين ٻر هٿ ڪوله
ڪيائين. ڪيترن هندن تي گڏيو هو ٻر جتي نه گڏ جي
آتي اهائي لاڙڪاڻي واري ڪيڪر!

ڪاليج جي سنڌي سرڪل جو شـو هـو. ڏوست
سنمڪ ايسراڻيءَ جي دڪان تان لهي سيٺ ڪنورمل
جي دڪان تي اڻورٽ ميدت ونڃ لاه واس. اندر گهڙاس
نه ڏاڍي سڪ سان ڪمڪر ڪري سيٺ ڪنورمل چيو
"اچ وڏا پاڳ، جو پير پاتا اٿو." مون چيو "ڪم سـان

آيو آهيان." جواب ڏنائين "شال روز ڪم ٻاهر هونءَ
نه وقت تي کولي نه ماڻهو. حڪم ڪريو حاڪم!" مون
ماڻس پڇيو، ڪٿي نه ڏٺم ٻڌم، چيائين "اکين سان. پڇڻ
تي دڪان جي ڳڏي اندر وڃي سيٺ وٽ ويٺو ٻه هلو ڏسي،
سيٺ سان ڳڏجا ٿياسون." مون پڇيو "تو هاڻي سيٺ؟" اندر
ڪوٺيءَ ۾ ويٺي هلو. قرلڏڙ ڪرسيءَ تي سيٺ منگهومل
ويٺو هو. سڃاڻايائين. مون ته ڪينس سڃاتو. منهنجي اکين
سان لوڪلبورڊ ۾ گهاٽو ڪالو هوندو هو، سندس ۽ اسانجي پاسي
ووٽ ڪرڻ وارو ماڻهو هو. آئي ايندو. پاڻ ڪجهه چوري
لڏهن ڪان اڳ. مون چيو "خير ڪانه هئي نه هن دڪان
۾ ڀائيوار آهيو." ڪرنومل چيو "مالڪ آهي، ڀائيوار ڇا
جا؟ مان سندس گماشتو آهيان. هڪ نوري نه پڇاڻس.
چڱڪي آهيان سو سندس مهربانيءَ سان." سيٺ منگهومل
چيو "هت ۾ اهڙو احسانمند ۽ وفادار نه آهي. مان ڪرنومل
جا ڪهڙا ڳڻ ڳايان؟" ڪرنومل نيازمنديءَ سان چيو
"ٻالهو آهيان. ڪرم چڱا اٿم جو اهڙي جي سيوا ڪرڻ
جو شرف مليو اٿم." مون چيو "پاڻ ٻنهي ۾ نه ڳالهايو.
اوهان هن جو احسانمند ۽ هو ڪنهنجو آڀاري! آخر آهي
ڇا؟" ڪرنومل چيو "وسوڙي هٿ اسان سان ڪريو نه
سچي ڳالهه ٻڌايانو. عجب جهڙي آکاڻي آهي." سيٺ
منگهومل شامل راءِ ٿيندي چيو "عبرتناڪ افسانو آهي."
عجيب آکاڻي يا عبرتناڪ افسانو مان ڪٿي نه

چڙهي سگهان؟ واهي رهيس. مائي ۽ ڪاڌو ۽ ڳالهه ۽ ٻڌم. ڪرنومل وارو حصو ڪرنومل ٻاڻي ٻڌايو ۽ سيٺ منگهرمل وارو منگهرمل. سيٺ ڪرنومل واري حصي کي ڏهراڻ جي ضرورت ڪانهي، باقي ٻڌو منگهرمل جو بيان.

چيائين "خير الو ته اسين زميندار هئاسين. ٻٽوارو ٿيو ته اسان کي به اڇي ٽڪن جي لڳي. زميون ڇڏي، روڪڙ ۽ سون ڪٺي اچي هندستان ۾ وارد ٿياسين. اسين زميندار ڇا ڄاڻون ڌنڌي واپار مان؟ رقم ٿي رکي ٿي وئي. جڏهن سنڌ ۾ هئاسين تڏهن ڪيترن دوستن ۽ مائٽن پيسا ورتا هئا پر هت ڪو منهن ئي نه ٿو ڏي. ٻُڌي ۾ وڃي اڳ جو ڪاروبار وٺم ته الي ۽ پاڳ ڪونه پيو. سون جا زيور به ڪاٽي وڃاسين. ٻمبئي ۾ هڪ ٻراڙو مٿرهولدهن کي ڏسڻ واس. ٻڌم ته آسودو آهي. ڏٺم ته دڪان مٿس جي ٻاڙن سان ڀريل هوس، فون هئس، ٻاهر موٽر بيٺي هئس، شارڪ اسڪن جو سوٽ پهريو هوس. ڏاڍيءَ آڪڙ سان وڏي وارسانس ۽ ملڪي ڏسي، سندس منهن مٿي ٿي ويو. ڏاڍي رکي لهرائي ۾ مليو. پيسا ته ڪونه ڏنائين پر هڏيون ڏيئي ڪڍيائين. مان مجبور هوس پر هن منهنجي مجبوريءَ کي نه ڏٺو. مان سمجهي ويس ته هو پيسا ڪڍڻ ۽ ڪونه موٽائيندو. اُداس ٿي سندس دڪان تان هيٺ لٿس. جڏهن منهنجي

ٻڌو ۾ هلندو نه هئس اُن منهنجي ڪن نه منهنجو
لالو ٻيو. پنهنجي ڏهاڙي ڏسان ته هڪ دوڪان جي در نه
ڪونومل کي ٻيٺل ڏٺم. اڳڪدم سڃاڻوماس. مان وڃي
آيو ساڻس ته ٻڌائين ٻڌي چيائين ”مالڪ گماشتي جو دوڪان
الين لتاڙي ويندو.“ موٽي الله وٽي آيو. حال احوال
ڏنو سين. مون به لڪ اڪاڻ ڪرڻ ڪيو. پنهنجو حال
ٻڌايو ماس ۽ چيوماس ”مان ساڳيو ڏاڻو ۽ هلنديءَ
وارو سيٺ منگهومل آهيان پر قسمت جو ٺڪرايل
ڪنگال منگهومل. عجب جي حد نه رهي جڏهن ڪونومل
نيازمنديءَ سان چيو ”جنهن کي ڪونوءَ جهڙو نوڪر
آهي سو ڪنگال ڪئن چئبو؟“ ڪنجيون هٿ ۾ ڏيئي
چيائين ”قسمت ملايو آهي ته ته انهيءَ جهڙي شهر ۾
ڪير ڪنهن سان ملي؟ توهان منهنجا پيتا ۽ مان توهان
جو ٻچو. هڪ هزار ڏيئي جيڪڏهن توهين منهنجو آڻيندو
نه هيو ها ته اڄ به ٻڪاڻي هجان ها. اڄ مان ٻونجيءَ
وارو آهيان پر ٻونجي اُتي توهان آهيو.“ انهيءَ ڏينهن
کان وٺي ڇهه مهنا نه ويا ته هن دوڪان جي سنڀال
مون کي ملي آهي. مون ڪونوءَ لاءِ چيا ڪ و جنهن لاءِ
مون سان اڌو پال پلائي؟“ مون چيو ”شاباس انسان
کي نه مائيءَ جو لال لانتي ڏيکاري! اعتبار ته مونکي
به جيڪو ان اچي ته اچا هن ڪونومل جهڙا جيڙا هن جڳ
۾ آهن پر ڏسان ان وٽن، پڙان به وٽو، ڪئن ان اعتبار

ڪريان؟" ڪوڙومل چيو "زندگي هوندي ٻي ٻيءَ جي
پيار کان سگهيس. سائينءَ مهنجي ٻڍي مولڪي مهنجو
ٻانهو مدد لاءِ موڪليو آهي. ۽ اهو جڏهن ٻوڪيو آهي.
جو ٻوڪيندو سو اوس لڻندو." ڪوڙومل جي شرڌا،
ايمانداري ۽ سڪ ڏسي اکين ۾ آنسون اچي ويا. گهر
آيس ۽ اچي ٻيءَ سان ڳالهه ڪيم. ڪنهن لوڌي چيائين
"ايسا ڪنهنجو ڪيو وڃي ٿو ڇا؟" مون چيو "سائين
ڪروڙن ۾ ڪو هڪڙو جو ڪريل سان قرب ڪري،
جنهن کي مايا جي ٻيچ ۾ ڪنهن جو احسان ياد اچي.
قرض وٺڻ وارا گهڻا پر اهڙن وقتن تي موٽائي ڏيڻ
وارا ورلي."

هند ۾ وڃي سمهيس ته هو هو ٻئي سيٺ منگهورمل
۽ سيٺ ڪوڙومل جا چهرا اکين آڏو ڦريا ۽ هڪ درويش
جا اکر هردي ۾ هريا:-

جيڪي ٻوکين سو لڻين ياد ڪر ڀائي
نيڪيءَ سان نيڪي ملي بديءَ سان برائي
چڱائيءَ جو ٻوڪه ٻج ته ٿيئي عمر سڄائي
ڪنهنجي ڪمائي ورتي وڃي ڪانهه ڪا.

اڇي منهن کان ٻهراندر جي اڇائي

هشو، حسن ڪڏهن حشمت سان ڪري ڪوٺيندا
هئس. هو ڳوٺاڻو هو. ٻاڙي جو "دادا". حسن جو وڏو
ڏاڍو هوندو هو. هو آواري ميدان جو مالڪ هوندو
هو. عام ماڻهو ته ڇا پر پوليس به کانئس ڪؤ کائيندي
هئي. جوئا ڪرڻ سرڪاري جرم آهي ۽ پر هيءُ وقت پاڻ
لي پنهنجي ٻاڙي وٽي وڏو چڪو ڦيرائيندو هو ته
ڪيس ڪو اڪر ٻه ته چوندو هو. ڳهڻو ڪري، سندس
سرپرستيءَ هيٺ، جوئا پيا کيڏا هئا ۽ هيءُ رکپاليءَ لاءِ
پنهنجو ناڻو اُگاڙيندو هو. پر سرڪار جو، حڪم حسن
جو! اڀراليءَ جي رستارلت هجي يا هندوءَ جي واسي،
ڳهڙي ويندو اندر ته پينگ مٿيجو سان ڪهڪر ڪري
چوندس "حسن سيٺ، ڪهڙي خبر آهي؟" چانهه جو
ڪوپ ۽ ڪٽهي چاپ سگريٽ هڪيو حاضر هوندو
هو. پڪ لڳندو پس ۽ مالي ڪائيندو ته ڪنهن کي مجال
نه آهي ته پنسو ڳهرپس. ڳهرڻ جي ضرورت به ڪانه
هوندي هئي. ڳميڻ هوندس ته مٿيجو کي نه خرچي
ڏيئي ويندو، پر جي ڦالڪ هوندو ته پنهنجو حق
سمجهي ڪانو ڪاڻي آلي ويندو. جئن سڄو ڏيڻ سندس
سيٺ وڏي هوندي هئي. شڪل جو ڪارو، بدن جو

سمجهڻو ڦند جو ٻورو ٻيو. خبر نه، هجي نه، کيس هڪ
چماٽ جو خرچ سمجهي، ٻر جن کـي سندس ڦڙالي،
الڳڙان ۽ مٽي جي ٺڪر جـي خبر هئي سي کاڻس
ڪمارو ڪندا هئا، ڪڙ کـائيندا هئا| رعب هوس،
لڏهنڪري وڙهڻ جي ضرورت ڪاڻ ٻولدي هئس. ٻر
جيڪڏهن ڪو هورياڻي ڏيکاري ساڻس هٿ اٽڪائيندو
هو نه هڪدم داداگيري لاهي ڇڏيندو هوس. ترارون ٻي
چار، ٺڪ ٺي کوشائي ٻ، ٻيڻائيءَ لـي ٺڪر ٺيي ٺي،
ٻيت ٺي لٺون ٻي ٻيج! اڳاڻي جو ســاه ٻي مڇهالي
ڇڏيندو هو. رلوچاڻ ڏسي ٺهڪ ڏيئي ڪلندو هـو.
ڪرڻ ورودتيءَ کي آٿاريندو ٻ ٻاڻ هو. الوکي ٻچڪار
ڏيئي چوندو هوس "ماڻه کان موڪلائي آيو هئين ڇا؟
هشن جي حڪومت ۾ لاٺ ٻ دخل ٻ ڏئي، ٺون ڪٿن
مرعت کي سڏڻ آئين؟ ٻهر ٻون دفعو اليئي، معاف ڪيوٻانءِ.
وري ٻور آزمـائي ڪيءَ تـه هڏٻون ٻهي سيمڻت
ڪري مڪان ٺاهڻ جي ڪم آڻي ڇڏيندوسانءِ. هن ٺٿي
۾ وري ٻير رکيو اليئي نه گهمڻ ٻاري ڪري ڇڏيندوسانءِ"
ڳالهائيندو ٻ ويندو هو نه ٻڌيءَ ٺي ڏڪ ٻ هٽندو هلندو
هو ۽ ڳاران جو ٻ ڏوڙ ٻر وسائيندو ويندو هـو. جنهن
وقت ٻ ڪنهن سان لڙي ٺهن وقت ٻوليس وارو عدم
ٻيدا، لڙائي ختم ٺئي ۽ حشن هليو وڃي نه سپاهي اوچتو
ٻرگهٽ ٺي "چاهي چا ٺيو، چا ٺيو؟" جي ڌم لڳـائي

ڏيندو. پوليس وارو لڪ پچائون ڪري پر حسن جي
برخلاف شاهدي ڏيڻ جو سٽ ڪير ساوي؟ پاڙي وارا
ٻڇندا هئا. الدر جو الدر ٻا چاهيندا هئا ته ڪا جهڙ ٽيپ
مليس ته پاڙي مان هل هنگامو بند ٿئي، پر مجال هئي
ڪنهن ڪي جو مٿس دانهن ڏئي! مان ڳڻون هيوس،
مولڪي خبر ڪانه هئي ته آرنلڊي ميدان تي واچ حسن
جو آهي. مون ته ڪيس ڏٺو به ڪونه هو. اوڙس روڊ تان
وڏي آرنلڊي ميدان جي پاران روڊ تي ڏسان ته ماڻهن
جو انبوه بيٺو آهي، چوڌاري ڪول ڪري وٺا ماڻهو
تماشو ڏسن! وچ ۾ ٻه ڄڻا پاڻ ۾ جهيڙا بيٺا آهن. هڪ
چڱو مٺارو مڙس ٻيو سنهو سيڪڙو ڇوڪرات! ڪنهن
به دخل ڪونه ٿي ڏنو. مان جو اچي بيٺس ته ڪنهن
سري جام ڏيندي چيو "پروفيسر صاحب، ڏسو ناڳ اوڙ
جي لڙائي!" مون حيرانيءَ مان پڇيو "هن ڪي ڇڏائڻ
وارو ڪوبه ڪونهي؟ هيءَ سان جهڙو بدمعاش ته هن
ڇوڪر کي ڇيهون ڇيهون ڪري ڇڏيندو." اچا مان
وڌيڪ ڪجهه چوان ان کان اڳ ڏڪاءَ ٿيو. ميهين جهڙو
مڙس اچي زمين تي ڪريو. ڪريو ته پيو رهيو. ناسن
مان رت پئي وهيس؛ سن ۾ سهيو پيو هو. عجب مان
چيم "هيءَ ڪانيءَ جهڙو ڇوڪرو بدب جهڙي مڙس کي
دسي ويو!" ڇوڪر رڙ ڪري چيو "مڪاپلو ڪر مڙس
جا پٽ!" ٽڪ اڇلائيندي چيائين "حسن سان تو هٿ

انڪائين؟" تنهن تي ٻئي چيائين "سونو، ڪرسو ڪٽڻ
ٻيو آهي! آئي ٿي وڙ ڪري چيائين "ڪمو! ٻاٽليءَ جو
گلاس ڪٽي اچ." ريسٽارنٽ جو ڇوڪر ٻه گلاس ڪٽي
ڊوڙندو آيو. جنهن ٻاٽليءَ جون ٻوتون ٻري ڪرڻ ماڻهوءَ
جي مڇن تي زور سان هٽڻ لڳو ۽ ڇوڙ لڳو "ٻهوُ، هوش
۾ آءِ، مٿان دل ۾ حسرت رهجي ويئي هجيئي!" جنهن
جي حڪمت تي عبرت ڪاڌم ٻه وڏو عجب لڳم هيڏن
تماشبينن تي جن وچ ٻئي ڪين ڇڏيو ڪولو. روم ۾ وڏا
ليٽيو هوندا هئا جن ۾ انسان ۽ شيهن جو مقابلو ٿيندو
هو ٻيا ٿيندي ۽ زبردست ٻيل جي وچ ويڙهه ٿيندي
هئي ته ماڻهو مزي ڏسڻ لاءِ ٻيسا ڏئي اچي ٻهچندا
هئا. اهڙي راند راجائن جي راند ڪري ليکبي هئي.
الهاس ۾ اهڙيون ڳالهيون ٻڌهي الڊر ۾ سموسات ٻيا
اُڀرندا آهن ۽ ڪيترن وقتن تي اعتبار نه ايندو آهي،
ٻر هيءَ اڙاتي ڏسي مان دنگ رهجي ويس. سوچڻ
لڳس "هن سڌريل زماني ۾ ٻه جهڳڙي جيو، وچ ۾ ستي
۾ ٻيا وڙهن ۽ ٻيا ماڻهو ايتنا تماشو ڏسن!" مان اڃا
وڌڻ لڳس ته مهمجي ٻاڙ اسريءَ مدنداس چيو "ايڏانهن
ڪيڏانهن ديوان؟ رستو ٻاجهي ٻيا آهيو ڇا؟" مون چيو
"هڻن کي جهاڻ وارو ڪونهي ڇا؟ هڪ ماڻهو ٻيو ڪسجي
۽ هيترا ماڻهو اس ڪري ايتنا هڪ لفنگي جي لفنگائي
ڏسن." مدن چيو "ديوان توهان گهر وڃو، هن ڪنڙاڳه ۾

توهانجو واڳو ڪم نہ ايندو، هتي توهانجو ڪمن ڪارائتو
نہ ٿيندو، پنهنجي ڳوٺن کان هٽي وڃو، توهانجو ڇا؟"
منهنجو چاچو بہ ڪوٺي ۾ ويٺو هو. منهنجي ايهوڙي
بهادري ڏسي، پاڻ بہ همت وڌائي، چيائين "ماڻي تي
توپٽي، توهان هل گهر، پيا مري ويا، باقي توهين آيا آهيو
ان بدمعاشن جو جهيڙو بند ڪرائڻ." پاڻ ڪي وڏي ڪ
زور ڏئي پڇيائين "خبر اٿئي اهو ڪير آهي؟ حسن
اهو اٿئي! سڀني دادن جو دادا. سڀني لوفرن جو
ليڊر!" مان گهر ويس. منهنجي چاچي مولڪي وات تي
ئي حسن جي هاڪ پڌائي. مان اندر جو اندر ۾ چوڻ
لڳس "هڪ گولي جو ايڏو رعب!"

مهينو ڏيڍ پاڙي ۾ ڪو بہ هل هنگامو نہ ٿيو. حسن
جڏهن جو لڏي پنهنجي پادشاهي ڪمائيندو رهيو هڪ
رات اٽڪل ١٠ بجي مارامار ٿي ويئي. پتي ڪنهن
لئي جو لوفر اسانجي پاڙي ۾ آيو هو ۽ اسانجي پاڙ ۾
رهندڙ پاڻي هيمنداس جي ڏيءُ سان ڪولڻس ڪئي
هئائين. ڇوڪري پنهنجي لنڊڙي پاڻ سان صدر جي طرف
کان ٿي آئي نہ رستي تي هڪ گولبو اچي هن جي اڳيان
بيٺو گهوري چيائينس "هن وقت ڪٿان پيئي موٽين
ظالم!" ڇوڪري گهٻرائجي ويئي ۽ پاڻس ٻڌي واڪو.
لٿي ۾ ٽب گولبو اڳتي وڌي، جڏهن سڌس پاڻهن
پڪڙڻ تي هو تڏهن، ڪنهن اچي پنهنجا زوردار مڪ

هڻيس. ڪاوڙ اٿي چيائينس "مهنجي پٽ مان ته لٿو
وڃين حرامزادا!" اک چنبي ۾ ٻه ڏولـڻا هڪ ٻئي ۾
ڳنڍجي ويا. حشر اچايءَ واڪر ڦڙيءَ هو، طوفان واڪر
لير. لڪر لي لي! اهو گوندو ليڙ ڪاڻي وڃي ٻـري ٻهو.
حشر الـڻ اي لڪر هٽندو هو ۽ الهيءَ لڪر ۾ ماهـــر
هو. رهڻ ڏسي وڏي ۾ وڏا واڙهو هڻياءَ هاري وهندا
هئا. پنهنجي وروڏيءَ کي ڪرندو ڏسي هـڻ دفعي
حشر لهڪ ڪرڻ ڏنا. تمام غصي مان چيائين "چوري
معاف، ٻاڪي ۾ پائيواري، لت ۾ حصو، ٻـاقي هڪ
عاجزا لي حملو ناجائز!" ڪرڻ گوندي کي ٽڪ هٽندي
چيائين "تون الهئي شيطان جـي اولاد! ڪراچيءَ ۾ ٽون
آيو آهين؟ خبر ڪانه الهئي ته ڪراچي حصن ۾ وراهيل
آهي ۽ مهنجي لتي ۾ مهنجي موڪل ڏاران ڪو ٻه ٽٻر
اچي سگهي؟ خبر ڪانه الهئي ته هي ٻاڙو مهنجو آيو،
امڙ آهي؟ مهنجي گهر ۾ مهنجي ڏيءُ پيڻ لـي ڪو
وحشي اچي حملو ڪري؟ لخ لعنت الهئي جانور جـــا
پچا." لس هٽي چيائينس "اَتڻ، لڪري وچ مهنجي
ٻاڙي مان نه ته جان کان نه ماري وجهانءِ." هٿ سان
مڇڻ اکهڻ لڳو نه ڪجهه آلو لڳس. هٿ ڏسي نه رهڻ
سان پرلو ٻهو آهي. وڙهندي خبر لي ڪانه ٻهٽي هئس
نه ٻئي گرانڊي جـــي هٿ ۾ جهاپل هڪ لنڊڙي اوزار
جي چنهنب لڳي وئي هئس، جنهن ٻهشاني ۾ چير ڪري

وڏو هوس. خلق اچي مڙي هئي. ڇوڪريءَ جو پيءُ
۽ اچي پهتو. پٺيءَ ڏينهن هيمنداس پاڻ مون سان
سراسري ڳالهه ڪئي. اس حسن جي ساراهه جا ٻيڪ پئي
پڙهائين. چي "ادا، گونڊو آهي، پر اشراف گونڊو آهي."
مون چيو "اشراف ۽ گونڊو؟" چيائين "انهيءَ عيب الس
پر ٻاڙي جو رکپال آهي. وس وارندي ڪنهن کي
آزار ڪندو ڪونه، پر هن هوندي ڪنهن کي به مجال نه
آهي جو ڏال ذات ڏي ميري اک سان نهاري سگهي.
اڳي به اهڙا اهڙا ڪيترا واقعا ٿيا آهن پر واهه ته
ڪمال ڪري ڇڏيائين. گهر ٿائين پهچائي آيو. پٺيان
ڪيڏي ڏاڍا ماڻس ته چيائين "ٻاڙي، پٺيان ڏٺا الم. حسن
جي حشمت پٺيان سان ڪريندي نه سگهي آهي، حسن
جي نيڪي اڳوري ٿي ۽ وڪامندي آهي." مون
سندس ٿورا مڃيا ته چيائين "منهنجو فرض هو ڪيم.
مان ڇا به هجان پر ٻاڙي جي عزت ۽ عصمت مٿان
منهنجي جان به قربان آهي، مهرباني ڇا جي ٿا مڃيو؟
ڪو اچي اسانجي ننگن تي حملو ڪري ۽ مان ڏسي
چشم پوشي ڪري وڃان ته حيف آهي منهنجي ڄمڻ تي.
جيسين مان جيئرو آهيان تيسين ڪو هن ٻاڙي ۾ اچي
اسانجي پهچ ڏانهن اڙي اک کڻي نهاري ته اکيون
ڪڍي ڇڏيانس."
حسن الهيءَ واسطي گرفتار ٿي ويو. هن پٺي گولبي

کي کو لوندڙيءَ جو ڏک لڳي ويو هو سو هوش ۾ ئي نه ٿي آيو. مري وڃي ؟ ٻيو سوال جواب ٿئي ؟ مونجهارو پيدا ٿئي ٺهڪري پوليس انسپيڪٽر سرجوشي ڪري ٻانهن وٺي گرفتار ڪيس. حشو گرفتاريءَ وقت ڪابه اڙٻنگائي نه ڏيکاري. خوشيءَ سان چيائين ”وٺي هل انسپيڪٽر صاحب، مان تيار آهيان. مون ڪو گناهه ڪونه ڪيو آهي. مون نه ٻاڙي جو لڱ رکيو آهي.“ اهي ئي ساڳيا اکر هن جيلخاني ۾ سنڌ جي هوم ممبر ٽالپر کي چيا جڏهن هو جيل ڏسڻ ويو. هوم صاحب گهمندي جڏهن حشو جي اڏو آيو تڏهن حشو کيس سلام ڪري چيو ”راڄ قائم هجيئي. ڪي قاعدا ڦيراءِ.“ هوم صاحب عجب کائڻ دلچسپيءَ سان پڇيو ”قاعدا ڦيرايان؟“ حشو چيو ”هائو، حاڪم! جيل ۾ ڏوهين کي موڪلڻ گهرجي ۽ ان ليکن ڪسي.“ وزير پڇيو ”ليڪ جيل ۾ ايندو ڪٿان؟“ ادب سان پڇيائين ”انگريز جي راڄ ۾ ليڪ جيلن ۾ ڪونه پيا هوندا هئا؟ اوهانجي راڄ ۾ آءٌ نيڪ ناحق قيد ۾ ڪونه پيو آهيان؟“ وزير پڇيو ”تو ڪهڙو ڏوهه ڪيو آهي؟“ جواب ڏنائين ”پنهنجي ٻاڙي جي نينگريءَ جي عزت بچايم، پنهنجي پٽ جو پورو ڪيم، پنهنجي ڌيءَ جي عصمت تي حملي ڪندڙ حيوان کي زندگيءَ جو سبق سيکاريم.“ جيل جي سپرنٽينڊنٽ چيو ”حضور، هي مشهور گونڊو حشو آهي، جنهن آرٽلري

ميدان تي اڌم مچايو آهي.“ تمام نمرتا سان حشن چيو
”پر حضور ٻڌون ته سڀئي موالي ڪهڙي ڏوهه ۾ گرفتار
ڪيو اٿن؟ مان گونگو ٻوڙو آهيان، پر گونگي کي حق
نه آهي ته پنهنجي پيءُ جي عزت بچائي؟ مونکي شاهد
آهن. حضور! ڪيس ٻڌندو ڪونه. مان قسم کڻي ٿو
چوان ته مونکي ناحق ٻڌو اٿن. هڪ بدمعاش هڪ
نينگريءَ سان هٿ چراند ڪئي؛ مون سندس مستي
لاهي ڇڏي؛ انهيءَ لاءِ مونکي انعام ملڻ کپي يا سزا؟“
وزير چيو ”قاعدو هٿ ۾ ڇو کنيئه؟ پهرين پوليس کي
اطلاع ڇو نه ڪيئه؟“ کلي چيائين ”قبلا انهن وقتن تي
پوليس وارا رفوچڪر ٿي ويندا آهن. مان جڏهن پوليس
چانڪيءَ تي پهچي فرياد ڪريان ها تيسين ڇوڪري تي
ڪهڙي وڃي ها سائين!“ وزير چيو ”چڱو، چڱو، داد
ڏيندو.“ پر اندر جو اندر ۾ گونگي سان همت تي
ويو. دل ۾ هنجي همدردي حشن سان ٿي وڌي هئي.
مير صاحب منهنجو هم ڪلاسي هو. مان ٻيو ورس
ايندو ويندو هوس. خبر هئس ته مان ڪاليج جي واچهو
آرٽلري ميدان ۾ رهندو آهيان. مان جڏهن ساڻس وري گڏيس
تڏهن مونسان حشن جي ڳالهه ڪيائين. مون ٺهه ٺهه چيو
”آهي گونگو، پاڙي جو دادا، پر جهڙي ٿوڪي جيل ۾
چيائين سو صحيح آهي.“ پٽ پٽ ڪري مير صاحب
فقط چيو ”تڏهن ته واقعي ٿي انعام جي لائق آهي.“

جڏهن ڇوڪريءَ جي رڪيا ڪئي هٿائين تنهنجي
شاديءَ ڏينهن مون کيس شادي ٻٽڪاءِ ڏنو. ٻه ڳلن
جا هار اڇي گهوڙي ۽ ڪنوار کي وڌائين. اکيون ٻوري
دعا ڪندي چيائين "خير سدائين خيرا شال سدائين
سکي هجو." اکيون کولي چيائين "ٻڌڻ! مان غريب
آهيان، جيل مان نيون ڏينهن ڇٽو آهيان، جيب خالي
آهي ۽ ٻ سڪ جي ساڙهي مٿان وجهان ها." هڪ
ڏکهوري چيائين "وٽ، هيءَ ڇٽن ڇٽن جي پاس، دولها
دلهن جي پاس آهي." نينگريءَ جي اکين ۾ ٻ پاڻي
اچي ويو، ٻر پلڪون مٿهڇون ۽ پاسي ويئون. مون
ڏالهن نهاري چيائين "صاحب، تنهنجو سلام سپاڻي ڪري
ايندس. تو مولتي ٽورو ڪيو آهي ديوان، ڪڏهن ۽
ٻ پلندس." مان ڪجهه چوان تنهن کان اڳ شرڌا سان
چيائين "تنهنجي ڪري مان آزاد آهيان، تنهنجي ڪري
مان زندگيءَ جو نئون دور شروع ڪندس. مولڪي
کيس ۾ ڇڏي ڏنائون. وزير صاحب سفارش ڪئي،
تنهنجي خاطريءَ ٽي ڇٽي ۽ واپس ٻر ٽيون ڏينهن ۾
پوليس وارو ٽي ايندس. وزير صاحب مولڪي پاڻ وٽ
پنهنجي بنگلي تي گهرائي مولڪي هدايت ۽ ڪئي ۽
انعام ۾ ڏنو." مون پڇيو "ڪهڙو انعام؟" هن چيو
"اهو ئي، گولي مان پوليس وارو ٽيڻ جو!" وزير
صاحب چيو "تو ۾ خواهش آهن، اهي چڱيءَ ريت

استعمال ڪر. دادا ٻي جيڪڏهن پنهنجي ٻاڙي جي
رکپالي ڪري سگهين ٿو ته پوليس وارو ٻين جي پنهنجي
زندگي ۾ سڌار ۽ پنهنجي پروس جي حفاظت ۾ ڪر."
مون پڇيو "عادت جو ٻڌجي وڃي اٿئي." اڄ ۾ روڪي
چيائين "لائيسنس ليندس، روزگار وارو ليندس ته
مولڪي ڪهڙي ٻئي آهي الامار جي؟" ڪلي چيومانس
"چانهه جو ڪوپ ۽ ڪنهنجي چاپ سگريٽ؟" ٻاڙ ۾ ڏئي
چيائين "پوليس وارا وري ڪهڙ چور آهن ڇا؟ چانهه
جو ڪوپ سگريٽ ته سندن موروثي حق آهي." ٻڌين
جي روشنائي ۾ هن ڪاري سوچڪري حشن جو مڌهن
ڪاري الماڪي والڪو ٻئي چمڪيو. ظاهر ظهور سندس
پيشاني تي نشان هو. مون پڇيو "ڦٽ مڙي ويو؟"
چيائين "مڙيو وڃي، ڌڪي ڪوا وڃي، ٻر پل هجي. اهوئي
ته مهنجو لغو آهي، مبدل آهي، السائيس جو نور آهي."

اسان جڏهن پاڪستان ڇڏيو ٿڏهن حشن پوليس وارو
هو. خبردار، ايماندار ۽ فرمانبردار! نوڪريءَ لاءِ ٻڪو
ٻاڙي جو رکيڪ! دادا هو ته رعب هئس، پر پوليس
وارو ٿيو ته ٻاڙ وڌيس. هاڻي ته هيڪاري ٻارن جي
ٻار ڄڻي ۽ ايمانداريءَ جي اوت هئس! اهڙي ۾ ٻ
گونڊا آهن. ٻاڙي ٻاڙي ۾ دادا! جڏهن ۾ ڪڏهن دادا
کي ڏسان ٿڏهن ياد اچيم حشن! حشن ڪارو، سڄو
پيشانيءَ تي نشان وارو. حشن جا اکر هر وقت ياد ايندا

آهن ”مڙئي وڏو، ٻڌي نہ وڏو. اهو ڳالهہ تہ منهنجو اڳو
آهي، مبدل آهي، انسانيت جو نور آهي.“ هن جا اهي
اکر ۽ ٻڌي ابتدا آهن هڪ درويش جا اکر ”ايڪ ۾ ايڪ
جوڙ ۾ ڪا ڪمزوري هوندي، ٻئي ۾ ٻئي جوڙ ۾ ڪا
خوبي.“ اوائر پوءِ اسين ڪنهن ڪنهن جي لاءِ رايو
جوڙيون، اسين ڪنهن ڪنهن جي اعمال جي فتويٰ ڏيون؟
سچ آهي تہ

ٻـــري ۾ ٻـــري جيئو ۾ ڪا چڱائـــي
چـــڱي ۾ چڱـي جيئو ۾ ڪا ٻـــرائي!
ڏسي رنگ ۽ روپ ڀلجي نہ وڃ ڪون
اڇي منهن کان بهتر اندر جي اڇائي!

نالي الکم جي پيڙو ٿار منھنجو

ديوان واڌا ڪرشن مختيارڪار هو. جن ڏينهن جو
ذڪر آهي تن ڏينهن ۾ مختيارڪار جو وڏو مان هوندو
هو. اهو سنڌ فرنٽيئر يعني جيڪب آباد ضلع ۾ ته الائجي
ڇا ڪري ليکبو هو. ديوان واڌا ڪرشن وچ مڙس هو.
تمام فضيلت وارو، پرجستو، پارواس ۽ هوشيار! پهرين
ڪنڊ ڪرڻ ۾ نوء جيڪب آباد ۾ آيو. پوءِ وچ مثالٽس
پهار پيا ويندا هئا. ملڪ هو پروچن جو. پروچ جن سان
تهن تن کي آڏي چڙهن. پڙدي، جمالي، ڪوسا، گولا سڀ
ديوان واڌا ڪرشن جي عزت ڪندا هئا. ديوان رشوتخور
ڪونه هو پر جيڪب آباد ضلع ۾ رشوت وٺڻ جي ضرورت
ئي ڪانه پوندي هئي. پارن کي ڪرچيون، هولي، ڏياريءَ
تي ڏاليون، شاديءَ تي سوکڙيون، فصل فصل تي اَن
جون گاڏيون، مطلب ته پهاڙي ڪٻهاڙي عملدار جو گهر
ڀريو پيو هو. نواب جي گهر ڪو ڪارج ٿئي ته به ٿاڪ
سوغاتون ڏئي، ٻر جي عملدار جي گهر ڪو خوشيءَ جو
موقعو اچي ته به هو وهي. نواب ۽ وڏيرا انهيءَ ۾ ئي
خوش ته صاحب جو راز آهي جو سوغاتون قبول ڪري
ٿو. سمت سال ديوان جيڪب آباد ضلع ۾ رهيو، اصل پرچي
پيو. هندوروال پلنگ، ڪپڙ، سونا سيٽ، آرام ڪرسيون،
وکيون، رضايون، فراسيون، گلم، غاليچا وپندي گاڏي ۽

گاڏيءَ جو ڪميڻ گهوڙو! ديوان کي ڇا ڇا نه مليو!
پر ديوان جي هر هنڌ هاڪ هئي ته رشوتخور نه آهي.

ديوان کي پنج پٽ هئا. ٽي ٻهراڻين گهر مان ۽ ٻه
ٻئي گهر مان. هڪ انجنيري پاس ڪري ايس.ڊي.او
هو. ٻيو وڪيل ۽ ٽيون وپاري جو ملازم، باقي ٻه سڪول
۾ پڙهندا هئا. پر اهو سمجهن وانگر پليا هئا. ڇا ته سندن
پرگهور ٿيندي هئي! سڪول ۾ ماستر به، سندن لحاظ
ڪندا هئا. پڙهن پيا نه پڙهن، پاس ٿيندا ٿي هئا گهڻي
پيار ڪري پڙيا پر سڀ ۽ ابيروڇ ٿي پيا.

ديوان هڪ رات دير سان گهر آيو جو ڪمشنر جي
منزل سندس اعلائقي ۾ هئي. ڪمشنر جي منزل تي
مختيارڪار پاڻ ماري ڪوهه ڪري چڙهيا هئا. هن
ديوان به ڪين گهٽايو. پٽلر يا صاحب جو ناڪ جهڪي
گهڙي سو هڪيو حاضر. سياري جا ڏينهن هئا. اپر سنڌ
جا پارا مشهور هوندا هئا. ديوان گرم ڪوٽن ۾ هو پر
ڇوڪت اچي ويس. ڊاڪٽرن نمونيا ٺهرائي. انهن ڏينهن
۾ نمونيا ۽ مدي جو تپ تمام خطرناڪ بيمارين ليکيون
هيون. ڊاڪٽر آيا. سول سرجن ڪوششون ڪيون پر
ڏينهون ڏينهن حالت وئي بگڙندي حيلا هليا پر جڏهن
ڏينهن پورا ٿين تڏهن ڦڪيون ڪهڙو فرق ڪن؟ ديوان
راه رباني وٺي رمندو رهيو. جيڪب آباد ۾ شوڪ جي
لهر ڇانئجي وئي.

ديوان جو ڪٽنب جيڪب آباد ڇڏي آيو. الي ڏهي
ٻہ ڇا ڪن؟ نواب ۽ وڏيرا جيڪي روز سلامي ايندا
ٻڌندا هئا سي ٻہ ٽڪا ٿي ويا. هو مختيارڪار جا مطيع
هئا، سو جيڪو ٻيو مختيارڪار آيو تنهن ڏانهن رجوع
ٿي ويا. هونءَ ٻہ چوندا آهن تہ قاضيءَ جي ڪتي مري
تہ سڄو ماڻهو اعزاپرسيءَ لاءِ اچن، پر قاضي پاڻ مري تہ
ڪوبہ ڪون اچي. واہ دنيا جا رنگ! اڪڙ ٻڪڙ
ديوان جو دوست آيو ۽ اچي حال پرسي ڪيائين. اہ تہ
هرڪو اٿڻ آفيسر جي خدمت ۾ لڳي ويو.

ٻارهن مهينا سکر ۾ گذاريائون، پوءِ نوڪران وارا ٻہ
ماءُ ۽ ٻارن کي وٺي اچي، ڪراچيءَ ۾ رهيا. ڪراچيءَ
۾ جاءِ نہ مليون. ڪجهہ وقت گڏ رهيا پر پوءِ ٿي گهر
ٿي پيا. انهيءَ پنهنجي ٻارن سان، وڪيل پنهنجن سان
رهلوي وارو سکر ۾ ٿي رهيو. چوڏون لاءِ پاڻ الڳ
وڪيل ليونڊرام سان ۽ ماءُ نانيءَ ٻہ رڳن سان. ماءُ
لاءِ وڏن ٻچن مان ڪنهن سان رهڻ مشڪل هو. ديوان
جي ٻي زال هئي تنهن ڪري مره رڳو پنهنجن ٻارن
سان هوندو هوس ۽ ٻارن کي شروع کان ٿي ڏاڍو
سمجهندي هئي. جيتوڻيڪ هن حالت ۾ ماءُ نئين زال
کي مڏي کان ٿي ٻڙو نہ ڏنو هو، تہ بہ ذري ذري ٿي
ڪرڪر ۽ اچائي سڄائي چغلين ٻارن کي خفي ڪري
ڇڏيو هو. شڪر آهي جو ٿي وڏا ٻہ گوبند ليونڊ

۽ سندر ٻڙهڻ جي سانگي ماءُ کان ٻري رهيا هئا ۽
وچي پنهنجي لاڏليءَ ليکا هئا ۽ ٻ ٿيءَ مائــي چڱو
ننگ ڪرڻ ها. مرد ڪهڙو ٻ آدارچس هجي ٻر جي
ٻال جي ڪاڪل هجس ۽ نيمت ۾ ڪڪ ٿي پنو پاڻ
سان وڇندو. ديان جي مرڻ ڪانپوءِ مائــي لوڪ لڇا
کان وچي ٻاٻن وٽ رهي ٻر جان ٿي هڪر چڱو ٽان وچي
الڳ رهي. ماليءَ وٽ پيسو هو.

نيولد مهنجي ٻاڙي ۾ رهندو هو. مرياڊا وارو ماڻس
هولدو هو. وڪالت ڪندو هو ۽ گهڻو لٽو انڪم ٽيڪس
جو ڪم ڪندو هو. مرضي هئس ته انڊر مئٽرڪ پاس
ڪري ته انڪم ٽيڪس وڪيل ٿئي پانس. ٽن ڏينهن ۾
انڪم ٽيڪس وڪيل کي هرونءِ ڪاليج جــي تعليم
جي ضرورت ڪانه هئي. انڊر نيولدرام جو سڳو پاءُ نه
هو ته به نيولدرام کيس گهڻو چاهيندو هو. انڊر به ماءُ
کان وڌيڪ نيولدرام کي پائيندو هو. جڏهن ماءُ وچي
جدا رهي ته به هو پاءُ وٽ رهيو. اتي لهڻو، اتي ڪم
سکيو ۽ شادي ڪيائين.

ورهاڱي کانپوءِ هرڪو هندستان ۾ آيو. هيءُ پنج ڀائي
پاڻ امبئي ۾ آيا. پنج ئي پاڻ جدا جدا جڳهين ۾ اچي
رهيا. انڊر کي هڪ وڏي فرم ۾ نوڪري ملي ۽ ان
سان گڏ رهڻ لاءِ جاءِ. وڪيل وٽ پيسو هــو سو ٻڪڙي
ڏيئي مڪان ورتائين. ٻاٻري وارو ڪرلا ۾ سرڪاري

ڪوارٽر ۾. ماڻ وڃي ٻه ٽن سالن ٻنهنجي ٻچڪي
ٻهر مان هڪ سوٽ جي گهر ۾، هڪ ڪوٺيءَ ۾ رهي.
ٻاقي رهيو اندر سو مڇهي ٻيو. وڪيل ٻاڻ سان ڪم
۾ ته لڳي ويو ٻر رهيو ٻيو هو گوريگالو ۾ هڪ گندي
ڪوٺيءَ ۾. انجنيئر ٻاڻ کي وڏو ٻنگلو هو ٻر هن
ڪنهن کي ٻ ٻاڻ وٽ رهڻ جي آڇ ڪانه ڪئي.
وڪيل جا ٻه ساماٽا هئا، هڪ ٻ ٻرڪيل ٻ هوس، سو
ٻنگلو ٻنهنجي لاءِ مس ٻورو هون ٻاقي ٻين ان ٻاڻ، وٽ
ٻ ٻهڻ جي ٻ جاءِ ڪانه هئي. اندر ٻولهي ٻولهي وچي
سمان ڪالونيءَ ۾ جاءِ هٿ ڪئي ٻر جاءِ جي ٻڳڙي هئي
چانيتا ٻيهه سو رٻيا. اندر وٽ ڪل هئا سورهن سو. مڇهي
ٻيو ته ٽي هزار ڪٽان اڇن! سوچي سوچي لنگهي ويو
انجنيئر ٻاڻ وٽ. ٻاڻ، ٻاڻ جو آدر ته ڪيو، چانهه ٻاڻي
لاءِ ٻڇيائينس، ڪنهن ڪڏهن اچڻ لاءِ چيائينس، ٻار
لاءِ ٻيار ڏنائينس ٻاقي خاص حال ڪونه ورتائينس جو
ٻڪ هئس ته غريب ٻاڻ آهي ۽ جيڪڏهن گهڻي همدردي
ڪندو ساڻس ته ڪجهه گهري وٺندو. ٻاڻ، ٻاڻ جي مدد
ڪري ته چاهي؟ ٻر ڪو ٻنهن ٻڪو هو، اصل ڪنجوس!
اولاد ٻ فقط هڪ ٻار هوس جو سڪي چاڙو هوس
ٻر الهيءَ ٻت ڪان ٻ وڏ ٻڪ ٻران ٻئسي ۾ هوس. ٻاڻي
ٻ ڪونه خرچيندو هو، مهڻ جي چوس ٻنجي وڃي
هئس. ٻاڻ ٻراٻر ٻاڻ ڪان ڪونه ٻڇيائين ٻر ٻاڻ حال سڻايو.

ٽي هزار! گوبند جو منهن لهي ويو. ٻيو الائجي ڪهڙو
سياڻو ڏينهن هو جو دل تي پٿر رکي ٻاءُ جي سهائتا
ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويو. ٻئا واچ لڳي رکيل هئس سو
ٽهراڻ وياج جي ڳالهه ڪيائينس، ٻوءِ قسطن جي ٻڪ
ورتائين ۽ ليمٽ الڪائي ورتائينس. اندر ڪي ڏک ٿيو ٻر
لاچار هو. آهه! سهي ته ٽي هزار قرض ورتائين. قرض!
ٻاءُ ٻاءُ کان قرض ورتو. ساڳئي ٻيءُ جا ٻت! هڪ قرضي
ٻيو قرض ڏيندڙ! سڪ، اندر جاءِ ورتي.

گوبند ٻئا ته ڏڍا ٻر ڪيس ڳالهه وڻي ڪا. سوچڻ
لڳو "ڏاڍ مٺو، موندا سڙ سڙ اي! موٽائي نه ڏي؟ ڪيس
ڪندو سالس؟" ٻيتاڻڻ لڳو. هڪ ٻن ماڻٽن سان ڳالهه
ڪيائين جن وچي اندر سان ڳالهه ڪئي، ٻر اندر لاءِ صبر
کان سواءِ ڪهڙو چارو هو؟ ايشور شال ڪنهن انسان جي
اڳيان هٿ نه ٽڪائي، هلندي هلائي، شال ڪنهن جو
محتاج نه ڪري. ڏي ته پنهنجي خزاني مان ڏي، ڏي
اهو جو ڏيئي ٻهاري نه. ٻيو سيڪو ٻهاري فقط سائين
ڏيئي نه وڃائي. درويش ٿو چوي:-

ماهيو تري ماهيو مٺن ٻڪ موڊي الڏا
جهڙا سڀ دي سار لهيندا
اڳلا ليکا ڪدي نه منگدا
زمه نئين آڌار ڪريندا
جهل ٽڪر وچ ڪيڙي ٻاهس

ڏاڍا ڪون ٿي روڙي رسيندا
ڇورا گنهگاران تو ڪون ابهي
قدرت ٽال ڪڍيندا
جڳ جڳ جيئي ممرا موڙي گوالا
جهڙا ميٺا ڪدي نه ڏيندا

مالڪ سو مهڙو اتو ڏاڍي ٻاقي ٻيا موٽائي ڏين مڇهن ۽ اندر مهيني مهيني با قاعدي سو روپئي جي قسط پهچائيندو هو ۽ ڪل ٻارهن سؤ روپيه واپس ڏيئي چڪو هو. هڪ ڏينهن سنڌي ٻڪڙ اپاٽا ڏسي ٻاڻ جي گهر ٻاڻ ۽ ٻاجائيءَ سان ڪڏجهڙ ويو. آرتوار جو ڏينهن هو، گوبند گهر ۾ هو. اندر کي ڏسي ٻهراڻ نه ڏڪڻي ٻيجي ويس نه قرض معاف ڪرائڻ آيو آهي يا ايندڙ مهيني جي قسط جي مهلت گهرڻ آيو آهي. شڪا اندر ۾ رکي ٻاهران کيڪر ڪري، ٻاڻ کان پڇيائين "هن وقت اڪري پيو آهين! سڪ نه آهي؟" اندر ورايو "توهانجي گهر ساڀهون مرڻوا ۽ سنڌين جي اپاٽا ٻڪڙ ٻيئي هلي سا ڏسڻ ويو هوس." گوبند حيرانيءَ مان پڇيو "ٻڪڙ ڏسڻ ويو هئين؟" عجب مان اندر پڇيو "ڇو حيران ٿو ٿي ويا آهيو؟" ٻاڻ طعنو ماريندي چيو "جن تي قرض جا ڪوٽ وڌيا پيا هوندا آهن سي وري عيش ڪندا آهن ڇا؟ اندر جا حوصلا خطا ٿي ويا. ڪا وير م

نه سن ۾ اچي وڃو ۽ ايٽ پاڻ سنڀالي چيائين "قسط نه
ڀوري وقت تي ڀڳائيندو آهيان." پوءِ واڻيءَ سان پاڻ
چيو "قسط ملي نه، چا ٿيو؟ منهنجا پيسا نه ويندو قيد لي
ويا، اچا نه ته هزار جڏهن ڪ ملن." اِندو ٿڌو ساه ڪڍي
چيو "ماڻ جڏهندي ٻڙا ياڪ، نه ڏيندي والد." هو اُٿي
ڪڙو ٿيو. هونءَ نه سنيوري آيو چو نه پاڻ وٽان منهنجهه
جي مالي ڪاٺي ويندس ۽ طعني ڪاٺوءَ سندس ڀڪ ڏي
موري واڻي. گوبند چيو "آيو آهين نه مالي ڪاٺي وچ."
اِندو چيو "قرض موٽايان نه پوءِ اچي ڪاٺيندس." گوبند
البت شرمندو ٿيو ۽ پاهران ضد قائم رکندي چيائين
"چا چيم جو چڙي وٺين؟ ويهه." اِندو هٿ جوڙي
معافي ورتي.

گهر آيو نه اچي روئڻ ۾ چيڪو. زال ۽ ٻار منجهي ويا.
هيانو هاڪو ٿيس نه زال سان ڳالهه ڪيائين. زال سمجهل
هئي، ليڪ ٻت واري هئي. هن واپاريءَ کي ٻج ٿي
ڪاڻ هئي نه پاڻ کان قرض وٺي جاءِ ورتي هئائين-
جهڪي ان زيور، مٽڙي چونڊي هٿس سا اچي مڙس
اڳيان رکيائين. ڏيسر سان چيائين "توهان کي ايترو
وڏي حيالي ڏي نه زيور ۽ ٿهي پوندا." اِندو عجب
مان پڇيو "تو هي پيسا ڪٿان ڪيا ڪيا؟" زال وراڻيو
"آها ڪهڙي استري هوندي جا ڪجهه پاڇي نه رکندي؟
قرض وٺڻ وقت موڪلان نه ڳالهه ڪريو ها!" اِندو

خوشيءَ ڪانڊ ۽ شرمساريءَ مان چيو "مونکي نه خواب
خيال به ڪونه هو ته تو وٽ ڪجهه اهڙو هوندو. ڇوڙان
؟ ٻين ننڍڙن ٻارن ڏانهن نه مهنجو ڌيان به ڪونه ويو."
زال آهستي ٻڙي آواز ۾ چيو "قرض اڄ جو اڄ لاهي اچو.
اسين ٻڪ وڌيڪ پيسا ڪندا سين." اندر پيار مان چيو
"شاباس اٿيئي ساوتري. واقع ساوتري! اڄ مونکي ڪال
جي چنتا مان اچائي آئي آهين. ٻيو ڪو هجي ها ته ٿيو.
ٻار پاءَ جو طعنو سهڻ کان ٻاهر آهي."

اندر قرض موٽائي ڏنو. گوبند سوال به ڪو نه اڇيو
ته پيسا ڪٿان آندءِ. وياج سميت پيسا واپس وٺي ٻنڊڪ
۾ جمع ڪيائين. هڪ پاسي دولت ٻئي پاسي انسانيت!
دولت جو وڏو درجو آهي. اندر جڏهن ڏيهن قرض
واپس ڪيو لهن ڏيهن به ڏاڍو وڻائين. هو هو ٻئي پاڻ
کي چوائين سورهن سو روپيه پگهار اٿس، پار فقط هڪ
اٿس ۽ ماني نڪي به رواجي. ڪوڙي لٽي جو شوق
به ڪونه، پاءَ کي طعنو هٽي ڇڏيائين!" دل کي چوٽ
رسي وئي.

ٻاهران ٻيو هلندو چلندو، کلندو ڳالهائيندو هو، پر
اندر ۾ ڪاٽ لڳي وئي. ويچارو اهمار لٿي پيو. ڪاڏي
کان روح لهي ويس، هلڪو ڦلڪو سور دل ۾ محسوس
ڪرڻ لڳو. وڪيل پاءَ کي وچ جي خبر ڪانه رهي،
ٻار پاءَ جي تندرستي بگڙيل ڏسي سڌي ڊاڪٽر کان اڀاس

ڪري ڏيائينس، ۽ اهڙي ته ڪا ڳالهه ڪانه، لڪٽي جنهن
مان ڪو خطرو ڏسڻ ۾ اچي. سيني ڇيو نه، گهٽ ٿي
چڙهي، باقي دل سالم آهي. هڪ رات ماني کائي اچا
ليٽيو ته موڙهه محسوس ڪيائين. زال کي سڏي چيائين
"ڊاڪٽر کي گهرائي وٺ ۽ وڪيل دادا کي ليابو ڪر."
گهٻرائجي زال ۾ هٿ آئيا. ڊاڪٽر اچي ۽ پاڻ ٻهڪي لڏهن
کان اڳ هو ڪند بياري ٿڇي رهيو. ڊاڪٽر ٻوڙندو آهر
۽ اندر وڃي ايشور جي چرڻن ۾ ٻهٽو.

ٻارهن ڏينهن ماتم لڳو پيو هو. ٻارهن ڏينهن کانپوءِ سڀ
ٻاگر وينا ۽ سوچڻ لڳا ته ڪهڙيءَ ريت ڪٽنب جي
ديکه ڀال لئي. وڏي پاڻ ڪڇيو ڪوله ۽ وڪيل پاڻ ۾
سندس ٻت واعدو ڪيو ته جيڪا هگهار هو فرم مان
ڪڍندو هو سا سندس استريءَ کي ملندي رهندي جيسين
اندر جو ٻت وڃي لائقي لڳي. اکهکهي آواز ۾ گوبند
۽ چيو "مونکي نه کي ٻڇاهه ٻڇواهه وکر نه، مان
ڏيندس." اندر جي استريءَ مدد وٺڻ کان انڪار ڪيو.
کيس پنج هزار انشورنس جا ملڻا هئا تن مان کي هن
پاڻ کي ۽ ٻهڻجي ٻارن کي پالڻ جو ٻرن ڪيو هو. ٻارن
زور ڪيو لڏهن سو سڙنديءَ دل سان چيائين "مونکي
طعني سهڻ جي طاقت ڪانهي. پاڻ جي طعني پاڻ جي
جان ورلي، مان ٿي چاهيان نه، ٻالٽيو چاچڻ جون
چهنبڙائون سهي. اسين وکر سکو کائينداسين ۽ ڪٿهجر

احسان نہ ڪٽيندا سين." وڪيل ٻاٻو اهي اکر ٻڌي عجب
۾ پئجي ويو. اُهي وقت تہ سمجهاڻي ڪانہ مليس سو
ليڪ اڪيلائيءَ ۾ ٻاجائي ڏاڙ جي اڳيان چاڙي بيٺي.
نيوند وسمي ۽ اچي ويو. روئندي ٻاجائيءَ کي چيائين
"مولسان چوڻ ڳالهہ ڪيائين، ٻاٻو نہ هو؟" ٻاجائيءَ بہ
روئندي چيو "ٻاٻو بہ ويو بہ هوا!" هيڏي ڀوانجيءَ
واري ٻاٻو نڌيڙي ٻاٻو کي سهڻو ڏنو تہ پئي جي اڳيان
ڪٽي هٿ ڦهلايان، جنهن جا اڳ، کي احسان هئا! هڪ
ٻاٻو جي در تان ڏکو ڪاڻي، پئي جو در کڙڪائڻ ۾
ٻپ لڳو." اها ڳالهہ ٻيوند مولسان ٻاڻ ڪئي. منهنجو
دوست آهي. جڏهن لِندر جو مرتبو ٿيو اڏهن مان هٿي
ڪوڻ هوس موٽي اچي ٻرچاڻي ڪئي مانس. مڙس ٽئي
بيو. ٻارن وانگر ٻئي روائين. جڏهن سامت ۾ آيو اڏهن
چيائين "توهان بہ ٻاٻو آهيو، تنهنڪري تو ڳالهہ ٻڌايانءِ
تہ هن جوان شيهن جهڙي مڙس جو موت کهڙي ڪارڻ
ٿيو." منهنجي اکين ۾ ماٺي اچي ويو. دل ۾ چيم" ٻاٻو ٻاٻو
سان ائين هلي سگهي ٿو!" ڪاڄڪہ آهي، مرزا قليچ بيگ
جا اکر ياد آيا:-

نہ ٻارن ۾ رهي ٻاري
نہ ٻانڌن ۾ وفاداري
سچائي ويئي سچي ساري
عجب هي دور آيو آهہ.

اڄ ڪالهه اندر جسي هٿ کي پنهنجي گهر ۾ اسٽور آهي. گهر گهر مان وڃي آرڊر وٺي ايندو آهي ۽ گهرال شيون پهچائي ايندو آهي. ماڻ جي درڍ ارادي ۽ ايشور ۾ وشواس ڪري ڇوڪر موهن سکيو گڏر ٿيو ڪليي ۽ ڪٽنب جي سنڀال ڪري.

ٽهن ڏينهن سيان ۾ ڇوڪري وٺي ڏنم ته. سامهون اها مائي وٽي هٽي ڏائي ٿرام سان وٺي سوڙ ڪيائين. ڇوڪري پوري ڪري ساڻس ڳالهايم. پيا ڪنهن ساڙ وٺو جي ڇپائين سچ ڇپو دادا:

”وٺي ته تنهنجو پيارو پنهنجو پاڳ پرايو“

سندن شرن پڪڙي الم. پنهنجي شيام ۾ آئل هن ٽماٽي پالهيءَ کي ڪين ڇڏيندو. شاباس آهي وڪيل ڏير کي جو ڳاهي پڳاهي پيو ايندو آهي ۽ سار لهندو آهي ٻن مون اوت ورتي آهي الک جي، شال پيڙو ٽاريندو. منهنجو ته من ٿي مکهه ٿي وار، جڏهن پڪس ڪنور رام جو ڪلام ڇپو.

”نالي الک جي پيڙو ٽار منهنجو.“

ڏنيواد ڏيندي ڇيم ”شال ڪين ڇڏيندو. اوکيءَ ۾ شال آهوٽي سهاءِ ٿيندو، سوکيءَ ۾ شال پنهنجو نالو ڇپت ڏيندو.“ مائي نمسڪار ڪيو. مون من جو من ۾ ڪيس پرنام ڪري ڇيو ”شاباس تنهنجي وشواس کي“. گهر موٽيس ٿو رستي جو دير تائين اندر ۾ سنت جا اکر پيئي دهرايم:-

”نالي الک جي پيڙو ٽار منهنجو“

ڪرم جو سنسار آهي
جو ڪري ٿو سو ڀري

ڪيدارناٿ نگر سيٺ هو. شاهوڪار ۽ هلنديءَ وارو
هو. ميونسپالٽيءَ جو پريزيڊنٽ هو. جي-پي ۽ آنريري
مئجسٽريٽ هو. آمدني عمدي هيس. ڏه هزار روپيا
ماهياني آمد! سندس گهر سنڌس هو، وڏي گراج جو مالڪ
هو. سون جا ڪورا هيس ۽ ٧٦ گهوڙن جو به واڙو هيس.
جن ڏينهن جي ڳالهه آهي ان ڏينهن ۾ روپئي جو ملهه
وڏو هو. ڪالڪ پيٽي جو ڪرڙيو، عيش عشرت جو
شوقين هو. پئسو پٽس ڪمايو هو، پاڻ اڏائيندو هو.
پئسي جو قدر ڪونه هوس. اوچ خاندان مان ڪونه هو.
پٽس سريندرناٿ اصل ڪمپار هو. ڏيري ڏيري وڌ
وڌندو. دل مڪن مان مايا جوڙيائين. مٽيءَ مان سون
ڪيائين. جيڪو مٽيءَ مان سون ٺاهي سو ڪيمياگر!
سريندر صحيح معنيٰ ۾ ڪيمياگر هو. پهرين دل دلين
مان ۽ پوءِ ڪپهه پڪين سون مان ڏن ٺاهيائين جنهن
وڃو ناڻو ڪمائيندو ٿئين واڌو ملڪيت وڌندو. ملڪيت
وڏي ملهه ٿي پيئي. سريندر جڏهن مٿو ڪڍهن ڪيدارناٿ
وٽ ان لکن جي پونجي هئي. ڪيدارناٿ وٽ ملڪيت
هئي ۽ ملڪيت مان اپندڙ ماهياني ڪمائي! هو هوشيار

ماڻهو هو. اِن جي مري وڃڻ ڪانپوءِ ملڪيت وڏائي
ساڻن نه لکن جي ڪيائين. هون ته مسواڙي گهر
خالي به پيا هوندا هئس، پر ورهاڱي کان پوءِ شرنارٿين
اچي سڀ گهر وسايا. منهنجي واقفيت ڪيدارناٿ سان
١٩٣٨ ۾ ٿي جڏهن ڪانپور ۾ واس. ڪنهن دوست وٽ
رهيو پيو هو. مونکي وٺي هليو پنهنجي گهر، جو ڪانپور
جي پر ۾ هو. ڪهڙي نه عاليشان بنگلي ۾ رهيل هو!
بنگلو ته ڄڻ محل هو. اصل اهو محل هڪ مل جي انگريز
وڏي نگر ماسٽر پنهنجي رهڻ لاءِ ٺهرايو هو. ڇا ته منجهس
سک رکيا هئائين! جن ڏينهن ۾ فلش جو خيال به ڪنهن
کي ڪونه هو تڏهن هنجي گهر ۾ ٽانڪيون هونديون
هيون ۽ اندران لڳي اندران پاڻيءَ جي نيڪال جو
بندوبست هوندو هو. وهڻ جو ڪمرو، مانيءَ جو ڪمرو،
سمهڻ جون ڪوٺيون، اليڪٽرڪ جو ٻنڌو! مطلب ته
انهيءَ پنهنجي علم ۽ آيڙ جو پورو اپيوگ ڪيو هو.
هندستان ۾ خاص آيو هو مل جي سنڀال لاءِ. جڏهن
هندستان وڃڻ واڌارو ڪندو ۽ ڀارت جا جوان ولايت جي
ملن مان ماسٽريءَ جو ڪم سکي آيا تڏهن هي ڏاڍا ماهر
ويا پنهنجي ديش ڏانهن واپس ورندا. وقت آيو جڏهن
هي انجنير به پنهنجي ملڪ واپس ويو. وڃڻ کان اڳ،
جاءِ نيڪال ڪيائين. ڀلا اهڙي جاءِ ايڏي وڏي قيمت
تي ڪير وٺي؟ هڪ ئي سيٺ هو جو اهڙو ساهس ڌاري
سگهي. پوري هڪ لک ۾ اهو محل ۽ سڀ آئوٽ هائوس

۽ گراڇون ڪيدارنٿ ورتيون رنگ روپ ڏيکاري جڏهن
هن پنهنجي محل جو مهورت ڪيو هو تڏهن انهن لئي
لڳو ته ڄڻ سيٺ وڏي ڌام ڌوم سان پنهنجي شادي ڪئي
هئي! مڙس ملوڪ هو. ڏاڍو رعب وڌي ويس. اُس
پئسو به ڏنو، عقل به ڏنو ۽ ادار ڇتائي ۽ ائين ته ڪير نه
سندس سلامي ڪري؟ جيڪا سنسٿا ٻرپا ٿئي، تنهنجو
سڀاپتي هو، جيڪي چندا چورا انهن ۾ آڳرو، جنتا
سان به ڀلو، سرڪار سان به سرخرو. واهه عهدا هٿ
ڪندو ۽ واهه مٿي چڙهندو.

خوابن خوب هئس پر ڏن ۽ پدوڻ جي ڪري
پاڻڪي ڪجهه سمجهڻ لڳو. ڏينهن ته هو پر ڏن جي
آيان ۾ مصروف ٿي پيو. هڪ آيان پيو عيش عشرت!
پهرين ماس مدرا ڪان پري هو. پر هڪوار جو هريو ته
جهل ٿي نه ڏني. هٿ ڪشادي شاهوڪار جا سڀ سلامي!
خوشامدڙين جا مٿڙ اچي مڙيا. هڪ چوڻس سخي آهين،
ٻيو چوڻس ان داتا آهين، ٽيون چوڻس ڀڳوان آهين،
وڃاري جي مت ٿي منجهائي ڇڏيائون "حضور حضور"
جي ڏلي لڳي پئي هجي. هيءُ به وڃي خوشامد لئي
مٿو ڪوڙائيندو. پلا پرواهه ڪهڙي هئس؟ پئسو پاڻي.
والڪر ٿي آيو؟ ڪهڙي پرواهه هئي جي پاڻي. والڪر
وهندو ٿي ويو؟ هن جي من ۾ اهو ٿي ويچار ته عمر
الاجي ڪيتري، ڪنجوس ڇو ٿي گذارجي؟ مال پئسو
ڏنو آهي خرچڻ لاءِ يا ميڙڻ لاءِ؟ ڪلهه ڇو لڌو هو

”مٿڻ ڪم پنهنجن جو.“ هنجو اهڙو چوڻ ۽ چالبازن جو
واهه واهه جون ڏنيون اچڻ. ايمان ۾ انسان اندر ئي هوندو
آهي. ايمان سان ڪنڌ هڻڻ ۾ ڪوڙ ۽ آڏو ۽ ڪام ٻه!
داروءَ جا ڏنگ لڳڻ لڳا ۽ دل جي ڀلائي لاءِ پاڙي
ٿي سنڌ ونهن اچڻ لڳيون! ڪا محفل لڳي ته اڌ شهر
اچي ليٽي، پلا ڪير هن شيءَ هن مڙس، فراخ دل، سٺي
سان ونڊي عيش ڪرڻ واري پوئنار جي ڪرت ٿي
حاضر نه رهي! پنهنجي شهر جو واجا هو پر لڪو ۽
ڪانپور ۾ ايندو هو ته ٻه سنڌس سڃاڻپ وارا ۽ همخيالي
عياشي دوست راحت ڪري ڇڏيندا هئا. ماڻهو هن وٽ
ڏاوڻون رکندا هئا. وياج ڏي پا ته ڏي. هنڪي پئسي
جي گهرج پوري هئي جو وياج ٿي پئسو وٺي! هيءَ ته
پاڻ آهن ماڻهن ٿي ڏورو ڪندو هو جن جا پئسا پاڻ وٽ
رکندو هو. حفاظت هڪ طرف پر هيءَ سيٺ پنهنجا شرط
شروط جي پاڻمرادو وياج به ڏيندو هو. هڪ ودوا جا
وٽس سترهن سؤ روپيه هئا. هن ويچاريءَ غريب ماستريائيءَ
روپيه روپيه ڪري سترهن سؤ مڙي سيٺ وٽ امانت
ڪري رکيا هئا. اڪيلي ڪير وٺي؟ تن ڪي ڪسيا ڏئي
پنهنجي ڌيءَ سرليءَ کي ڪانپور جي بورڊنگ هائوس
۾ وڌو هئائين ۽ سينئر ڪيمبرج ڪرايو هئائين. پتيءَ
جي گذاري وڃڻ ڪانپوءِ ڌيءَ ۾ ٻران ڪٽي وڌا هئائين
۽ هر ڪنهن ٿورڙي سنڌس سک جو اوتو رکي پئسي خرچ

پڙهندي هئي. ماستري به ڪندي هئي ته خانگي پڙهائي
جو ڪم به ڪندي هئي. پرت جي ڪم ۾ به پڪي هئي.
مهيني ۾ هڪ ساڙهي به سواري وٺندي هئي. جڏهن
ڇوڪري سيڪنڊر ڪيمبرج ۾ پاس ٿي ۽ مائٽن به ستي آئي
تڏهن هن فيصلو ڪيو ته ڪم ترت اڪلائجي.

هڪ ڏينهن سيٺ ڪان امانت ۽ ڇوڪريءَ لاءِ آسيس
وٺڻ لاءِ مايا ڏاڍي پنهنجي ڌيءَ سونيءَ کي ساڻ ڪري
ونس ويئي. دل ۾ خيال هوس ته آدارچت سيٺ سهائتا
ڪري سونيءَ کي پنهنجي ڌيءَ سمجهي پرڻائي ڏيندو.
آخر به ته اُنهيءَ سڪول جو چيئرمين هو جنهن ۾ هوءَ
ماستري ڪندي هئي! ويئي سگهن لاءِ ڪن ۽ ٺهائي
آئي. پر ڪيائين جو سونيءَ کي ساڻ وٺي ويئي. سونيءَ
جو اندر اڇڻ ۽ مدن ديوتا جو اکڻ کس پاڻ سيٺ جي
سيني ۾ لڳڻ. هونءَ ته ماستريائيءَ سان ساڌارڻ نموني
ورتاءُ ڪندو هو. پر هن دفعي ميون مٺاڻ جون پلٽون
پرچي آيون. سونيءَ جي ڪا ساراهه ڪيائين! چمڪندڙ
اکين سان حيرت ڀرئي آواز ۾ چيائين "هيءَ آهي تنهنجي
ڌيءَ؟ هن هيري کي هن مهل تائين ڪهڙي لاڪر ۾
لڪائي رکيو هو؟ "هيءَ ته پٽ راڻي ٿيڻ جي لائق
آهي. ستر هن سوَ وٺڻ آئي آهين؟ سٺ هزار خرچ ٿي
وڃن ته ـــ به مان خرچڻ لاءِ تيار آهيان. ڇا ڪندو آهي
ڇوڪرو؟" مايا ڌرڪ ڀرئي آواز ۾ چيو "مل ۾ منيجر

ٻڌ، پٽڪڙو جو سٺيڻو ڪراڙو آهي. چوڪرو سٺو آهي. ڏاڍي
ليکيءَ جي چڱي ڳالهہ آهي. پاڻ گهري ورتي اٿن. سو
مان چاهيان ٿي تہ هڪڙو ٻار آهي، ساهہ اهڙي ناهي
ڏيانس جو الهن تہ چون تہ ٻيءَ ڪونہ هوس لڏهڪري
گهٽائي پيئي." سيٺ پڊهڻائيءَ سان چيو "مان وٽو
آهيان نہ! ڳالهہ گهٽائي نہ ٿيندي." مايا ۽ سولي اٿرو
اندر ڀائي خوش ٿي مرڪيون. ٻنهي ٻن ڏڻهن جي ملاقات
ڪانهوءَ ٻنهي محسوس ڪيو تہ سيٺ جي مدد جي وڏي
قيمت ادا ڪرڻي پوندي. اتو مان سڀا نڪتا. سيٺ جا
اشارا ۽ صلاحون ۽ آڇون سوارٿ سان ڀريل لڳيون. هڪ
ڏينهن جڏهن مايا ڏاڍي سيٺ سان اڪيلي گڏي ٿڏهن
تہ هن ظاهر طور پنهنجي هوس ڏيکاري. دولت جي
عيوض عصمت! معصوم ٻيگري جنهن کي ماءُ پاڻ ماري
پاليو نپايو ۽ اهايو هو پنهنجي ڏاجي جو ملهہ هو سيٺ
جي لنچ ليمت جي پونواري! مايا سراهجي ويئي. جوش
۾ گهٽ وڌ ڳالهائي ويٺي. سيٺ سترهن سؤ روپيہ آڻي
ويو. ماستر ڀاڻي مايوس ٿي آئي، ۽ اندر ۾ ڏکہ سان گڏ
غصو هوس. آنندي چيائين "اگر سيٺ جا اهي ڪرتوت!"
ڪالي سيٺ چيو "وڻي چاهيان ٿو تہ قيمت بہ ادا ڪرڻ
تو چاهيان! پر بدنام ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪج. توکان
اڳ مان هلائي ڇڏيندس تہ ڌيءَ جي شاديءَ لاءِ سهائتا
وٺڻ آئي هئي ۽ جڏهن مون پئسا سؤ روپيا ڪان وڌاڪ

ڏيڻ کان انڪار ڪيو ته هن پنهنجي ڌيءَ جي اچ ...
مايا کي ڪي همت ڏنا. اوطاق ڇڏي پئي. دل مان
آهه ڪڍي نڪتي هوندس! ابلا جي آهه آسمان مان به
پار هلي وڃي. سڀ ڏينهن سيٺ مايا جي مرڻ جو
انتظار ڪندو رهيو پر جڏهن موت نه آئي، تڏهن ماستريءَ
کان به جواب ڏياري موڪليائينس. مايا هن ايل ٿهر جي
خبر ڪنهن سان به ڪانه ڪئي. پنهنجو شهر ڇڏي
ڪاهور آئي ۽ اچي سرستي پاڙي ۾ نوڪري سان
ڪيائين. نوڪر غيرت وارو هو ۽ اوچ آدرش وارو.
شادي لئي وڃي. هوڙه شايد مهدو اڌ پوري ها پر هاڻ
نه ماڻ پرامي ترت اوهر جي ڪڙيءَ پر قابو ڏي هڪ ٻئي
جا ٿي ويا. نوڪري جي پٺ مايا کان چار چوڙا ۽ چار
جوڙا ونڊ کان به انڪار ڪيو، پر مايا جي گهوڙن ٻارڻ
ڪري لاچار ٿوري ساه سرڪار ڪرڻي پيس. ويڌيءَ
ڪانپوره ڌيءَ کان موڪلائيندي چيائين "منهنجي ماڙي
سولي، اُنسنا نه گهٽا ڪيا هئم پر ٿرد لئي ٿواس ڪري
ڇڏيو. شڪر آهي جو ماءُ جو ڪرتوت پالم ۽ ڏوالي
پٽجي ڌيءَ کي ڏاڙهڻ نه ڏنو. پر ياد رکج نه جنهن
اسانکي ڦريو آهي. سو ڦريو. جنهن موسان دوکو ڪيو
آهي سو والي جي ورونهن لاه سگهندو. هڪ اَبلا جي
آتس جو بار پرلوي به سهي نه سگهندي آهي. ديوڪيءَ
جي دردپاي پڪار پڌي ڀڳوان ڪنس کي ناس ڪرڻ

لاءِ جهڙو ورائو، سيتا جي سڀيا قائم رکڻ لاءِ راوڻ ناٿو
ٿي ويو، اهليا سان اتياچار ڪرڻ ڪري اِندر ڪوڙهه
جو شڪار ٿيو، ته ڇا مون اَهلا جي آهه ٻڌي هن بدڪار
جو اڻ ناس نه ڪندو؟ پاڻيءَ جو ڦوٽو ٻاهران ڪهڙو نه
شاندار لڳندو آهي! پر حقيقت ۾ اُهيءَ هوا جي ڦوڪڻ
جي حيثيت ۾ حقيقت ڇا؟ ماڪ جي ٻوند ڪهڙي نه
خوش نما لڳندي آهي پر ٽڙڪي جي تابش سان ڪٿي
عدم پيدا ٿي ويندي آهي! سمنڊ جي ڪناري تي
واريءَ جو محل ڪهڙو نه موهيندڙ پاسندو آهي پر هڪ
لهر ۾ ڪٿي اڏهي ويندو آهي! گاس جي پٽن جو گهر
ڪهڙو نه دل لڀائيندڙ لڳندو آهي پر تولگي سان ڪٿي
اچي پٽ پوندو آهي! انسان جي هستي ۾ ڇا آهي؟
سا ته هڪ اپمالي انسان جي! ايشور ايمان کي ڪانئيندو
آهي. ڪيدار ناٿ پٽسي پواڄي ۽ پڌويءَ جي مٿ ۾
مدهوش ٿي ويو. پڌو ته ڪيترا دفعا هٿائين ته ايمان
کي ٽوڪر ملندي آهي. اهو ته پڌو هٿائين ته غريب جي
آهه سان ايشور جو ڪوپ ڪڙڪندو آهي پر پڌارت جي
اڳي ۾ هن ۾ اُهيءَ سچ پوڙهڻ جي ساڃهه ڪٿي؟

شام جو وقت هو. سيٺ پنهنجي مرج مستيءَ ۾ هو.
سنگتين سائين سان ولهي رهي، رچايائون ته هڪ ماڻهو
اندر گهڙي آيو. بنا اجازت هڪ اڻ سڃاتل شخص جو
اندر گهڙي اچڻ هنڪي نه آئڙيو. بدمذاق سان پڇيائين

"در مان اندر آئين يا آسمان مان ٽپڪي پئين؟" ملازم
چيو "مان ڪنهن ضروري ڪم لاءِ آيو آهيان." ڪڙڪ
آواز ۾ چيائين "ضروري ڪم لاءِ ٻيهر ڪاسواءِ؟ هيءَ
منهنجي اوطاق آهي، ڌرمشالا نه آهي!" ڏاڍو شخص
ڪڪر وڪو ٿي ويو ۽ پٺتي هٽڻ لڳو. نشي ۾ چڪنا چور
ٿي سرف جالور مان وڏيڪ ڳالهائڻ مان ڇا حاصل!
ٻيهر ٿي اهو شخص جنهن در ڪان ٻاهر. ٿي اڪيلو ٿيڻ
سندس ڪن تي آواز پيو "اڄ انگريز ڪليڪٽر آفيسر
آهي نه ڇا ٿيو؟ اهڙا آفيسر منهنجي کيسي ۾ پيا آهن.
ٽڪ ٽڪ ڪري ته بدلي ڪرائي ڇڏيا اٿس." ويهندي انگريز
ڪليڪٽر آفيسر ڪپتان سان چيو "اهڙي ڪوڙي زبان
ڪٽڻ جي لائق آهي. هن ڏينهن کي ياد ڪري هميشه
هار پهريان." ٽهڪن جي گوڙ ۾ اهي اکر ڪم ٿي ويا!

مهاپرشن جو چوڻ آهي ته منش کي اکين کان ۽
زبان تي ضابطو رکڻ کپي. ٽن پوڙهن واري تصوير ڪنهن
نه ڏٺي هوندي؟ مهاتما گانڌيءَ کي اها تصوير پياري
هوندي هئي. هڪ سنت ڪوي چيو آهي:-

ڪن بند ڪر، چشم بند ڪر،

بند ڪر پنهنجي زبان

سامهون دلبر اچي پهچندو، اوس ٿو ٿئي گمان.

ڪن بند ٿئي جي ڪلا ٻڌڻ ڪان، اکيون بند ٿئي جي
برائي ڏسڻ کان، زبان بند ٿئي جي نندا ڪرڻ کان.

سائين صاحب ڪيئن چئو آهي؟

چڱا سي چئجن چڱو جن جي چت ۾
ٻرائي ڪنهن جيءَ جي، سائين ڪين ڏسن
ديا درشٽ رکي ڪري سڀ تي ڪرپا ڪن
سدا سکر وٽن اسٿت آتم ٻڌ ۾!

زبان ضابطي ۾ نه لاپرواهڪ، هڪ اجائي ٽڪي جي ڪري زبان ڪري وڃي. هڪ ٽڪو نقدي ٽيري چڙي.

ڪيدارناٿ جو مقدر ڦري ويو. ٽيرٿ وارو سائين ٻار هٿ هن ٻڌائي الڪم ٽئڪس آفيسر ڪندن لعل جو. ان ڏينهن جي اندر اچي ڪيدارناٿ کي نوٽيس سٿڻ ٻار ته ڏهن سالن جا چوپڙا پيش ڪريو. ڏهن سالن جا چوپڙا! ڪيدارناٿ ٻڌو ان نه شڪي ڏيکاري ٻر ٻوء وڪيلن جي خاطري نه ڏيڻ ڪري گهٻرائجي ويو. هٿ ٻير هلايائين. معافي وٺڻ لاء به ايار ڪيو پر ٻڌجن ٿڌ جي ٻاڻسي ٻيتل ڪندن لعل ڪٿل کان ڪئي. الڪم ٽئڪس آهي سينٽرل گورنمينٽ جو کاتو تنهن ڪري آفيسر تي مڪاني يا پرنٽڪ وڏن ماڻهن جو اثر به ڪونه هو. چوپڙا جاچي آفيسر سائين ٽن لکن روپين جي تقاضا ڪئي. قاعدي مرجب ڪيدارناٿ کي ٻهراڻ اهي روپيا جمع ڪرائڻا هئا ۽ ٻوء وڃي ڪيس اڳتو هو ٿا ٻهل

ڪري ٿي. هونءَ ته چوندا آهن ته انڪم ٽيڪس آفيسر
۽ صوبيدار جي نه دوستي چڱي نه دشمني چڱي. ٻئي
هو ته ڪيدارناٿ جا اڳ ڪٺيا دوست هئا پر ڪرڻ ڪان
پوءِ ڪير سندس سات ڏيڻي پاڪي ۽ پوهي ۾ وڃي؟
جڏهن ڪٿان به پئسا نه مليا تڏهن ڪيس ساري ملڪيت
گروي رکڻي پئي. ١٩٥١ ۾ ملڪيت جا اگهه ڪريل
هئا. ڪوريا جي جنگ جو وقت هو، خبر ناهي ته
انهيءَ لڙائيءَ جو اثر هندستان تي ڪهڙي طرح پيو پر
حقيقت آهي ته جاين جا اگهه ڪري اچي پٽ پيا هئا.
وڏيءَ مشڪلات کان پوءِ هڪ واپاريءَ سڄي ملڪيت
ساڍن ٽن لکن ۾ گروي ڪري ورتي. گروي مدي واري
هئي. ڪيس پوروئي نه ٿيو هو ته مدو پورو ٿيڻ لڳو.
ڪيدارناٿ ششدر هو! الڪ پري ۾ ٿي ٽڪورا هڻيائين.
روشنيءَ جو ترورو نه نظر ٿي آيو. مدو پورو ٿيو ته
گروي ٿيل ملڪيت نيلام ٿي وئي. ڪيدارناٿ
ڪنگال ٿي ويو. اعتبار نه ٿو اچي ته انهن ڏسندي
ڏسندي لک ڪک ٿي ويا. پر جڏهن قسمت ڦري تڏهن
آسمان ۾ اڏامندڙ انسان پاتال ۾ غرق ٿي وڃي. ڪيس
هارائين، اهل ۾ هارائين! ڪوڏيءَ ڪوڏي جو
محتاج بڻجي پيو. محل جنهن جو ٽن ايئر هو ان جو مالڪ
ٿجي ٻاهر نڪتو، سنيما اهائي لڪشمي ٽاڪيز هئي
پر اهيءَ مان ايندڙ لڪشمي جو اڌڪاري ڪيدارناٿ

نه هو. ڪراچ زور سان ٿي هلي، ٻر انهيءَ ڪراچ ۾ سيٺ
جي موٽر مرامت لاءِ نه اچي ڪال هئي. واڙيون وسيون
ٻٽون هيون، مسواڙ وٺي وڃو مٿيب به، ساڳيو هيو ٻر
اصلوڪو ماڻڪ جيڪڏهن چاهي ته هڪ ڪريءَ ۾
مسواڙي اٺجي نه ويهي نٿو سگهي. ڪهڙي ڪڙي سزا!
ڪي چوندا ته ايشا جي آهن ڪري اگر ٺڳو ناس
ٿيس، ڪي چوندا ته اعمالن جي سزا مليس، ڪي چوندا
زبان کي قبضي ۾ نه رکڻ ڪري ايڏو زيان ٿيس! ٻر
مان چوندس:

”ڪرم جو سنسار آهي، جو ڪري تو سو ڀري“

ڪاموڙ جي هڪ ڌرمشالا ۾ هن سيٺ جو مقام آهي.
سندس استري ۽ ٻار ٻچا ۾ آهن. ٻاڻ اسپتال جي جنرل
وارڊ ۾ آهي. ٻيچاڻ وارو ڪري ڪولهيس! ڪنجهي ٿيو،
ڪڪي ٿيو ۽ هرهر ٿيو چوي:

”ودوا جا ٿسا واهس ڪندس! ڪنهن سان ڪوڙ
نه ڳالهائيندس!“ ٻيڻاو جا ڳوڙها ڳاڙي ٿيو ٻر هاڻي
چا ٿيندو؟ دولت جي لڪير ڪير ميٽي؟ جيڪي ٻوکيائين
سو لڻيائين! شال ٻيا سندس حالت مان عبرت حاصل
ڪن! سنسار ٻاڙار اسرار آهي. صاحب وٽ حساب چٽو
آهي. سچ آهي جڏهن درويش چيو آهي:

”ڪرم جو سنسار آهي جو ڪري تو سو ڀري“

"مهر ڪري مهر جا والي
نماڻن مٿان تون"

لاهيارو وڪيل آهي، هڪ بئرسٽر. فضيلت ۽ ليافت جو صاحب آهي. ڪومدل لا ۾ قابل آهي ۽ موڪل لا ۾ ونجڻ جو ڪولهي. سياو جو سڀاڄهو ۽ اصولن جو پڪو آهي. هر طرح وشواس لائق. اهوئي ڪارڻ آهي جو اصيل هڪرار هن وٽ آيو ۽ وس پڄندي پئي وڪيل کي پنهنجا ڇوليڙا ڪولي ڏيکاريندو. انڪم ٽيڪس، سپلس ٽيڪس، ٽرسٽ انڪٽ ۽ ٻين اهڙن منجهيل معاملن ۾ هي ملوڪ ماڻس پنهنجو مٽ پاڻ آهي. سڌو سڌوانو، سچو پر قابل وڪيل آهي. جي هن جو مان ڪندا آهن ۽ جيترا رمع هن جو قدر آهي. ودپا لاءِ ته خاص چاهه اٿس. لڪين روپيا ڪاليجن ۽ سڪولن جي اڏڻ ۾ ڪنا ڪيا اٿس. ودپا دان امر دان آهي پر ٻيا به ڪيترا ڪارڻ آهن جن ۾ هن سچڻ دل وجان سان سهائتا ڪئي آهي. اسانجي جاتيءَ ۾ ڪيترا ڏنران شخص آهن جي دان ڏيڻ چاهيندا آهن. پر انهي ڏيڻ چاهيندا آهن جتي سندن ڏن صحيح طريقي سان سڦل ٿئي. اهڙن ڪيترن دان ڏيڻ جي اداراچتائيءَ جو لاڀ هن صاحب

ٻوڙن رهڻ ورتو آهي. هونءَ به ڪڏهن ڪاره لاءِ ٻئي
جي اُٺاٽ ڪانهي، اُٺاٽ آهي ته نشڪام، اسوارٿي ڪم
ڪندڙن جي. مان ائين سمجهان ته هن شخص کي ڪڏهن
به سستا ڪوڙ ۾ ٻئي جي آرچ ٻڌي آهي. هيڏو
حالت اهڙي آهي جو ڪيترا شاهوڪار ٻانورادو، گهڙي
اچي ٿا ليڪن جڏهن ڳوٺاڻون هن جي اڳيان رکن ته ڪڏهن
ٻوڪي ڪاره ۾ لڳاٻو. هاڻي اسان ذڪر ٻڌون جو جيڪو
ڪائنس حساب به ان وٽن. حيدرآباد جو پنهنجي طبقو
خاص طور سنڌس چاهڪ آهي. ڏاڍي ڏاڙهيءَ جي
صلاح ڪرڻي هوندي ته هن سان ڪندا، ٻين ڏسڻ جو
مولهاڙو هوندي ته اچي هن کان سلجهائيندا، ڪئي ڪا
چوڪ ڪئي آهي هوندا ته اُن کي سڌارڻ جي واسطي هن
کان اچي پڇندا، سکرت جو ڪم ڪرڻو هوندو ته هن
سان ئي اچي اچا پرکهت ڪندا. اهي ٻالڪي ته ڪيس
ٻاءِ ڪري سمجهندا آهن ٻيو سنڌ جي ٻين ٻرائين جا
ماڻهو به مشوره ۽ مدد لاءِ وٽس ئي ايندا آهن. هن وٽ
به سڀ سمان آهن پنڊت ۽ ڪان ٻري آهي. جاليءَ ٻرانس
جي ٻادٻن ۾ انڪيل ته آهي. دماغ جو روشن، ڳالهائڻ
جو چٽو، دل جو ڪليل، همت جو ڪشادو، ارادي جو
پختو، طبيعت جو ٻاجهارو ۽ نيڪيءَ ڏي مائل هڪ
مالڪي مڙس آهي. سنڌ ان کي خاص فخر آهي جو اهڙو
آدرشي ۽ اتم جيو وٽن موجود آهي. مان تمام چڱيءَ

رهڻ سڱائاڻس ۽ جيترو وڏو آيو آهيانس اوترو وڌيڪ
ٿو پيار ۽ عزت ڪريانس. سنڌ ۾ فقط سنڌس ڳالهو پڌو
هئم پر هيءَ هندستان ۾ تمام نزديڪ آيو آهيانس. پريان
پتو پيو ته سون لڳندو آهي پر هي سولو شخص روارو ۽
وڃهو ته اڄ سون جو تيهل ٿاپڻ ايو آهي.

هڪ ڏينهن ڪاليج جي آفيس ۾ اميدوارس لاءِ
ڪنهن اڳي منهنجي ڪاهي ٿي هيٺ رکيو. ٿري ڏئي
ته ديوان پنڌو آهي. دستوري ٻاهر ٻڌي آواز مان ڇڪائين
”ڪٿي آهين رام؟“ مان ڪجهه چوان تنهن کان اڳ ٻاهر
ٿي چيائين ”ڪهڙا وڏو ڪلارڪ سان واعدا ڪريان؟“
مون چيو ”ڪن شاگردن جي فين جي جوابداري ڪنهن
الام اهو پوري ڪرڻ لاءِ چيائين. مون پيا ته سڀ پئسا
پريا آهن باقي روپيه پنج سؤ رهيل آهن سي پگهار مان
ڪاٽڻ لاءِ چيومانس.“ عجب مان پڇيائين ”پگهار مان
ڪاٽائيندين؟“ مون ساڳي ڳالهه لوني ۾ چيو ”ڪو نه ڪو
ساٿين جو ٻارو اچي پورو ڪندو. پر جيستين ڪو سڄو
سهاٿنا لاءِ رسي ٿيسين ته پگهار مان ٿي پورو ڪبو!“
ڪجهه نه ڪو. پلي ٿي نوڪري هٿي هليو ويو. صبح
جو ڪاليج ۾ آيس ته پنج سؤ روپين جو چيڪ اچي
ڪنهن ڏنو. مون ڪٿي ماٺس پر اڃا شڪرگذاري مڃيانس
تنهن کان اڳ چيائين ”اون ڪريان ٿو ته، مان ڇو نه
ڪريان؟ هر سال پنج سؤ روپيه اساڻجي ٽرسٽ مان

ٻڌائيندا رهندا. وڏو ڪي جهڙوڪي گهرجيس سو گهري وٺج.
ان جي مدد لاءِ گهري وٺڻ ۾ شرم ڇا جو؟"

روزانو ٻڌج سؤ ٻر سندس لفظ لکي روزانو جا! آهي نه لاڪيٽو ٿيس. ٻڌج سال ٿيا آهن ته هو سال ڇيڪ ايندو آهي جنهن مان گهٽ ۾ گهٽ ڇهن شاگردن جي مدد ٿيندي آهي.

اڄڪلهه آهي هيءَ اسانجو ٻيو پيسو ڏيڻ. ڏاڍو مشغول ماڻهو آهي ۽ مشغول ماڻهوءَ کي ئي فرصت هوندي آهي. پيو نه ته جڏهن ڪڏهن ڪلب جي ڪنڊ ۾ ويٺو پڙهندو فائيل جاچي، لڌو هن وڃي پاسي ۾ واڪبيس ته ڪلاڪ اڌ ساڻس ملي پوندو. ويٺو ته پڙهندي ڪم کي وساري ڇڏيندو. اهڙيءَ ته پيار، همدرديءَ ۽ سچائيءَ سان واهي رهاڻ ڪندو يا صلاح ڏيندو جو من ٿي ٺاري ڇڏيندو. آرتوار جو ڏينهن هو، ڪلب ۾ ويٺا هئاسين ۽ اچي دنيا جون ڳالهيون لڳيون ڪوڙ ۽ سچ جو اچي ذڪر ڇڙيو. چار ڄڻا هئاسين ٻاڻ ۾. هڪ ڄڻي چيو "ڪوڙ ڪمائيندڙ ماڻهو ڪيترو نه ڇڙهي ويا آهن؟ پيسو ڪمائڻو هجي ته ڪوڙ ڪمائڻو پوندو." ٻئي چيو "سرڪار اهڙا ته ليمر ڪيا آهن ۽ ٽيڪسون وڌايون آهن جو سڄو سنئون ماڻهو ڏاڍو ۽ واپار ڪري پيٽ گذران ۾ نه ڪڍي سگهندو." مون پڇيو "انسان جو سک ۽

الله صرف پئسي تي منحصر رکڻ نه ڇا؟" ديوان چيو
"دنيوي پدارٿ ۽ دنيوي سک ملڻ لاءِ ته الله جي
الله لاءِ من جي سچائي گهرجي. مون ننڍي هوندي
هڪ سبق پڙهيو سو پڪو ڪري ڇڏيم. مون محسوس
ڪيو آهي ته نيڪي ورٿ نٿي وڃي." اسان پڇيو
"ڪهڙو سبق سکيا؟"

ڪلندي چيائون "هڪ چرچو هو جو چرچي مان سکيا
لي پئي. جو جيڪي ٻيو سو چڱيءَ طرح ياد اٿم."
اسان جي چوڻ تي ڳالهه ٻڌايائين. ڪهڙي نه سکيا ڏائڪ
ڪهاڻي!

چيائون "بئريسٽري پاس ڪري اچي حيدرآباد سنڌ
۾ پريڪٽس شروع ڪيم. ولايت مان نئون آيو هوس، آڪهه،
سنئي مان هوس، ڪچو جوان هوس، انهن ڏينهن ۾
بئريسٽرن جو مان به وڏو هو سو ڌج مچ سان اچي
وڪالت شروع ڪيم. اچڻ سان اچي هزارن جا ڪيس
ڪوڙ ڪنهن به پڪو ويچار ڪيو هوم ته ناڻي ڪي سستو
ڪو نه ڪندس. سک!

"هڪ ڏينهن ڪورٽ جي حاطي مان ٿي لنگهيس
ته ناظر سڏ ڪري موڪلي پٺيان. مون کيس چيو "ڇو؟"
ناظر صاحب چيو، "ديوان، هڪ سيٺ جي مشين نيلام
لٿي آئي آهي، توهان ڪي ڪوئي نه وٺي ڏيندو." مون

پڇيو، ”ڪنهن جي مشين آهي؟“ اشارو ڪري چيائين
”هن مائيءَ جي، مسواڙ جي پئسا رهيل اٿس؟“ تڏهن لاءِ
مشين ضبط ٿي اٿس.“ مون پڇيو، ”ڪيترا پئسا اٿس؟“
چيائين، ”ست روپيا“ پريان ڏٺم ته مائي وڏي سڏهي
ڪنڊ ۾ ويٺي هئي ۽ ويٺي روئاٽين. انهيءَ ڏينهن سؤ
روپيا مليا هئم سو اُلاجي ڪهڙي اُمنگ وچان اهو سؤ
روپين جو نوٽ ڪڍي ناظر کي ڏنم ۽ چيم ”ست روپيا
ڪاٽي ٻاقي پئسا مائيءَ کي ڏئي ڇڏ. ويچاريءَ
غريب جي مشين پاڻوت ڪري ڇا ڪندين؟“
”انهن ڏينهن ۾ جج دائران ....ل هوندو هو.
ڏاڍو سچيار ۽ دلير ماڻهو. انصاف ته ڄڻ جو لڻ ڪندو
هو پر پاڻ جهڙن وانگر اڪيچپ ڪري گهر جي ديوارن
۾ واڙهي ڪوٺي رهندو هو. پر وڏو ماڻهو هو. ڪيترن
وڪيلن سان گڏ سنگت هوندي هئس مون تي مهربان
ٿي ويو.
هڪ دفعي وري ته اهو ساڳيو ناظر مون وٽ لنگهي
آيو ۽ چيائين ته ”فلاڻو ڪيس کڻ. مون انڪار
ڪيو ته چيائين ”جج صاحب جي مرضي آهي ته هي
ڪيس کڻ.“ مون هائو ڪئي. جڏهن وقت ويو گڏ رهندو
تڏهن مونکي جج صاحب وڏو اساهت ڪندو.
”هڪ دفعي مونکي ڪوٺائي چيائين ”اڄ مونکي
گاڏي کپي، تون مونکي پنهنجي ڪار ۾ گهر ڇڏي
سگهندين؟“ مون چيو ”خوشيءَ سان“ چيائين ”بزار مان

هڪ ٻن هنڌان خريداري ڪرڻي الم سو جي اعتراض نہ
هجي". مون سمت نه ٻوري ڪرڻ ڪالهه ڏنيس. چيم
"خوشيءَ سان ديوان صاحب" هو مونکي ساڻ ڪري
بزار ۾ هليو ۽ سڀني بزار ۾ سڀ سان رام رام ڪندو هلندو.
هڪ ٻن هنڌن تي ٻيو به ڪو خاص ڪم ڪرڻو هوس.
مون کيس گهر ڇڏيو ته هٿ ٻڌي چيائين "لياقت
۽ اهليت، فضيلت ۽ تون لالو ڪيڏا نہ آهين. ايشور جي
آسيس ٿيندءِ" منهنجو من ڀرجي آيو.

"ديوان مونتي اڄ مهربان ڇو هو؟ ٻن سالن کانپوءِ
معلوم ٿيم جڏهن جج ديوان رٽائر ڪيو. ٻارنيءَ تي اڳرٻون
ٿيون. هن صاحب به ڳالهايو. چيائين "٣٥ سال نوڪري
ڪيم ۽ هاڻي رٽائر ڪرڻ جو وقت آيو آهي سرڪاري
ملازم کي هڪ ڏينهن رٽائر ڪرڻو آهي ٿي. مان پنهنجن
تي وڃان ٿو ۽ جيتوڻيڪ توهان سان الوداع ڪندي
ذرا ڏک ٿيم ٿو ته به سراسري منهنجي من ۾ خوشي
آهي. مان جج هوس ۽ پنهنجي نقطه نگاهه کان انياءُ ڪيم.
ٻيا عملدار پينشن کان پوءِ موٽي پنهنجي پنهنجي شهر
واپس ويندا آهن پر مونکي رٽائر ڪرڻ کان پوءِ به هتي
پنهنجي حيدرآباد ۾ ئي رهڻ جو شرف ملندو. مونکي
گهڻائي دوست آهن. پڪ اٿم ته عهدي ڇڏڻ کان
پوءِ به انهنجي دوستي قائم رهندي. دنيا عجيب آهي.
انسان جڏهن اقبال ۾ آهي تڏهن گهڻائي مٽر ٿي پوندا
آئس پر توهان جي پڪ ڏنڊ ڪانسواءِ آئي مان ڇڏي

سکيائين ته تون هن مون کي ڏاريو ته سمجهندا پر اهو
ئي پيار ڏيکاريندا جهڙو ٻچيءَ جي وقت ڏيکاريو اٿو.
ٻاڪر آهيون، ٻاڪر ئي رهنداسين." ديوان وڏي امنگ
۽ سچائيءَ سان ڳالهايو. ڪيترا لوڪ ۽ ڪاڙين سان حاضر هئن
هر هڪ ٻٽي ڪيس ڏاڍي داد ڏني ۽ منهنجي ٻڪيءَ دوستي
جي هڪ ڏني. جج صاحب تقرير جاري رکندي چيو
"آخر ۾ هڪ ڳالهه، چوڻ لاءِ چاهيان ٿو ۽ اهيءَ جو اندرو
ڪرڻ ٿو. ڪتي هڪڙا ٻه ڪمل ويٺا آهن جن سان منهنجو
گهڻو ويجهو رهيو آهي، شايد ٻين ڪنهن ڪان وڌيڪ.
سس پس ٻيو ٻڌندو آهيان ته مان هنن سان ذرا وڌيڪ
گهاٽل مائل آهيان ۽ هنجو لحاظ گهڻو ڪندو آهيان. هن
سامهون ويٺل ننڍڙي ٻيرسٽر لاءِ تمام جام چوندا آهن،
ته مان ڪيس ڏاڍو پيار ڪندو آهيان. هڪ دفعي ته
منهنجي بزرگ دوست ديوان ...... داس ته چٽي ڏنو
ته وڪيلن ۾ اهو خيال ويهجي ويو آهي ته هن ٻيرسٽر
جو ڏاڍو اونو اٿو، مان قبول ٿو ڪريان ته اها ڳالهه،
سچي آهي. الزام ته ٻر حقيقت آهي. هاڻي ٻڌو اهيءَ
جو ڪارڻ. وچڻ وقت سبب ٻڌائي ٿو وڃان ٿو.

منهنجي ٻٽ جي شادي ٿيڻي هئي، مونکي اڻين
لکن لاءِ هڪ سبڻ جي مشين کپندي هئي. قدرت
سان هڪ عربي مائيءَ جي مشين ضبط ٿي آئي. مسواڙ
جي ڀڄڻا رهي پيئي هئي. ناظر اچي ڳالهه ڪئي ۽ چيائين
ته مشين سستي نڪري سگهندي سو مون ته ڪٺي چيو

نه ٻاهي وٺي ڏي. ٿوري ئي وقت کان پوءِ اچي هن
بئرسٽر جي ڳالهه ڪيائين ته ڪٿان اُڌار ڇپائيءَ سان
مشين ۽ ڇپائي مائيءَ کي ڏيائين ۽ انسان ڪڏ خرچ پکي
لاءِ چاليهه روپيه به. هن نوجوان بئرسٽر جي انهيءَ خدمت
مونتي گهڻو اثر ڪيو. مان پاڻکي پڻا هٽڻ لڳس. سڀ
ڏينهن پاڻکي ويڙي وراڻيم. "تون ڇو آهين! آزمودگار
۽ اڙرگو ماڻهو! هڪ مسڪين مائيءَ جي مشين سستي
وٺڻ لئي چاهين؟ توکي قياس نه ڪرڻ گهرجي هيڪاري
نرپ ليهڻ. شاباس آهي هن نوجوان بئرسٽر کي جو
ايتري ننڍيءَ اوسٽا ۾ انسانيت جا ايڏا اُنگ
ڏيکاري." مونڏالهن مهن ڪري چيائين، "جوان، مان
نه چا هر نوجهڙن جيون لئي ٻڪوان ۽ راغب آهي. انهيءَ
ڪارڻ هو جو هڪ ڏينهن توکي پنهنجي ڪار ۾ گهر
پهچائڻ لاءِ چيو هيم. ڪار جي ضرورت ڪانه هئي پر
مون ڄاڻي واڻي ائين ڪيو ته پوءِ مان ڏسڻ گهرندي هر ڪو
ماڻهو ڏسي ته مان تنهنجو دوست آهيان؟"

وڪيل کي مخاطب ٿي پڇيائين "هاڻي ٻڌايو ته هي
جوان منهنجي پوکور جي لائق آهي يا نه؟ اڃا نه پڇو
آهي پر وڌيڪ ڏسو ته هو ڪيترو نالو ڪڍي. هڪ
ڏينهن هي وڪيل سچائيءَ ۽ لياقت سان سنڌ ۾ نالو
ڪڍيندو." بئرسٽر ڳالهه جاري رکندي چيو "مون جهڙي
ڪيس پرنام ڪيو. سڀني تاڙيون وڄايون. بس انهو ڏينهن
انهو شيدهن دل ۾ پختو ارادو ڪيم ته ستيهه جي واٽ

ونديس ۽ دل ۾ دٻا ڌاريندس." درد آواز ۾ چيائين
"مان ٻڪو تو ڏٻاٺو نه آهي؛ وات وٺڻ سان مونکي هر
طرح لاڀ ئي رسندو آهي. مان ايشور جا لک ٿورا ٿو
مڃيان جو مونکي ٻاروي ٻهر لي ٿو هلائي ۽ شڪرگذار
آهيان ان جو. ديوان...... مل جو جڏهن هڪ ننڍڙو مثال
ٻڌائي منهنجي چت ۾ چمڪندڙ چڻنگ کي اُساهه جي
هوا ڏيئي پيپت ڪري ڇڏيو." ڪلي چيائين "رام! تون
ئي ڄاڻ ته ٺڪي وڙيڪ وجهي ٿي؟" مون نه ڪلي چيو
"توهانجي مثال مان ٿي، ظاهر آهي ته ودي تيڻ لاءِ
ڪرڙ ڪمائڻ جي ضرورت ڪا آهي. شال توهانجي زندگي
مان اسانجي سنڌ ۽ هند جو هونهار جوان سبق پرائين."
ديوان کي سڀ سچڻ نالو ۽ نهايت پيارو انس پر
هن آڪاڻيءَ لاءِ ڪٿي ٿا ڪونيوزس اڙيسٽو! شال هن
اڙيسٽو جي جيون مان سکون ته ديا، پرام، ڌرم ۽
نيڪيءَ جهڙن گڻن کي گرهڻ ڪرڻ سان انسان پنهنجي
ماڳ تي رسندو جتي آنند ئي آنند آهي. اچو ته سائين
پوس سان گڏ ايشور جي در آواز ٻون:-

"مهر ڪر اي مهر جا والي نماڻن ماڻ تون
جڏهن ۾ نت منهنجي ڇڱائي،
ڏي سچي سا جاڻ تون
ڪر دکين لاءِ درد پيدا، منهنجي هن هردي اندر
دل اجڙ ڪر سبز سائين، پريم جل سان پاڻ تون"

اڄا پڻ آهن سڀ نه ويا سنسار مان

شريف نالو اٿس، ٧٦ ورهين جو آهي، چترڪارن جي گهراڻي مان آهي. ڇهن سون ورهين کان پشت به پشت اصولن چٽڻ جو ڪم سندس ڪٽنب ۾ ايندو آيو آهي. اڄڪلهه لاهور ۾ ٿو رهي ۽ نئشنل ڪاليج آف آرٽس جو ڊائريڪٽر آهي. چوڻ شاگرد سندس رهبريءَ هيٺ نقاشيءَ جي هنر ۾ پيا اڳتي قدم کڻن. سچي ڪلاڪار وانگر هو پنهنجو هنر پاڪستان کٽي وڃڻ نٿو چاهي. هو چاهي ٿو ته محنتي ۽ محبتي جيئن مدبهالمس فيض پائين. پهاڙي ۽ مغلائي چترڪاريءَ ۾ هو پنهنجو مٽ پاڻ آهي اصل ويٺل پٽيالا رياست جو آهي. ڄاڻو اهڙو ئي آهي. وڏڙن وانگر هن به جوهر ڏيکاريو ۽ مهاراجا هنجو قدر ڪيو. هو پٽيالا رياست جو هڪ رتن هو. ڪلا هنر جي ڪيتن ئي ڏڳ جي قدر ڪرڻ لاءِ پٽيالا مشهور هوندي هئي. سنگيتڪار، چترڪار، ساهتيه ڪار، پهلوان ۽ راڳ پکو خواهه ٻيا فنڪار ايان کان رياست ۾ مان پائيندا رهيا. رياست جا والي جيتوڻيڪ هندو هوندا هئا، ته به هن ڳس ۾ ڪو به ڀيد نه رکندا هئا. هندو مسلمان هڪ وقت يڪ سمان هوندا هئا. ڪلا، ڌرم ۽ ذاتيءَ کان اوچي آهي. اهو ئي ته ڪارڻ آهي جو هن دربار ۾ فتح علي

جهڙا ڳائيندڙ، گاما جهڙا پهلوان ۽ شريف جهڙا چترڪار
ايڏي عـــزت پائيندا هئا! هاڻي مهاراجا جي مرڻ
گهٽجڻ ڪري رياست ۾ ڪلا جو قدر گهٽجي ويو آهي
وڃن ڇڙو ڇڙ ٿي ويا آهن، نه ته ڪي سال هن رياست
جو رنگ اهـــڙو هوندو هو، جهڙو وڪرماجيت ۽ اڪبر
جي دربار جو.

سڪ وڌيڪ جي چار تائين شريف پٽيالا ۾ رهيو،
پر ورهاڱي هن شريف ڪلاڪار کي به پٽيالا ڇڏڻ لاءِ
مجبور ڪيو. ورهاڱي کان پوءِ جڏهن ڪٽ فساد شروع
ٿي ويا. ليڪن جهڙو پڪڙان وارو ڪٿي ويا ۽ رهڻ
جون ندايون وڌيون. جڏهن گهڻا ئي انهن اڏم مڃائي
ڇڏيو. انهيءَ ڳالهه آهي ۽ واجهڙائي جي زماني جي،
لهڪري اهڙي ڪي ڌرائي جو ضرور ڪواهي. سڀ
کي معلوم آهي ته ڌرم مذهب جي تعصب ۾ انسان
ڪيترن انسانيت کوهي ويٺو، ڏيهه وڃائي ويٺو، زندگي
جا قدر ڀلائي ويٺو! سياستدانن حرفت هلائي پاڻ کي
پڌوان ٿي اڀاريو ۽ وچارن پورڙن، سادن، معصوم تي
خوش ٿيو، پر تنهن سڀ ڪجهه وڃايو. پٽيالا به انهيءَ
ونجوڪ جي اهڙيءَ بلا کان ڇٽي نه سگهي. انگريز جي
آڳ اٽڪي اُلي، بدلي جي باهه ڀڙڪي اُٿي. جنهن کي
هٿ ڪيو، انهن جي موت ٻڌي ڏني. لاهـــور ۾ قتل
عام جاري ٿيو، ته امرتسر ۾ انڌير مچي ويو. راولپنڊي

۾ رولو ٿيو، ته دهليءَ ۾ دنگو مچي ويو. ڪراچيءَ ۾
ڪوس ٿيو، ته ڪلڪتي ۾ ڪيس مچي ويو. حيدرآباد
۾ هار ٿيو، ته پٽيالا ۾ هنگامو مچي ويو. انتقام! ٻاڙ ٻيران
۾ پيار لاءِ رهيو، پانيوارن ۾ پاڻيءَ نه رهي، دوستن ۾
دلداري نه رهي، انتقام اڄ سان، اکين کي ٻني انڌي،
انسان کي انڌو بڻائيندو آهي. ساڃهه نه رهي، هوش
نه رهيو ته پنهنجا کي چاهي، ساڻن جا سڀڻ چاچا؟

پٽيالا ۾ جڏهن خبر پهتي ته لاهور ۾ ٻين هندن تي
هندن سان هر طرح جي حرمتي ٿي آهي ۽ سندن مال
ملڪيت ۾ لڱ ڪري ويا آهن، تڏهن پٽيالا جو هندو
۽ خالصا حساب چڪائڻ لاءِ اٿي کڙا ٿيا. هونءَ بدلو
مانين ۽ دوستن جو وڪائبو آهي، پر هتي ته ڳالهه ٿي
اوڙ لسي وئي. سکڙ ٽپ ٻيا سڄي هندستان جا هندو
هڪ ٻئي جا حامي ٿي پيا ۽ سڄي پاڪستان جا مسلمان
هڪ ٻئي جا همدرد همراه! پٽيالا پٽڻي ڪانس ٻاهي.
رڻ مچي ويو. ٻاهيون، ڪوس ۽ لوٽ! قوم جي ڪروڙ
کي روڪڻ ڪنهن آهي.

شريف جي محلي تي حملو ٿيو. ڪنهن ڪاهي آيو
شريف سمجهيو ته موقعو اچي ويو. ٻاهر ماڻهن حشامن
نعرا ٿي هنيا ۽ محلي جي اندر هرڪو ڄڻو جي اندر
۾ ڍڪيل هئي. جي ٿا ٻاهر نڪرن ته ٿا ڪسجن ۽ جي
ٿا اندر رهن ته ٿا سڙي ڀسم ٿين. فسادي محلي کي

پاڻ ڏانهن، تنهن کان اڳ هڪ ملٽري لاري انهيءَ طرف
آئي. ملٽري ڏسي ماڻهو هٽيا، پر زور سان نعرا هڻندا
رهيا. لاريءَ جي چارج ۾ هڪ نوجوان ڪئپٽن هو،
جنهن کي محلي ۾ رهندڙ مسلمانن کي سلامتيءَ سان شرڻارٿي
ڪئمپ ۾ پهچائڻو هو. ملٽريءَ کي مدد لاءِ ايندو ڏسي
محلي جي ماڻهن ۾ اميد جاڳي. شريف ۽ سندس ڀائي
به اچي لاريءَ ۾ ويٺا. نوجوان ڪئپٽن شريف جي پاسي
کي ڏٺو. عجب جي ڳالهه آهي ته اهڙي وقت به
هو اچي هن کي پيرن پيو. ويچارو ڌڪيل، مايوس
مسلمان حيران ٿي ويو. ڪئپٽن چيو، "استاد سائين،
سڃاتو؟" ڇتائي نهارڻ سان چيائين "چندن ايندي آهين
تون مون کي بچائڻ آيو آهين؟" چندن چيو "خوشي اٿم
ته منهنجي استاد ۽ سندس ڪٽنب کي بچائڻ جو بار
منهنجي ڪلهن تي پيو آهي. سوڳند آهي هن ملٽري
پوشاڪ جو ته سر جي سٽ ڏيئي به توهان کي سلامتيءَ
جي هنڌ تي پهچائيندس." چندن واعدو ته ڪيو، پر
اليڪي سمجهيائين ته انجام اوکو ڏٺو اٿم." فسادين جو
ميڙ وڌيو ئي وڌندو ۽ هو تمام وڏي جوش ۾ هئا. رستو
روڪي بيهي رهيا ۽ چوڻ لڳا، "خون جو بدلو خون
آهي. اسان کي انتقام کپي. پاڪستان ۾ ملٽريءَ وارن
پاڻ گوليون هلائي هندن کي ماريو آهي ته توهين به
انهن جو ته ڇا ڪريو؟ ڀلا ڇڏيو انهن کي ته اسين پاڻ ئي
ڪريون." چندن هڪ ٽي لي ايندو. دريو آواز ۾ چيائين،

"آگيا جو پالڻ ڪندس ۽ انجام جي حرص نه ڪندس. سرڪاري حڪم جي انحرافي نه ڪندس ۽ پنهنجي استاد سان سخن نه ٽوڙيندس؛ هن لڙائيءَ ۾ منهنجو گرو آهي. پنهنجي استاد کي اکين آڏو مرندو ڏسي سگهندس؟ ماتا، پتا ۽ گرو! هن لڙائيءَ ۾ منهنجا ماتا پتا ڏهين ۽ حملو لڳي ته جيڪر مان هٽي وڃان؟ پر استاد کي ڪيئن ڇڏيندس؟" آواز آيو، "استاد مسلمان آهي، مسلمان دشمن آهي، دشمن کي پناهه ڏيڻ پاپ آهي." چندن چلائي چيو، هٽي وڃو، "مولڪي پنهنجو فرض پالڻ ڏيو." سپاهي ساوڌان ٿي ويا، رائيفل سڌا ڪري ويا. گولين هلائڻ جي حڪم ڏيڻ کان اڳ چندن وري به چيو، "ڀلو چاڪ اٿو چاهيان. پاڻ تي گوليون هلائڻ ته حيف آهي، پر جي وڃن پنهنجن ڪريان ته لعنت آهي. جيسين مان جيئرو آهيان، تيسين منهنجي استاد ۽ هن لڙائيءَ ۾ وڙهندس ساڻن جو وار به ونگو نه ٿيڻو آهي." ايئن چئي چندن پنهنجي لمبڙي ڪوڙي گولي مشين مٿي ڪئي. ست ست ڪري گوليون آسمان ۾ اڏائيون. پل ۾ ۵۰ لڪاءُ لڳي ويو! وڳوڙين سمجهيو ته انهيءَ مشين جي منهن ۾ وڃڻ ۾ اجائي هڙ ٻاٽي ليندي. لڙي هلي ۽ خلق ڀري ٿي.

چندن جو ٻين ٻڙي آيو. شريف ۽ سندس ساٿي وارا شرنارٿي ڪئمپ ۾ پهتا، جتان کين پاڪستان پهچايو

ويو. چندن پيدي پنهنجي استاد کان ٻڌوان پيٺي
موڪلايو. استاد آسيس ڏيندي چيو، "چندن وانگر
سڄي ديش کي خوشبوءِ سان واسيندا ان. شاگرد هجن
نه تو جهڙا! چندن لڙي هڪوار وري نه پرڻام ڪيو.
نمرتا سان چيائين، "ملڪ ۾ آدم مهي ويو آهي. پنهنجي
ٻوليءَ جي سڃاڻ به رهي آهي. مان نه جيڪر چاهيان ٿو،
توهان جهڙا ليڪ انسان هتان هليا نه وڃن، پر هيءَ جو
سياستدانن ٻيٽ پار ٿو آهي، تنهنجي ليس ڪان ڪٿ
اهي سکڻي؟ وڃي، هولڊي ايشور جي اڇا نه وري
ملندا سين."

استاد ۽ سندس سالن جي اکين مان ڏه ٽاه ڳوڙها
ڳڙي ويا. ڏڏندڙ آواز ۾ چيائين، "استاد لاءِ ايڏو مان!"
چندن جواب ڏنو، "استاد ۽ پيڙهيءَ جي سڪان ۾ ڪهڙو
فرق آهي؟ جيئن جو جهاز هلي ٿي استاد جي مهربانيءَ
سان ٿو. ماتا ۽ پتا جو درجو اوچو آهي، پر گرو تو
اونده مان ڪڍي سوجهري ۾ ٿو آڻي."

ڪهڙا نه سندر لفظ! گروءَ جي وڏي مهما آهي.
سو چنڊ اڀرن، هزار سورج چڙهن، پر گروءَ کانسواءِ
اونده آهي، صاحب ٿا فرمائين:-

"مان پنهنجي گرو ديو تان ڏينهن ۾ ڏهه دفعا
قربان وڃان، جنهن انسان مان ديوتا بڻائڻ جي طاقت
اٿيءَ ۾ ني آهي."

اڄ ڪلهه، آهي استاد جي اهڙي عزت؟ ڪو زمانو هو جو اهين سمجهيو هو ته "ماستر جي مار، پيار جي سوار." پر اڄ ڪو ودياگورو پار کي ڏبيهه ته ڪري سگهي! مائٽ اُبري اٿندا، چئي: "منهنجو پار ناز جو پاليل، سڀار جو نوپل، دل جو ڪمزور ٿڪڪي ڏنائين ڇڙٻون! مفت ۾ لُو ٻڙهي ڇا؟ ڦوڙن ٽتا ٻرائون ڇا؟" پار ۽ مائٽن جي اها عجيب منوزلي ڏسي اهين سمجهڻ لڳا آهن ته سڪول ۽ ڪاليج آهن دڪان، آچاريه آهن دڪاندار ۽ شاگرد گراهڪ. گراهڪ جي عزت ٿيڻ گهرجي، اهو شش ڇا پرائيندو جو وديا پرائڻ وهندو اهيءَ ويچار سان ته ٻزار مان جنس خريد ڪري اچان. ڪي ڇوڪن ته اڳيان استاد ۾ ڪوڙ رهيا آهن. آهن ڇو ته، پر اهن جو قدر ڪٿي؟ وديا گوروءَ کي گهرج ته هٿڻ ڪهي. جو وديا ڏئي سو سوڻتو هٿڻ ڪهي. اڄڪي سڌس سڌيال جو ڪم ٻئن تي هوندو هو، پر اڄ؟ پورو سورو پگهار، خرچ وڌيل، سڌس اسٽتي ڪهڙي آهي؟ جڏهن ڪي ضروري گهرجن ڪسي پوري ڪرڻ جو ساڌن ڪراهي سو ڇا ڪري؟ ماستر جو درجو ڪيڏو نه اوچو هوندو هو. سڀڪو ڳروڻ سڌس عزت ڪندو هو. هاڻي گهٽ ۾ گهٽ درجو ماستر جو آهي.

پٽيوالي جو پگهار ماستر کان گهڻو! رستي ۾ ڪو ماڻهو مٿل ڏسو ۽ سڌس سڃاڻپ ته ٿئي ته سمجهو ته

ماستر هوندو. ملڪ جي ترقي چاهيو ٿا ته استاد جو احترام ڪرڻ سکو ۽ کيس هر ڪا سهوليت ڏيو ته هو ٻيا هڪ اڳتي هلي سگهي ۽ پنهنجي وديا سان ديش کي فيض رسائي."

چندن ٽيڇر جي قرب ۽ عزت استاد جي دل کي لوڏي ڇڏيو. ٻڙڪي واري آواز ۾ چيائين، "تنهنجو احسان ڪڏهن به نه ڀلندس." چندن چيو، "اوهانجا هزار احسان مونکي ياد آهن." استاد چيو، "هن اٽالڪي وقت ڪنهن ۾ ايڏي شرافت......" چندن هٿ جوڙي چيو، "مونکي شرمسار نه ڪريو. مون پنهنجو فرض پاليو آهي، نه فقط پنهنجي استاد سائين سان، پر انسان ذات سان. انسانيت کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو آهي؟ مونکي فخر آهي ته مون سچي ڌرم جو پالن ڪيو آهي."
استاد چپ رهيو، پر شريف خاموش رهي نه سگهيو. هٿ مٿي ڪري چيائين، "توهان انسان نه آهيو، پر فرشتو آهيو...... ٽيڇر جو فرشتو! الله توکي اوچ تي رسائيندو. شريف منهنجو نالو آهي، پر شريف کي شريف ٻڻجڻ جي وات توهان ٻڌائي آهي. خدا حافظ!"

شريف اها ڳالهه ٻاڙ ڪئي. انڊين ايڪسپريس جي هڪ خاطره ايس-وي. ٽيڇر سان ڪئي.

ٽيڇر صاحب کيس هڪ ڇهر نماءِ ۾ مليو. شريف "ٽيڇر" نالو ٻڌي، ڇوڪري اٿيو. ٧٦ ورهين جي

ٻڍڙو ڪلاش خوشيءَ ۾ لرزندي چيو، ”ايڊي صاحب
تالو الو؟ مان هرڪنهن ايڊيءَ جو تابعدار آهيان، عاشق
آهيان. هڪ ايڊي نوجوان ڪئپٽن جي ايڪي ۽ بهادري
جي ڪري اڄ مان جيئرو آهيان. روز هن نوجوان جي
وڏيءَ عمر، سلامتي ۽ خوشحاليءَ لاءِ داور جي در دعا
گهرندو آهيان. سورهن سالن ۾ هڪ دفعو به ڪيس
پنهنجي دعا ۾ ڪونه وساريو اٿم.“ ڪئپٽن سان چيائين
”اکين اڳيان لاشن جو ڍير پيا هئا، چوطرف باهيون
لڳيون پيئون هيون ۽ موت اسانجي طرف اڳتي وڌندو ٿي
آيو ته هڪ فرشتو اچي اسانجي مدد لاءِ پهتو. ننڍڙو جوان
هو، بدن جو ڪالنو، ارادي جو پختو ۽ سخن جو سچو.
خدا هن کي اسانجي حفاظت لاءِ موڪليو هو. هنجو نالو
به ”ايڊي“ هو، چندن ايڊي!“

ايڊيءَ حيرانيءَ مان چيو، ”الهيءَ جوان جو نالو
چندن ايڊي!“ شريف پڇيو ”تون هن کي سڃاڻين؟“
ايڊيءَ چيو، ”ها، سڃاڻانس. چندن منهنجو پٽ آهي
۽ هاڻي بمبئي ايريا ۾ ڪرنل آهي. اوڪمانڊر به اچڻو
ٿيو.“ شريف گهٽيل آواز ۾ پڇيو، ”چندن تنهنجو پٽ
آهي؟“ ائين چئي، شريف ميان ايڊيءَ جي پيرن ۾
جهڪي پيو. پٽ پٽ ڪري چيائين، ”مان توکان به صدقي“
ايڊيءَ اٿڻ ڪيس مٿي ڪيو ۽ ڇاتيءَ سان لڳايو. ڪا
مهل ٻئي هڪ ٻئي جي ڀاڪر ۾ هئا. هڪ ٻڍڙو ۽ ٻيو

مسلمان! ٻيديءَ جي اکين ۾ آنسو ڀڙي آيا. آنسو فقط ٻيديءَ جي اکين ۾ نه هئا، شريف جي اکين ۾ به. ٻنهي هڪ ٻئي جا ڳوڙها اگهيا. شريف چيو، ”هتي خوش آهيان. پر پاڪستان ٻيهر مقرر ڪري ڇڏي آهي، وقت سڪون ڏو گذري. ڪم ۾ دل ٻهلي پيئي آهي، پر ٻچيالا مرڻ گهڙيءَ ڪانئين ٻه نه وسرندي.“ ٻيديءَ چيو، ”ٻچيالا لاءِ اچا ۽ پيارو اٿو؟“ شريف چيو، ”وطن ڪڏهنڪان وسري؟“ لڏو ساهه ٻري شرڏا سان چيائين، ”چندن کي منهنجو سلام ڏجو. چئجوس ته جڏهن به پاڪستان ۾ گذريل اکين حالتن جو ذڪر ڪندڙ آهي، اڏهن مان سندس مثال ڏئي چوندو آهيان ته ڪيڏي ڪڏهن هڪ قوم جو ورثو نه آهي.“

ٻيديءَ پڇيو، ”هيءَ اٿوڪي آڪاڻي اخبارن ۾ شايع ڪريان؟“ شريف چيو، ”خوشيءَ سان. پاڻ سڀني کي خبر پوي ته هڪ احسانمند دل پاڪستان ۾ به هندستان جي هڪ باشندي لاءِ دعائون ٿي گهري.“

هي وارتا ٻڌي، اڪيلي چندن ٻيديءَ لاءِ عزت پيدا ٿي ويئي. من ٿي مون ۾ مون هنڪي پرڻام ڪيو. پر پاڻ ويدي جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو. ڪيمرا ته الائي ڪهڙو هو، پر مون سمجهيو ته ڪو ڳائي رهيو هو:-

”اچا ٻچي آهين، سڀ نه ويا سنسار مان“

"جيڪي ڌڻي ڪري ٿو تنهن ۾ آهي چڱائي"

وشواسي جيو هر ڳالهه ۾ ايشور جو هٿ ڏسندا آهن ۽ جيڪي به ٿيندو آهي تنهن ۾ چڱائي سمجهندا آهن. ڪا سٺي خبر ملندي اٿن ته به چوندا شڪر آهي، ۽ جي ڪا بري خبر ملندي اٿن ته به سندن واتان نڪري ويندو "انهيءَ ۾ به ڪا چڱائي." هاڻي ته مون کي به انهيءَ چوڻيءَ ۾ وشواس آهي ته ائين هوندي جڏهن وڏي اما يا ٻيو ڪو بزرگ ائين چوندو هو ته اندر ۾ کل ايندي هئي.

هڪ دفعي اسانجي پاڙي ۾ ڪو ماڻهو مري ويو ته مون ڊوڙندي وڃي اما کي چيو "اڄ فلاڻو ماڻهو مري ويو" هوءَ ڪجهه گهڙي ٿي چپ رهي لمحن کان پوءِ مون چيو، "انهيءَ ۾ به ڪا چڱائي هوندي، اما ڪنڌ لوڏي چيو، "انهيءَ ۾ برابر ڪا چڱائي هوندي." مون چيو "اما هو ويچارو مري ويو! انهيءَ ۾ ڪهڙي چڱائي هوندي؟" اما جواب ڏنو، "خبر آهي ته جيڪڏهن وڌيڪ جيئرو هجي ها ته ڪهڙي نه ڪهڙيءَ بيماري ۾ ڦٿڪي مري ها؟ ڪنڌ ڌوڻي چيائين، "پر ايشور لوڪان سياڻو آهي." مون چيو، "اما اهڙي ڳالهه ته راجا

۽ وزير جيڪو به پڙهيل اٿم، هوشياري ڏيکارڻ لاءِ راجا ۽
جن واري ڳالهه ٻڌائي هئائين. شروعات ڪري پڙهي ويس،
ڪتاب ۾ لکيل ڪوتا:-

“راجا ڪڏهن ٿي انب چاهيو، ڪپ مان سندس هٿ وڍيو
چيو وزير ته ڀولو ناهه، اُن ۾ ٻي ڪا ڀلائي آهه،
راجا ويٺو هو ڏمرئو، لهڻ وزير کي قيد ڪيو.”

آما اُن ۾ روڪي چيو، “ٻڌي اٿم اها آکاڻي، ته
راجا اڪيلو شڪار تي ويو ۽ جن ڪٺي وٺس، جو جن جي
راجا کي ڏسي ماڻهو هو ته هو ڪڏهن سڳهو انسان جو
خون بدن کي لڳائيندو ته سندس ڪوڙهه ڇٽي ويندو.
هاڻي توهان ٻڌايو ته لهڻجي راجا کي ڇيو ته هڄي ها
ته ڪسجي نه وڃي ها؟” مون سمجهيو ته آمان ٿالي آهي
سو ڪيس سمجهائڻ لاءِ پڇيم، “اما راجا جي ته چڱائي
ٿي جو ڇيو آهس ۽ خون لهڻ کان بچيو، پر وزير جي
ڪهڙي چڱائي ٿي جو ناحق وڃي قيد ۾ پيو!” اُما
پاڻ سوال پڇندي چيو، “جيڪڏهن ڏمرجي وزير کي
قيد ڪري اڪيلو شڪار تي نه وڃي ها ۽ وزير ساڻس
هجي ها ته ويچاري وزير جو حال ڇا ٿئي ها؟” واڻڻ
وانگر آما جي منهن ۾ نهاريندو رهجي ويس. اُما
پاڪر پاتي چيو، “بت سڀ ۾ ڀلائي.” سنسار ۾ اهڙا
جيڏو برابر آهن جنکي ٻئي جي ڀار کان جيڪي به اهي
سو مٺو لڳندو آهي.

هڪ دفعي دوارن جي چوڏهين جي ميلي تي
ويو هوس. هڪ ٻارڪ دوست کي اچي بخار ليو. مون
چيو "ڪاڪا، ڪراچيءَ مان ڪهڙي آيا آهيو درگاه تي
۽ توهان کي اچي بخار ٿيو آهي!" ترت جواب ڏنائين
"بابا ٻڌ اوستا آهي، شايد هلڻ جو وقت اچي ويو
هجي. سائين جي اهڙا مرضي هوندي ته مسان مان
سڌارجڻ کان اڳ اچي سندن قدمن ۾ ڪران. ستگرو
سائين جي اڳيان ساڻس ڳالهيون ٿيان ته انهيءَ کان وڌيڪ
مالڪن جي ڪهڙي مهر ٿيندي؟" موڪلي سندس
پهچي ويو. سوچيم ته پهرين سندس کي ٻڌائون پهچي ويا
آهن ته هن مسان ۾ سندس سفر پورو ٿيو آهي. رات
سڄي چونڪيءَ ۾ گذاري ٻيا صبح جو ٻيون ڪاٺي سمهي
پيس. مڇهند جو سڏو ڪاڪي جي ڪوٺيءَ ڏانهن ويس.
ڏسان ته ڪاڪو اوُندو ويٺو آهي ۽ ونڊو ڪيو پئي. مون
چيو، "ڪاڪا ڪالهه ته ڏڪائي چڙهيو هوَ. مون
سمجهو ته دنيا ۾ دم پورا ٿيا اٿوَ. اڄ ته خوش پيا لڳو"
ٻيا سوچڻ جي جواب ڏنائين، "آيا ٻارڙا تي ميار ڪٽڻي
ڪاله هرندن. سوچيو هوندائون ته ڪراچيءَ مان آيو
آهي ميلو ڏسڻ ۽ اسين چو بيماري جي موت جي تهمت
ڪڻون؟" مون چيو، "ڪاڪا پئي پاسا ٿا ونو نه."
صدق سان چيائين "جيڪي ٻار ڪري انڌن ۾ چڱائي"
اَما جا اکر ٽنهين سر ڪنن ۾ دهريا.

پوءِ نه پنهنجو ۽ اهو ٿيو ۽ ڏيري اٿيءَ سچ کي
ايترو نه محسوس ڪندو ويس جو ڪيترن وقتن تي آلت
ڏيندي، دکي جهون کي چوڻ لڳس "نه انهيءَ ۾ نه
ڪا چڱائي."

هڪ ڏينهن مان ٻولي وڃڻ لاءِ تيار ٿيس. جڏهن
پنهنجي هڪ پياري دوست سان ڳالهه ڪيم ته هن
چيائين، "توهان ۾ ڇو نه وڃو؟ مان موٽر تي موڪليان."
ساڳئي ڏينهن رات ٿالين موٽي اچجو" مون چيو، "ٺيڪ
آهي." پارهين اڄي مڇهند جو موٽر پهچڻ ڪپندي هٿي
ٻه اياٽي پڄي ٿاٿين ڪاٿ آئي. دوست کي فون
ڪريان ته هو هو ٻيو چوي، "الاڪجي ڇو گڏرائج ۾ دير
ٿي آهي، بس اڄها پهتي." اڄها اڄها ڪري چار لڳي
ويا. سوچڻ لڳس ته جيڪڏهن ٻاڪن ڪٿين ۾ وڃان
ته دير ٿي ويندي ۽ جيڪڏهن موٽر ٻــ، ڪٿي اڇي ته
جنهن سان ڪڏهن الــم تنهن سان ماڻ جو وقت نه وڃو.
دل ۾ هٺڻ لڳس ته وڃان يا نه. اڃا فيصلو ڪونــ،
ڪيو هيم ته هيڏان موٽر اچي هارن هنيون. مون پڇڻ پڇ
ڪندي چيو، "ڪڏهن تي اعتبار ڪرڻ اڄايو آهي.
موٽر جي لاڄ ۾ ڏينهن ونڊيا وڃائي ڇڏيم. هاڻي وڃڻ
ڪهڙي ڪم جو؟" اڌ ڪلاڪ ساڻ هٿي ڳالهايم، اڌ پنهنجي
پتا صاحب سان. مدهجي پتا دل وندي چيو، "پت
انهيءَ دير ۾ ڪو راز هوندو. انهيءَ ۾ به ڪا چڱائي!

آسرو رام جو ڪري، مان ٻاري لاءِ نڪري پيس. سوامين
انهن ٻڌي اچي ٻاري ۾ ٻيٺس. جڏهن سچ پچ سان گڏ چڙهو
هو مر تنهن جي ٻوري اندر اس ڪاڻ هئي. ٻرائي داس
۾ رات جي وقت ڪڏهن ڪي ڳولهڻ مشڪل! مون سوچيو
"رات رهي ٿو ٻاوان، صبح جا پاڻ صبح جا صبح سان
هاڻي سڏو وڃان ٿو دادا واسوانيءَ وٽ. انهيءَ جو
درشن ٿيو ته اڃا سڦلو ٿيو." آءٌ سيوان سڪول ۾ ته
هيٺ ڪيترا ستسنگي ٻيٺا هئا جن مولڪي سچُ ڏي چيو،
"دادا ته ساڌي انهن ٻڌي ڪان ٻاهر ڪڏهن سان ڪرڻ
گڏ ٿا آهن." مون چيو، ٺيڪ آهي. پلا ٻاءِ جشن سان
گڏ جي سگهان ٿو؟" پڪ هيم ته ٻاءِ کي مهنجي اچڻ
جي خبر ٿيندي ته ڪڏهن ٻه طرح ممڪن هوندو ته هڪ
ساعت ۾ سڀني دادا جي اڳيان رجوع ضرور ڪندو.
ٿيو به انهن پاڻ جشن ڊوڙندو آيو ۽ ڏاڍيءَ حب مان
چيائين، "دادا جا در توهان لاءِ هميشه کليل آهن،
جيءَ آيا اڄ آيا." دادا وٽ وڃي ھليو. دادا ماڻسي
ٻوري ڪٽي هٽي هٿ اکين ٻويت مان پاڪي پاڻون
ته اندر ٿي تري ٿيو، سڌسا تي ميٺڃي وٺا. دادا ۾
ايترو ته ڏيان هو جو ڏنم ته ڪوٺ ته ڪوٺيءَ ۾ ٻيا ڪير
ويٺا آهن. جڏهن دادا جي آسس وٽي سڌن سمڪ
ويٺس تڏهن سياويڪ ٿيس ويٺان ڏانهن نهاريم. ٻهرين
نظر پيڻ ايشوريءَ ٿي ٻئي جڏهن سان ملڻ آيو هوس.

مونکي خوشي ته ٿي، حيرت ته لڳي. اچانڪ مهنجي
وات مان نڪري ويو، "تون هتي! تو سان ته ملڻ لئي
مرضي هئي." ڪا ويرم دادا سان روح رهاڻ ڪئي ۽
ڪالهه آسيس ورتم. دادا اهڙي ته پيار ڀري آسيس
ڪئي جو ان پيڻ لئي وڏو اثر ٿيو. اٿي جڏهن ٻاهر
آيس ته ڏٺم هوءَ به ٻاهر آئي. خبر هئس ته مهنجو
مٿس ڪهڙو ڪم هو. مونکي اندر ۾ پڪ هئي ته
هنکي دنيوي لساڻ جي مجبوري هئي لڏهن ڪري
مهنجي مرضي نه ٿي رکي سگهي. تنهن ته ونس وڃڻ
مهنجو فرض هو جو تنهن، مون ٻاهر ۾ اها ميار کڻڻ ته
ٿي چاهيم ته پوءِ ڪنهن وقت به هو چئي سگهي ته
مون کيس چيو ٿوري هو. ٻاهر اچي چيائين، "مهنجو
انجام ڪراهي. مونکي سوچڻ ڏيو. ٻه هڪ ڳالهه ٻڌايائو
ته توهان دادا وٽ عين وقت تي آيا."

مون چيو، "اڄ رات نه ته سڀاڻي صبح جو گهر ۾
اچي ملان ها." درويش طبيعت پڻ وراڻيو، "اها ڳالهه
اڄ به هيءَ ڳالهه ٿي پئي آهي." مون کلندي چيو،
"چڱو ٿيو جو ڪار دير سان آئي، جواب ڏنائين، "سڀ
۾ آهي ڀلائي!" مون چيو، "جڏهن سائين ڪرانيءَ ٿيڻ
ڪهو." چيائين، "سوچي ويچاري وٺڪ ڪان ڪم
وٺندي ٿي." مهنجو ٻاهه الله جو مون سان گڏ هو لڏهن
چيو، "دير ڪي اسين الڳ سمجهندا آهيون." مون هار

قبوليندي فيلسوفن واڪر چيو، "سڀ ۾ ڀلائي." اندر
جو اندر ۾ پنهنجي اڏاوتا ۽ آرمان ڪاڏ ۾. پنهنجي
شڪ ۽ گمان ئي اچي نٿس.

ٻورن ڏينهن کان پوءِ جڏهن خبر پيم ته پوليءَ واري
پيٽ منهنجو ساٿ ڏنو يا ڏهت ۾ گهٽ منهنجي برخلاف
نه ڪئي تڏهن هر هر پئي چيم، "چڱو ٿيو جو مونکي ڏيار
سان آئي." انسان پنهنجي عقل ئي ڏاڍو پانور ٿو ڪري
جيڪي هو سوچي ٿو سولي سمجهي ٿو ته سچ آهي. پر
دنيا جو آزمودو ڪيئن ٿو، ڪنهن وقت چٽيءَ طرح
ثابت ڪري ٿو ڏيکاري ته جا سائينءَ سٽي آهي تنهن
۾ ئي سچي سياڻپ آهي. انهن ڏينهن چونڪيءَ ۾
اُهيءَ ڳالهه جو ذڪر ڪيم. جڏهن ڳالهه پوري ڪري
راڄ جي سٽ چيم "جيڪي ڏٺي ڪري ٿو تنهن ۾ آهي
چڱائي" تڏهن ڏٺم ته هڪ سنسڪيءَ جون نيڻن مان
ڳوڙها ڳڙي آيا. چوڪي پوري ڪري سائس ڪڏيس.
ٿيون مهالدو هو ۽ اڳي ڪوڙ ڏنو هو ماڻس. پيار سان
ڪڏجي چيائين، "اها حقيقت آهي ته، جيڪي ڏٺي
ڪري ٿو تنهن ۾ چڱائي" مون چيو، "سچ ٿو ڪين؟ ته
ڪر آزمودو آهي؟" چيائين، "ها ٿو سائين آکيا ڏيو ته
ٻڌايان." ڪو اهڙي ئي نسر جو آزمودو ٻڌائي ۽ مان ان
ٻڌان؟ ڪيتري نه دير جو ڪين ٿي هئي! انهيءَ دوست
جي ڳالهالط مان مون يڪدم سٽاي ڪيو ته. پنجابي آهي

ٻار سنڌيءَ ۾ ٿو ڳالهائي. برابر ائين ئي هو. ٻالڪ تي
شروع ڪيائين:- ”منهنجو لالو مدن لعل آهي. مان پنجابي
آهيان پر منهنجو پيءُ چونڊي لعل ڪراچيءَ واپاري هو.
مان سنڌ ۾ ڄائس ۽ نپيس. مان سنڌي ٻولي چڱيءَ
طرح ڳالهائي ۽ سمجهي سگهندو آهيان. هاڻي اسانجو
ڪم هتي نه آهي ۽ جپان ۾ نه آهي. اوساڪا ۾ اسان
جي آفيس آهي. ورهاڱي کانپوءِ اسين ڪراچيءَ ۾
هئاسين. لڏ پلاڻ کان پوءِ اچي بمبئيءَ ۾ ڪم شروع
ڪيوسين. منهنجو هڪ دوست جپان ۾ ڌنڌو ڪندو هو
تنهن جي مرضيءَ سان مان ساڻس جپان ويس. ٽن سالن
۾ اٽڪو نه ويجهو آيو ساڻس جو موٽڪي پاڻيوار ڪيائين-
پاڻيواريءَ کان پوءِ بمبئيءَ موٽي آيس ۽ ڇهه مهينا ڪن
هتي رهيس. ليڪ واپس ورڻ جو وقت آيو. وڃڻ ڌهه
ٻنڌ رهڻ ڏينهن اڳ ۾ ڪهندو هو جو منهنجي پاڻيوار کي
ڪنهن ضروري ڪم سانگي اوساڪا مان ٻاهر وڃڻو هو
پر وڃڻ ۾ ڪي رڪاوٽون ٿينديون ويون جن موٽڪي
ترسائي ڇڏيو.

جڏهن ڏينهن جي ٽڪيٽ ملي سا نه ٺيڪ هئي.
ڇو ته پاڻيوار جي اُسهڻ کان هڪ ڏينهن اڳ وٽس پهچي
ٿي ويس. اهڙي خبر ڪيس ٽرانڪ ڪال تي ڏيڻي ڇڏي
هيم. فون تي ڳالهائڻ مان محسوس ڪيم ته ڪيس منهنجو
اڻترو ڏاڍو سان وڃڻ ڪونه وڻيو هو. سندس ٻولڻ لفظ

معذرت پڇندو هئا. "مدن لعل حساب ڪرائي ۽ انهيءَ
بي پرواهيءَ تنهن ڪاڻ ئي. هاڻي جي مقرر ڏينهن تي نه
پهچي ويئين ته ڪم ئي اُلٽ پلٽ ٿي ويندو." مدن
سهائيءَ سان چيو "معاف ڪجو، مونکي اڳي اچڻ گهرجندو
هو. هاڻي به پوري وقت تي پهچي ويندس. سائين
سڀ ٺيڪ ٿي ويندو."

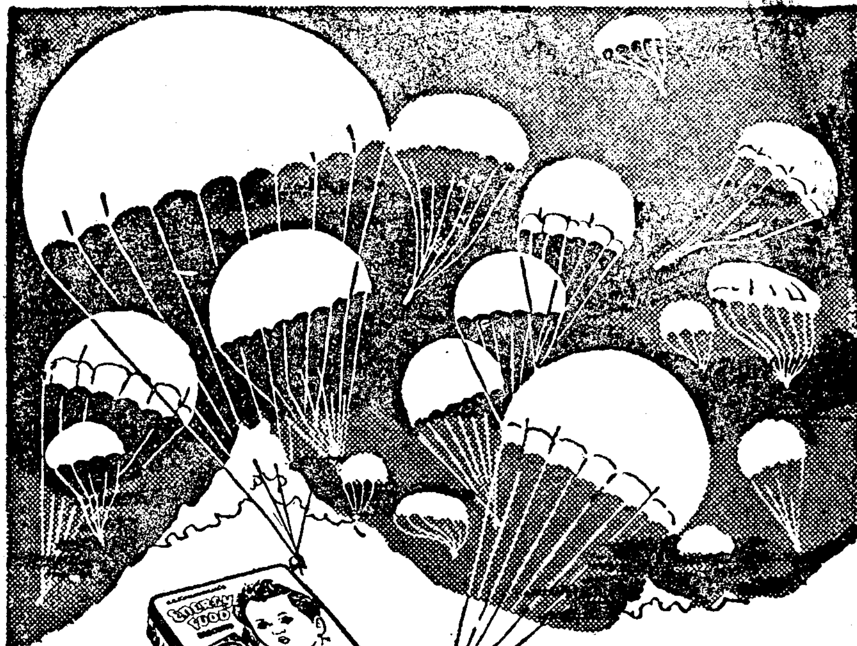
"مدن جو جهاز شام جو وڃڻو هو. هن گهر مان ڏيڍ
ڪلاڪ اڳي نڪتس. ولايت وڃڻو هجي ته هوائي اڏي
تي ڪڏهن اڳيرو وڃڻ گهرجي. ۽ سوچيم ته پنجٽيهه چاليهه
منٽ لڳي ويندا رستي ۾ ته مون ڪلاڪ کن اڳ پهچي
ويندس. ساڻس ڪروز واري ڳالهه ڪري مون ڊرائيور
جيئن ڏانهن طرف رخ رکيو ته مون مان نهن جو آواز
آيو. مون پٺتي ورڻي. ڊرائيور چيو "سائين ٽيول ڦاٽ
ڦاٽي پيو آهي." ڇا ڪجي؟ وات تي دوستن کي
ڪٺندي پندرهن منٽ لڳي انهن ۾ هليا ويا هئا، باقي
هئو هڪ ڪلاڪ پهچڻ ۾. ڪا موٽر به ڪانه ٿي لنگهي.
اهڙي هنڌ ٽيڪسي ملڻ به مشڪل. ڏاڍو ششدر ٿيس.
پهچڻ ضرور هو پر پنڌ به دور هو. پاڻکي پريشان لڳس
ته جلد نڪران ها يا هڪ ڏينهن اڳ وڃان ها، سو
انهيءَ مان ونيو ڪجهه به ڪونه. ڏهه، پندرهن منٽ
پيا ته گذري ويا، پر هڪ منٽ ڪلاڪ سمان.
نيٺ هڪ پٺين جي لاڙي اچي اتان لنگهي تنهن کي

هٿ ڌوئي ويهاريم. وڃي، ٻيا پاسيا ماڻس تنهن منهنجو سامان لاريءَ ۾ رکيائين. ۽ مونکي پاڻ سان گڏ وهاريائين. لاريءَ وارو ڏو ڪيدو هليو. ٿي دفعا سمجهيم ته لاري اونڌي ٿي ٿئي پر پهچڻ جو هو سو اسڪي پئي چيم ته ٽڪو هل اڪر. هر ٿي اڏي تي پهچي وٺس پر هوائي جهاز تي پهچي نه سگهيس. ڏاڍو ڏک ٿيو. پاڻ کي ٻر پاڻ لاءِ گهڻو ئي پٽي چيم ته منهنجو ڏوهه ڪونهي پر اندر واري پئي چيو، "پاڻ اهڙو اعتبار ڪندا؟ هڪ ڏينهن اڳ ٽڪر ان ها ته ڇا ٿي پوي ها؟"

هوائي جهاز وارو، ته مونکي يڪدم واپس ورڻ ڪهڙو هو پر مان اهڙو ته وسميءَ ۾ اچي وٺس جو ياد ئي نه رهيو ته موني وچڙو اٿم. ٻيو ٿي هجان ها، جي ماڻهن جو هل نه ٻڌان ها. ڪنهن کان پڇيم ڇا آهي. جواب ڏنائون، "هيءُ جهاز جو هاڻي اڏاڻو سو هڪ گهاٽڪو ٿو جي ٽڪر ان سان لڳي ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويو ۽ سڀئي او ته سڀ مسافر ختم ٿي ويا هوندا." اچرج ۾ منهنجون اکيون ڦاٽي ويون. مون فقط چيو، "هوائي جهاز ٻڏي ويو! ـ همدرديءَ مان هن پڇيو، "توهانجو ڪو عزيز هن جهاز ۾ هو؟" سهيل آواز ۾ مون چيو، "ته، سائين، مان خود اهيءَ جهاز ۾ ويٺو هوس. پر موٽر جي خراب ٿيڻ ڪري پهچي نه سگهيس." منهنجي اکين مان ڳوڙها ڳڙي آيا. مان پاڻ روڪي نه سگهيس. اڄ ٻيڪارون

ڏيئي رواڻا ٿيس. ايتري ۾ مدهوجا سائين به اچي پهتا
موٽڪي ڏسي ڀاڪر پاتائون ۽ واڌايون ڏنائون. هن
دوست چيو، "چڱو ٿيو! جو موٽر بيڪار ٿي پيئي
ٻئي دوست چيو، "سڀ ۾ آهي ڀلائي." مان ڳالهائي
سگهيس ٿو ٻن ۾ چيم، "سچ آهي."

رامو جو مدهوجي سوٽ ٽرنڪ ڪال تي مدهو
پائيوار کي هوائي جهاز جي ڪرڻ جو حال احوال ڏ
ڏاڍي ڪري ٻڌايائين، مدن لعل جو ڇا ٿيو؟" جڏ
خبر پيس ته مان ڪيئن اچي ويس لڏهن ڏاهي آوا
چيائين، "شڪر آهي. مدن لعل کي ڇنڇر ته هفتو
پل ڏيڻ سان اچي. اسان جو منيجر پاڻيهي هن آڻ
جي ڏيکاري ڪندو." مون سائنس ڳالهائڻ جي ڪر
ڪئي ۽ مدهوجي واتء مان لفظ به نڪتا "معاف ڪ
هو سمجهي ويو ۽ يڪدم چيائين، "تون ڪوبه فڪ
ڪر ڀاءُ! جيڪي ايشور ڪري سو نيڪ آهي.
توکي ان حيائي ڏني آهي. لک لک شڪرانا سائين
مدن لعل جي ڳالهه ٻڌي وڏو اهو ويٺو ه
مدن لعل ڏانهن منهن ڪري چيو، "پيارا ڀيڻا ه
آزمودو آهي؟ سڪيا آزمودو آهي." مدن ٽيڊر
سائين جيڪو گهٽ ڳالهائي سو مون کي لکائيندا؛
چيو "لک. هيو ۽ قلم کڻي لکڻ لڳو. مون وڏي و
سان راڳ ڪئي لکايو جنهن جي هيٺين سٽ هئي.
"جيڪي ڏٺي ڪري ٿو تنهن ۾ آهي چڱائي"

هميشه اڳڀرا
جي بي منگهارام جا
بسڪوٽ ۽ ڪنفيڪشنري

پنهنجي بهادر سپاهين کي جيڪي ديش
جي دشمنن کي سرحد تي ماري ڀڄائين
ٿا ۽ قوم جي ايڪتا ۽ عزت برقرار رکن ٿا.
جيون شڪتي بخشيش ڪن ٿا.

وڌيڪ گهڻن قسمن جا بسڪيٽ ۽ ڪنفيڪشنري ٺاهيندڙ "وڏي ۾ وڏو قومي ڪارخانو"

پڙهندڙ نسُل . پ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾عبدالله حسين " أداس نسلين" نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ "لُڙهندَڙ نَسُل" نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهنــدَڙ، ڪَڙهنــدڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙَهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان "پڙهندڙ" نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَــنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪـو بـہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪـڏهن ڪو بہ شخص اهـڙي دعويٰ ڪري ٿـو تـہ پَـڪَ ڄاڻُو تـہ اُهو ڪُـوڙو آهي. نـہ ئي وري پَـنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪـڏهن ڪـو اهڙي ڪوشش ڪـري ٿو تـہ پَـڪَ ڄاڻُو تـہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَـرَح وڻـن جا پَـنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهـن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرنـدڙ ۽ پڙهندڙ، سُـسـت ۽ پڙهنـدڙ يـا وِڙهنـدڙ ۽ پڙهنـدڙ بـہ ٿـي سـگهـن ٿـا. ٻـيـن لفظن ۾ پَـنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳَل ڪِلَب Exclusive Club نـہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تـہ پَـنَ جا سڀ ڪَـم ڪـار سَـهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پـر ممڪـن آهـي تـہ ڪـي ڪـم اُجرتـي بنيـادن تـي بہ ٿِيـن. اهـڙي حالت ۾ پَـنَ پاڻ هِـڪَـٻِئي جي مـدد ڪَـرڻ جـي اُصـولَ هيـٺ ڏي وَٺُ ڪـنـدا ۽ غيرتجـارتـي non-commercial رهـنـدا. پَـنَـن پـاران ڪـتـابن ڪـي ڊِجيِٽـائِيز digitize ڪرڻ جي عَمـلَ مـان ڪـو بـہ مـالي فائدو يا نفعو حاصل ڪـرڻ جي ڪـوشش نہ ڪـئي ويندي.

ڪتابن ڪي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ ڪان پـو ٻيـو اهـم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪـم ڪرڻ وارن مـان جيڪـڏهن ڪـو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمـائي، رُڳـو پَـنَـن سان اُن جو ڪـو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٺانڊڙ وڏِ
کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽
ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ،
پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ
جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ -

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ ڪي ڪي ڳالهيون سمجهڻ کان اڳ، سوچي مَڙهڻ تہ
”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ
وڃايو“ ناداني جي نشاني آهي.

پَڙهڻ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۾ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَڙهَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَڙهَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)